

© Thomas Højrup

Etnologiens dialektik

II Fra Eilert Sundts gennembrud til Svend Jespersens brud med den herskende fagtradition: En etnologisk revolution i arbejde **1. udkast**

Thomas Højrup 26.3.2009

Indhold:

Situationel introduktion

Dannelsen af et nyt etnologisk genstandsfelt: gården som folkelivsforskningens omdrejningspunkt i første halvdel 1900'årene s. 2

Første tilnærmelse: Tre niveauer i 1900'årenes etnologiske brud s. 4

Helhedsstudier, politisk relevans og udviklingsteorier s. 4

Helhedsstudiets relationer kontra detailstudiets kampe om evolutions- og typebegreber s. 10

Den danske evolutionsteoris succesfulde kulmination: Teorien dokumenteres empirisk s. 23

Svend Jespersens fire-dimensionelle brud med den herskende fagtradition s. 29

Den kritiske dialektik: Opgør med empirismens typebegreber s. 31

Den konstruktive dialektik: Udarbejdelse af strukturelle formbegreber s. 48

Den specificerende teori om en boligkultur i udvikling s. 58

Saglig, ideologisk praksisforskning: Specificerende etnologisk syntese- og analysemåde s. 70

Det epistemologiske brud frisætter videnskabelige potentialer i etnologien s. 77

Etnologiens dialektik

Fra Eilert Sundts gennembrud til Svend Jespersens brud med den herskende fagtradition: En etnologisk revolution i arbejde

Situationel introduktion til første udkast af kapitlet

Da Johannes Møllgaard og jeg i 2007 begyndte at optegne om Svend Jespersens livsværk i den etnologiske litteratur, Nationalmuseets arkiv og blandt hans gamle elever, var det hverken fordi, det i år 2008 var 100 år siden, han blev født, og 50 år siden, han døde, - eller første gang vi har gjort hans værk til genstand for et nærmere studium. Hans elever og efterfølgere på Nationalmuseet har som regel med respekt i stemmen omtalt ham som "Jesper" og fik i deres etnologiske ungdom den ballast med i bagagen, han som forskningsleder ved Nationalmuseet gav videre til de unge medarbejdere. Det var blandt andre Peter Michelsen, Bjarne Stoklund, Esther Andersen, Holger Rasmussen, Peter Stiesdal, Ole Højrup og David Yde Andersen. Skarp i sine udsagn, kvik og humoristisk i replikken, altid på jagt efter principperne i det, han udforskede, altid uhyre selvkritisk og aldrig helt tilfreds med hverken sine egne eller andres løsninger, sådan er Svend Jespersen blevet husket.

Anledningen til at genoptage undersøgelsen var det overbygningskursus i faghistorie, jeg sammen med filosofen Jesper Andresen afholdt på etnologi i efteråret 2007. Johannes Møllgaard og Bjarne Stoklund blev inviteret til at diskutere bondegårdsforskningen samt deres syn på Eilert Sundt og Svend Jespersens betydning for etnologiens teoretiske arv og moderne udvikling med hinanden og studenterne. Redaktionen på tidsskriftet *Folk og Kultur* bad mig samtidig skrive en artikel til dets 40 års jubilæumsudgave, der genoptrykker et udvalg af kanoniske fagtekster med en aktuel kommentar til deres betydning. Jeg skulle kommentere Axel Steensbergs tekst *Om begrebet Kultur* fra 1966. Men Steensberg kan vanskeligt diskuteres kontekstuellet uden at inddrage den faglige modsætning til Svend Jespersen, der fra 1941-58 var hans medarbejder på Nationalmuseets 3. Afdeling og samtidig hans skarpeste kritiker. De to har haft stor og samtidig vidt forskellig betydning for etnologiens udvikling i Danmark. Steensberg publicerede hurtigt, letlæst og hyppigt, hvilket gjorde det muligt for ham at skaffe bevillinger og fondspenge til etnologiske forskningsprojekter. Jespersen skrev præcist, kortfattet, kritisk og konstruktivt, men først når et principielt emne var gennemarbejdet i dybden. Mens Steensberg er blevet husket for en populær, kulturhistorisk folkelivsforskning, er Jespersens betydning blevet nedtonet i en grad, jeg længe har undret mig over pga. fornemmelsen af, at hans grundlæggende kritik af den herskende forskning er den demarkation, der på lang sigt dannede grundlag for en ny etnologi i Danmark. Bjarne Stoklund har skrevet faghistorie med udgangspunkt i Kuhns paradigmebegreb. Spørgsmålet er, hvad der vil komme ud af det, hvis man bygger videre herpå ved at udforske denne historie ud fra

den franske traditions epistemologiske brud-begreb. Bjarne Stoklund skrev for godt ti år siden om tolkningen af Jespersens indsats: ”Yngre etnologer har villet se en art strukturalisme i hans tale om rum-elementer og deres realisering, men det forekommer af flere grunde utænkeligt.”¹ I det følgende vil jeg udforske centrale træk i etnologisk faghistorie og deres betydning for at forstå etnologiens brydninger i det, der fremfor en kontinuert historie måske med fordel kan betragtes som en etnologisk dialektik, der på uensartet vis strækker sig over lang tid – inklusive vor egen.

Dannelsen af et nyt etnologisk genstandsfelt: gården som folkelivsforskningens omdrejningspunkt i første halvdel 1900’årene

Karakteristisk for Svend Jespersens efterladte værk er, at det er formuleret med stor omhu og streng præcision i ordbrug og begrebsbestemmelser. Det er uhyre empirimættet og samtidig koncist, hvilket hidrører fra en vedvarende bestræbelse på altid først at eksplicitere de mest almene træk i et behandlet emne med henblik på at danne udgangspunkt for en efterfølgende etnologisk specifikation af den nødvendige orden i dets mere detaljerede træk og mulige ”formvarianter”.² Ingen tvivl om, at Jespersen er den, der har oparbejdet den største empiriske viden om bøndergårde fra senmiddelalderen til midten af 1800’årene i Danmark. Men det, der gør hans indsats interessant, er ikke længere efterdønningerne af den nationale interesse under og efter besættelsen for folkets rødder i bondelivet, som Steensberg forstod at omsætte til forskningsbevillinger til Nationalmuseets undersøgelser. Jespersen er interessant, fordi han var den førende kraft i udarbejdelsen af et epistemologisk brud med den herskende kulturhistoriske indflydelse på den etnologiske forskning i Danmark, der samtidig fejrede frugterne af fem generationers kontinuerede indsats for endelig at få teorien og empirien om den danske bondegårds oldgamle rødder og nationale egenart til at gå op i en højere enhed. Det var denne succesombruste forskning, der nød stor folkelig og politisk bevågenhed, som den unge Jespersen blev ansat til at fuldende, men hvis indre modsigelser han måtte indlede et fundamentalt opgør med såvel teoretisk som metodologisk og empirisk. Det for etnologien interessante er de midler hvortil og måder hvorpå, han mobiliserede den kritik og argumentation, de begreber og den empiriske indsigt, der skulle til for at kunne negere den herskende kulturhistoriske form for tænkning og viden. Og som skulle til for at kunne tegne omridset af en etnologisk tænkning, der overskred den kulturhistoriske. Der er videnskabsteoretisk set tale om en både dekonstruerende og rekonstruerende indsats, som indskrev ham ikke blot i en etnologi, der går kritisk i klinch med den i Danmark herskende kulturhistorieskrivning, men også i den række af forskere, der har bidraget til vores forståelse af betingelserne for og måderne hvorpå, videnskabelige brud finder sted og lader sig realisere.

Videnskabelige brud kan have forskellig karakter, og deres form afhænger af den forskningstradition, der brydes med. For mig at se overskrider Jespersen tre niveauer i den herskende forskning, hvilket er afgørende for at forstå den nærmere karakter af hans indsats. Her ser jeg bevidst bort fra det personlige opgør med Steensberg og andre om, der er brug for mere arkæologisk eller mere filologisk betonedede metoder i tolkningen af de konkrete gårdanlæg og andre kilder, som blev diskuteret. Der er mere på spil, end om den ene eller den anden fik gravet

tilstrækkelig omhyggeligt i tomter og arkiver, og tolket fundmateriale og ordstof med behørig kildekritik. Mere på spil end personbåren faghistorie.

Første tilnærmelse: Tre niveauer i 1900'årenes etnologiske brud

På det første og mest almene niveau var der tale om en forskning, der ser almuekulturen som en så relativt autonom kulturform, at den udgør et videnskabeligt genstandsfelt *sui generis*. Den teoretiske genstand er "skikken", dvs. den indre sammenhæng i "skik og brug" der danner folkelivets selvbestemte former. Om denne vertikale autonomi (i forhold til staten og de højere stænders internationalisme) horisontelt set havde germansk, nordisk, national eller lokal udstrækning var netop diskussionspunkt. Regionale forskelle og formvarianter af almuekulturen, der kunne kortlægges som "kulturprovinser", var lige så alment et træk og en udfordring for etnologien, som de er det i bondekulturen over store dele af den ikke industrialiserede verden i dag.

Almuekulturens autonomi indebar, at den måtte have sin egen udvikling, hvilket betød, at studiet af denne proces var central for den herskende etnologi. På dette andet og mere specifikke niveau dominerede evolutionistiske former for udviklingsteori i husforskningen over andre former for procesforskning. Bygningskulturens evolution blev fra midt i 1800'årene og hundrede år frem taget for givet og empirien derfor set som en kulturhistorisk udvikling, der går fra det enkle til det komplekse.

På det tredje og mest specifikke niveau afløste den ene opfattelse af bøndergårdenes kulturprovinser, typologi og udviklingsretning den anden, drevet af skarp kritik rettet imod hinanden. Det fælles problem var gennem hundrede år at få dokumenteret sit eget forslag til den evolutionære proces med faktisk kronologi. Den opgave syntes at nærme sig sin fuldendelse på dansk grund i 1940'erne, hvilket måtte bekræfte den herskende forskning på alle tre niveauer i et sådant omfang, at dens resultater kunne være gået over i historien som sandheden om den danske gårds udvikling fra oldtid til nutid.

Det brud, der satte ind, måtte derfor gennemføres som en overvindelse af traditionens tre niveauer på en gang, hvilket jeg vil argumentere for, er det særlige ved Sv. Jespersens indsats. For at forstå dens struktur er det derfor nødvendigt at specificere især fagtraditionens tredje niveau og at se lidt nærmere på de to første.

Helhedstudier, politisk relevans og udviklingsteorier

De hundrede års etnologiske forskning fra midt i 1800'årene og frem adskiller sig fra oplysningstidens forudgående etnologiske undersøgelser af almuens liv ved et blik, der har landets samlede folkekultur som genstandsfelt, og hvis problematik handler om dette folkelivs oprindelse, autonomi, afgrænsning og udvikling. Oplysningstidens etnografier havde typisk haft til formål at samle oplysninger til regeringerne om de forskellige egne potentielle ressourcer og problemer eller

simpelt hen at beskrive de forhold, der hæmmede bønderne i at udvikle deres levevis og forskellige næringsveje til landets gavn. I Sverige publicerede Carl Linné sin feltekspedition *Skånska rejsa. På höga Överhetens befalling* i 1749, hvor også træk af landbefolkningens boligforhold blev omtalt og overvejet. Præsten Niels Blichers helhedsstudie af livet på heden udenfor Viborg i *Topographie over Vium Præstekald* fra 1795 repræsenterer i modsætning til Linné en undersøgelse, der ekspliciterer de indre sammenhænge i hedeboendernes livsform som helhed under bestemte eksistensbetingelser. Direkte henvendt til kronprinsen peger Blicher både på den gavn, som udskiftningen og fællesskabets afskaffelse har gjort, samt på de forhindringer, som de herskende politisk-juridiske vilkår endnu lægger i vejen for bøndernes udvikling af deres erhverv. På den baggrund anbefaler han, at skattebyrderne nedsættes, hoveriet afskaffes og bønderne får ejendomsret samt gives lyst til at læse, så de kan udvikle deres hosebånd, gårdbrug og handel ved egen flid. Et andet lokalt helhedsstudie er Joachim Junges fra 1798 om de nordsjællandske skovbønder i hans sogn, der også har et alment dannelses-politisk sigte. Fælles for disse etnologier er, at de både anskuer almuens fra embedsværkets perspektiv og problematiserer den livsformscentrisme, ville vi sige i dag, der gør sig gældende fra begge sider – samtidig med at de i forskellig grad selv er fanget heri. Dette træk deler de med de følgende århundreders etnologi, men de deler ikke den særlige interesse for at identificere en specifik national folkekultur, som blev et væsentligt politisk formål, og en strategi der gjorde sin indflydelse gældende i kulturvidenskabernes faglige mål gennem det følgende århundrede.

Det mest almene træk i denne etnologi blev den kontinentaleuropæisk (af bl.a. Montesquieu, Herder og Hegel) inspirerede idé om, at folkets arbejde, liv og ånd er en autonom kulturform. Denne form blev man fra politisk hold i de næste to hundrede år stærkt interesseret i, om arkæologer, dialektologer, folklorister og etnologer kunne spore tilbage til en national oprindelse og finde forankret i landets særlige natur – i det håb at kunne påvise, at der er en særlig national kulturarv tilstede i folkelivet. I den udstrækning etnologien derfor i almuens kultur kunne spore idéer og former, der vidner om folkekulturens rødder i oldtiden, om dens udvikling, udbredelse og grænser i forhold til – for Danmarks vedkommende - fortrinsvis tysk folkekultur, blev dens resultater af direkte relevans for den nationale selvbevidsthed og det nationalstatslige suverænitetsarbejde. At etablere en etnologisk faglighed *sui generis* indebar, at folkekulturen blev betragtet som en i sin kerne selvbestemt og selvgroet kultur, der er genstand for folkelivsforskning. Efter at den folkloristiske side af sagen havde spillet den største rolle i første halvdel af 1800'årene, fulgte i samspil med verdensudstillingerne og museerne i Europa interessen for det, der blev set som folkeåndens mere bestandige, materielle udtryk, der – ikke mindst for bygnings- og boligkulturens vedkommende - var mindst lige så anvendelige til at udforske, hævde og markere nationalt tilhørsforhold.³

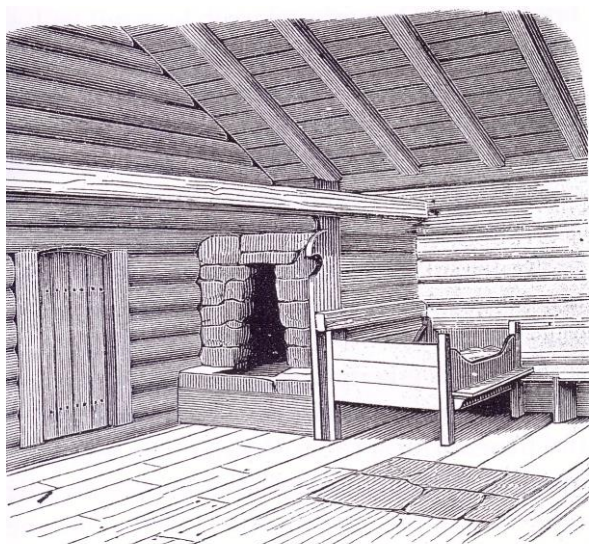
At det norske folk og det danske folk som selvstændige nationer bygger på folkekulturer, i hvis arbejde, redskaber, samarbejdsformer, boliger, folkeminder, folketro og sprog man endnu kan finde levn af oldtid, normannertid og middelalder imellem de mange yngre lag af skik og brug fra senere tiders kulturudvikling, er en almen idé, vi i 1860'erne finder klart udmøntet af bl.a. Eilert Sundt i Norge og H.F. Feilberg i Danmark. Fælles for de to er også den udviklingstanke, at nationens aktuelle evne til at gøre fremskridt afhænger af dens dannelse, dvs.

om den formår at tænke nyt ved at tage ved lære af og bygge videre på folkekulturens særlige erfaringsgrundlag og ånd. Dermed er grunden lagt for en forskningstradition, der kombinerer helhedsstudier og detailstudier af folkelivet med ideer om kulturspredning, evolution og kulturkontakter, om bygder, stænder og erhvervskulturer samt om at bedrive formstudier, at begribe meningsindhold og at eksplicitere strukturelle sammenhænge i folkekulturene.⁴

Eilert Sundts serie af afhandlinger i tidsskriftet *Folkevennen*, hvortil hører hans studie *Om Bygnings-Skikken på Landet i Norge* fra 1862, blev med sit aristoteliske formsprog, sin hegelianske og darwinistiske inspiration samt omfattende feltarbejde på optegnelserrejser fra bygd til bygd banebrydende for nyere tids nordiske etnologi. Først og fremmest ved at introducere en dialektisk analysemåde, der siden har ligget som metodologisk ressource dybt nede i etnologiens grundlag, et potentiale senere generationer gang på gang har taget op og anvendt til kritik og erstatning af en herskende empirisme. Jespersen blev en af dem, der tog dette potentiale i brug, men allerede H.F.Feilberg besøgte Sundt og lod sig inspirere af ham, et eksempel på at han også i sin samtid blev inspirator for etnologer i nabolandene. Sværest for andre blev det imidlertid at udvikle selve den dialektiske formanalyse, Sundt udøver, på samme klare måde i den øvrige folkelivsforskning. Den mest almene, dialektiske problematik, Sundt opdyrker, er den fra Hegel kendte skelnen imellem det substantielle bondelivs erfarne skik og brug på landet og bylivets dynamiske forandring som tilstand, hvor nye idéer vælter frem på markedet og problematiserer enhver fastgroet, traditionel erfaring.⁵ Det store spørgsmål er for Sundt, om bygdelivets skik og brug har udviklet hensigtsmæssige former i kulturhistoriens hårde skole, det er værd at bygge videre på, eller de udgør så stor en forhindring for at tænke nyt, at liberalismens rodløse forandringer er uundgåelige, hvis den enkelte skal blive fri til at eksperimentere og finde nye løsninger. Det er modsætningen imellem bygdeliv og byliv, dvs. traditionens substantielle frihed og modernitetens subjektive frihed.⁶ I praksis søgte Sundt at eksplicitere de hensigtsmæssige sider af ”norsk arbejde” for at fremme en sådan selvbevidsthed i det norske folk, at det nye lod sig udvikle på skuldrene af det erfarne. Han var lige så optaget af at påvise, at nordlandsbåden og røgovnen ikke kun er konserverede oltidsformer, som nogle tror, men bygdeskikke der i hensigtsmæssighed har nået deres fuldendelse, som at beskrive de fordelagtige sejlegenskaber i den nye ”Listerbåd” fra først i 1800’årene, og drøfte hvilke banebrydende fremskridt vestlandets fiskerier kan opnå ved at tage f.eks. hollandsk inspirerede skibskonstruktørers nye skibstyper i anvendelse og overvinde traditionens magt.⁷

I studiet af byggeskikken på landet i Norge udmønter Sundt dialektikkens analysemåde i sin modstilling af røgovn og are (el. peis) som de to principielt modsatte ildningsformer i norsk bygdelivs boligkultur. Istedet for blot at betragte dem som en kausal effekt af ydre faktorer ekspliciterer Sundt dem hver for sig som en særlig helhed, der udgør sin egen materielle sammenhæng, udøves med særlige begrebsord og indebærer sine egne former for praksis, der alt i alt udgør en egen idé. Formuleret som idé er hver ildningsform en under bestemte vilkår hensigtsmæssig måde at skabe anvendelig varme og lys på i stuen, der implicerer en nødvendig indre sammenhæng imellem materialer og funktioner, deres udformning og indretning samt måderne at bruge, betegne og gøre det hele på.

Sundt rejser over fjeld efter fjeld og finder i dalstrøgene derimellem de forskellige former for bygdeskik, som han optegner og gør til genstand for udforskning af skikkens sammenhænge med den stedlige kulturgeografi og driftsmåde. Under vejs danner han sig idéer om, hvad der er de mest almene træk i norsk byggeskik samtidig med, at han arbejder med at specificere dennes forskellige udvikling af formvarianter i de forskellige egne af landet. Han udvikler og afprøver den grundlæggende idé, at den norske gård skal forstås som en proces, hvor adgangen til rankt tømmer af nåletræ gør det let at supplere det oprindelige anlæg med et yderligere knuttimret hus, hver gang der udspalter sig en ny funktion. Derved udvikler gården sig ved knopskydning som et anlæg bestående af stadig flere enkeltstående, men tætliggende småhuse og boder. Selve boligen udspringer således af et ildhus med lyre i loftet og en uopvarmet bod til mad og tøj. Ildhuset suppleres af en ”stue”, der er et rum med ovn og skorsten i hjørnet. Stuen bliver til ”vinterstue”, mens ildhuset får funktion som ”sommerstue”. Derpå udvikles en ny vinterstue, og det hele suppleres med en uopvarmet storstue. Først derpå kommer dagligværelse og folkestue samt tilsidst den i samtiden kendte helhed, hvor der tillige er udspaltet køkken og drengestue.

Eilert Sundts illustrationer af begreberne *røgovn* og *are*. Sundt 1867.

Stuens to ildningsformer er en sand negation. Aren er en åben ild på gulvet eller i form af en pejs, hvis brand skal holdes i live, lige så længe den skal levere strålevarme og lys til arbejdet og opholdet i stuen. Den er et ”brænde-slug”, der slukker når branden går ud, hvilket ikke er noget problem i det trærige østlands bondebrug, hvor der er god tid om vinteren til at skaffe brænde og fyre. Røgen trækker med varmen op gennem lyren, hvilket giver godt lys. Ved overgang til pejs kan lyren erstattes af skorsten, loft og vinduer, hvorved røg og mørke kan erstattes af renlighed og pyntelighed, hvilket er mulighedsbetingelse for en sædelighed, hvormed bonden kan møde øvrigheds personer med selvbevidst værdighed. I røgovnen derimod fyres en indkapslet brand på kort tid op ved høj varme, hvorved brændet afgiver optimal energi til ovnkappen, der akkumulerer varmen i sin massive krop af sten fuget med fleksibelt ler. Stenkappen udvider sig ved optagelsen af varmen og kryber igen ved den efterfølgende langsomme afgivelse af varmen til rummet omkring og ovnkammerets indre; en bevægelse, der holdes på plads af ”ovnbolken”, en ramme af tømmer

omkring stenkappen. Under fyringen holdes dør og lyre åben for træk. Når branden er ovre, lukkes stuen til og ovnen kan afgive sin varme de næste 12 timer. Røgovnen er en ”brænde-sparer” og giver intet lys, hvilket er en fordel i vestlandets fiskeridistrikter, hvor der er sparsomt med brænde og travlt om vinteren, men rigeligt med tran til olielamper, hvorfra stuen forsynes med lys. Sundts pointe er, at de to ildsteds- og ildningsformer har hver sin egen måde at ophæve og udnytte den indre sammenhæng og modsætning imellem brandens varighed og udnyttelsen af brændet, varmets akkumulation og varmeafgivelsen på. Af samme grund er de på hver deres modsatte måde mest hensigtsmæssige i henholdsvis østlandets og vestlandets bygdespecifikke livsformer.⁸ Sundt erstatter de evolutionistiske fordomme om, at røgovnen er en reliket fra en fælles oprindelig fortid, med hensigtsmæssighedens dialektik mellem henholdsvis skovbondens og fiskerbondens erhvervsform og ildstedsform.

Efter Hyltén Cavallius 1868.

I 1868 udgiver Gunnar Hyltén Cavallius i Stockholm *Wärend och Wirdarne. Ett försök i Svensk Ethnologi* om folkekulturen i den smålandske skogbygd Wärend.⁹ Her indgår udforskningen af folkesagn, dialektord, stednavne, bolig og byggeskik mv. i romantikkens tolknings- og empirimættede forsøg på at rekonstruere både den gotiske folkestammes indvandring, bosættelse og fortrængning af den ældre samiske (”Lappska”) jægerbefolkning i Sydsverige og de agerbrugende goters efterfølgende kulturudvikling i Småland. Cavallius tager udgangspunkt i den klassiske idé (vi finder allerede hos Aristoteles)¹⁰, at den ”inre sammanhang” i overleveret materiel kultur, ordstof, ”seder, sägner och öfvertro” som ”ännu förekomma hos vår allmoge, äro aflagringer från äldre, ehuru ofta till tiden åtskilda odlings-epoker, (...). En gång vetenskapligt ordnad, böra vi af denna forskning kunna vänta skördar för ethnologien och kultur-historien, jemförliga med en nyare tids stora upptäckter inom språk-kunskapens och naturvetenskapens områden.”¹¹ Bondeboligens udvikling rekonstrueres på grundlag af de træk, Cavallius betragter som ”levn” i eksisterende bondebygninger, der nu bruges til forskellige formål. Udviklingslinien trækkes fra den ”gamla gotiske Rök-stofva” med åben grue til middelalderens ”Lågstofva”, der genfindes i den ”wärendska Sparra-stofa” med kaminskorsten; fra denne til den større ”Sparra-stofa med förstugu-loft” i form af et loftshus med to etager og svalegang i østgavlen.

Senest udvikles den fra frilandsmuseerne kendte ”Sparra-stofva med hus og bak-hus” i to høje gavlender, Sigurd Erixon senere benævnte det ”sydgötiska hus”, som er en ”hög loftsstugan”, dvs. en stue der er åben op til tagets rygås, flankeret af to herberger i form af et højere

loftshus i hver ende.¹² I den etnologi, Hyllén-Cavallius takker for Linné for at have grundlagt hundrede år før på svensk grund, danner idéen om folkekulturens autonomi således basis for en rekonstruktion af ”odlings-historien”, der rekonstrueres uden væsentlig støtte fra de kildegrupper,

Sparra-stofva med Hus och Bak-hus.

Efter Hyllén Cavallius 1886.

arkæologer og historikere kunne frembringe, fordi Cavallius tillagde de eksisterende bygningstyper en (alt for) høj alder. Spencers udviklingslære, der antager en generel retning for al udvikling, var vigtigste ledetråd for den kulturhistoriske rekonstruktion: ”Vi upptäcka således här, såsom öfverallt i odlings-historien, en långsam och naturlig öfvergång ifrån äldre och enklare, till yngre og mer sammansatta former, enligt samma eviga lag för all organisk utveckling, som äfven gör sig gällande i den yttre naturen.”¹³ Hyllén-Cavallius, der startede sine ungdomsstudier og optegnelser med den folkloristiske interesse for folkesagn, mytologi og ordstof, vi kender fra Herder, W.H.Riehl og J.Grim i Tyskland, J.M.Thiele i Danmark og P.Wieselgren i Sverige, sluttede sin forskningskarriere med at grundlægge et smålandsk folkemuseum i Växjö, i hvilket det var meningen, at folkeminder, dialektologi og materiel folkelivsforskning kunne gå op i den højere museale enhed, der i de følgende hundrede år blev etnologiens væsentligste institutionelle basis for empirisk forskning og tænkning.¹⁴

I kontrast til denne overgang fra litterær, romantisk folkemindeforskning til museal folkelivsforskning baseret på arkivstudier og optegnelser af levende menneskers udsagn var der samtidig historikere med litterær, æstetisk og filosofisk baggrund, der skrev kulturhistorie inspireret af bl.a. evolutionistisk teori og etnologisk stof. På dansk grund fabulerer historikeren Troels Lund således fra slutningen af 1870'erne som en art skønlitterær kulturhistorisk forfatter over det danske og norske folks liv i det omfattende værk *Dagligt Liv i Norden* (1879-1901). Dets første titel var *Danmarks og Norges Historie i Slutningen af det 16de Aarhundrede*, og mange af dets fjorten bind fik en bred læserskare, hvis omfang demonstrerer tidens borgerlige trang til at se bort fra klassemodsætninger og læsernes fortsatte interesse i at tænke den nordiske verden som en anden end den tyske. Ved at indleve sig stærkt i sine skrevne kilder, digte til hvor empirisk viden manglede og drage vidtgående åndshistoriske og evolutionistiske slutninger på det spinkle grundlag udmalede Troels Lund i detaljer boligens udvikling og indretning, dragt, natursyn, fødsel, dåb, ægteskab og død, som han mente måtte have størst betydning for folks livssyn, digtekunst og

religiøsitet. Etnologernes udforskning af sådanne aspekters indre sammenhænge med folks arbejde, redskaber, næringsliv og samarbejdsformer samt de siden oplysningstiden beskrevne modsætninger imellem stænders og erhvervsgruppers forskellige livsformer, udviklede sig - ligesom det etnologiske helhedssyn, empiriske feltarbejde og museumsarbejde - i stærk kontrast til den litterære kulturhistorikers fabulerende beskrivelser af hvert emne for sig. Også selvom denne i sit kampskrift *Om Kulturhistorie* fra 1894 vendt mod den empirisk vidende og kritiske tyske historiker Dietrich Schäfer, gav udtryk for, at det daglige livs kulturhistorie (retorisk eksemplificeret med bl.a. lampeglasset og dampmaskinen) havde sin egen evolutionære retning i kontrast til ”staternes evige ran fra hinanden”.¹⁵

Helhedsstudiets relationer kontra detailstudiets kampe om evolutions- og typebegreber

I Danmark profileres den etnologiske saglighed i 1890'erne bl.a. som en eksplicit reaktion på Troels Lunds kulturhistoriske impressionisme. Den saglige reaktion følger to spor, vi allerede kender, nemlig på den ene side kravet om helhedsstudier, der ser de enkelte kulturelementer i deres indre sammenhæng – den konkrete helhed i tid, rum og socialt miljø - , på den anden side kravet om både empiriske og til bundsgående detailstudier af det enkelte kulturelements konstituerende princip og særlige karakter.

Reinhold Mejborg tog i værket *Borgerlige Huse* (1881)¹⁶ kraftigt fat om Troels Lunds vildfarelser. Op til den store nordiske Industri-, Landbrugs- og Kunstudstilling i 1888 foretog han året inden det første forsøg på en landsomfattende undersøgelse af boliger og bygningstyper i Danmark, der resulterede i bogen *Gamle danske Hjem* (1888). I 1892 kunne han med sit første bind af *Nordiske Bøndergaarde i det 16de, 17de og 18de Aarhundrede* om Slesvig publicere et banebrydende etnologisk helhedsstudie, der beskrev bygnings- og boligkulturens kompleksitet i dens stedlige, processuelle sammenhæng med naturgrundlag, redskabskompleks, driftsformer, produktionsmåder, landboreformer, ånd, navneskik, selvbevidsthed, dannelse og folkeliv i det hele taget.

Tingsted, efter Mejborg 1892.

Titlen er *Slesvigske Bøndergaarde*, men en titel som ”Produktionsmåder, bondelivsformer og deres politisk-juridiske mulighedsbetingelser i Slesvigs dynamiske kontrastrigdom” havde været mere i overensstemmelse med værkets indhold.¹⁷ Mejborg var en flittig optegner og på jagt efter mange kildegrupper. Ud over marsklandets dansk/frisiske vinkelgårde og ”hejborgene” på deres varfer skiller mod syd saksergårdens store og brede hus med dyr og mennesker under samme tag sig ud fra den mellemslesvigske hedes smalle smågårde og Angels større gårde begge med stald og stuehus i samme længe og endelig Nordslesvigs firelængede gårde med omsluttet gårdsplads. Mejborg ser ikke nationalitet som noget i sig væsentligt, og går blot ud fra, at da den firelængede gård er den danske gårdform, må den i middelalderen have været gængs praksis så langt sydpå, som der taltes dansk. Mejborg går i forlængelse af Sundts kerneproblematik mere op i at diskutere de forskellige bondelivsformers bundne eller frigjorte forhold til skik og brug og dettes betydning for bl.a. kontrasterne i egnens bygningspraksis. De forskellige planløsninger og bygninger bliver dog endnu ikke begrundet og bestemt begrebsligt på samme dialektiske måde, som Sundt gjorde det. Men som helhedsstudie profilerede Mejborgs syntetiserende beskrivelser, ligesom flere af Eilert Sundts studier og H.F. Feilbergs *Fra Heden* (1863) i forlængelse af oplysningstidens etnografier en etnologisk helhedsbetragtning af egnens livsformer og deres mulighedsbetingelser, en betragtningsmåde Svend Jespersen senere fremhævede som det grundtræk, der adskiller etnologien principielt fra det at skrive kulturhistorie. Desværre nåede Mejborg pga. sin tidlige død ikke at publicere flere af sine igangværende undersøgelser af egnsspecifikke kulturmiljøer i Norden.

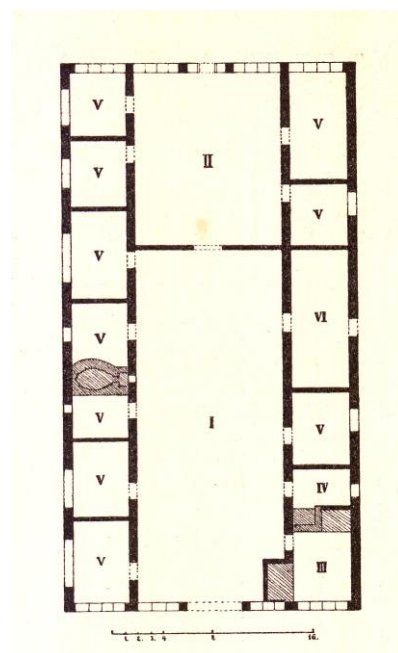
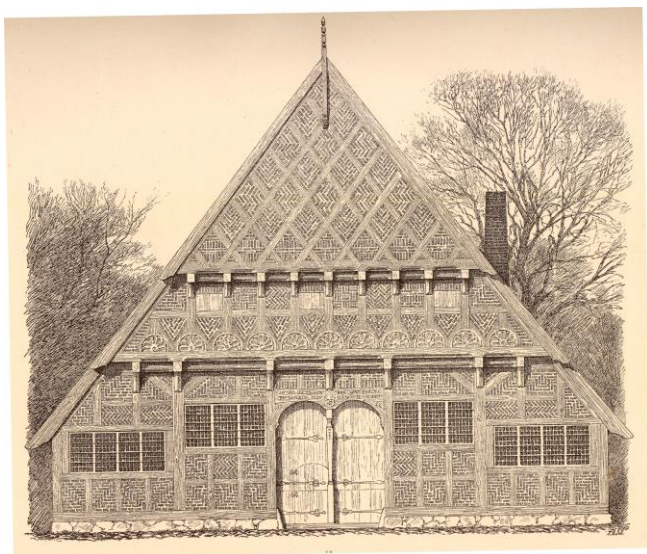

Saxergårde vender gavlen ud mod landsbygaden. Illustration i Mejborgs *Nordiske bøndergaarde* I.

Peter Lauridsen, derimod, var den der stillede kravet om en tilbundsgående detailundersøgelse af gårdens struktur for at finde ud af, om der er et grundlæggende princip, hvis selvbestemmelse adskiller den danske gård fra saksergården. Allerede Allen havde i 1848 skelnet imellem saksergårdens store treskibede hus med gavlen vendt mod landsbygaden og den firelængede danske gård med øst/vest-vendt stuehus.¹⁸ Mejborg viser imidlertid, ligesom Feilberg, at der i Mellemlesvig også er smalle og øst/vest-vendte gårde med stald og bolig i samme længe og eventuelt en selvstændig ladebygning. Hans forestilling om, at middelalderens firelængede gårde i Angel må være fortrængt af den enlængede Angler-gård og i de vestlige egne af den frisiske vinkelgård, holder ikke og mudrer billedet af det principielle skel, der for Lauridsen skulle til for at kunne påvise en klar grænse mellem dansk og tysk byggeskik. Det undrer ham etnografisk set, at der skulle gå en grænse tværs gennem det iøvrigt danske område fra Slien til Kongeåen, mens saksergårdens udbredelse mellem Slien og Ejderen er let forståelig ud fra den saksiske indvandring i 1300 årene, hvor denne byggeskik er ført med nordpå til en omtrentlig linie fra Slien til Husum. Lauridsen finder derfor al mulig grund til at problematisere Mejborgs bygningsprovinser. Mejborg begår i det lys den fejl at beskrive socialt forskellige udformninger og brug af husene, når det i Lauridsens problematik handler om regionalt forskellige hustyper: ”Han kender slet ikke den gamle Angelbogaard. Det, han beskriver, er Landbolet, Kaadnerstedet, Kvartgaarden – tre angelske Synonymer;”.¹⁹ Med dette mål for øje stiller Lauridsen skarpt på hvert eneste empirisk udsagn hos Mejborg om bygningernes grundplaner og fælder den kritiske dom, at Mejborg for især de ældste enkeltbelægs vedkommende begår den grundlæggende fejl at frembringe sine gårdtyper ved ”at generalisere ud fra disse givne enkeltheder” forstået som de gårde og byggeskikke, han har fået

bedst empirisk kendskab til (men som risikerer at være undtagelser fra reglen, vilkårlige eller uvæsentlige), istedet for at finde den modsætning og de almene træk i det tilgængelige materiale som helhed, ”hvormed man kan nå frem til typen”. Det er fra de grundlæggende træk, man kan specificere en indre sammenhæng i de underordnede forhold, såsom huslængernes antal og beliggenhed til hinanden, ikke omvendt. Som konsekvens heraf søger Lauridsen at finde de enkleste og mest almene træk, der kan ekspliciteres som ”grundforskellen” og konstituere det danske hus i modsætning til det saksiske.

Saksisk storbondegård efter Mejborg
1892.

”Grundforskellen, ... kommer først ret til Syne ved en nøjere Betragtning af Husets indre Linjer og Arnens Plads i samme. – Det saksiske Hus er langdelt, det danske tverdelt.”²⁰ Sakserhuset har indkørselsport i gavlfacaden, der fører ind til ”Dielen”, det store gulv i husets midterskib (med lo, vognport, gangareal for kreaturer og mennesker mv.), der på siderne flankeres af sideskibenes stalde og andre driftsrum efterfulgt af kamre med alkover mv. på rad i husets længderetning. I den bagerste ende af Dielen findes det store midterskibs køkkenafdeling med arnen eller en adskilt ”pisel”, hvorfra bonden kan overskue hele sin indendørs bedrift. Som en følge af sit langdelte indre ligger sakserhuset med gavlen ud til bygaden og derfor med langsiden vinkelret på denne uanset verdenshjørnerne. Dette er et velkendt og beskrevet træk fra såvel landsbyer som købstæder i sakserhusets ”bygningsprovins”. Er der brug for mere plads, bygges sakserhuset bredere og højere, og det blev efterhånden forsynet med tilbygninger. De indre linier er derfor det afgørende træk, ikke husenes beliggenhed og længeantal, der netop er underordnet ved at være bestemt af grundplanens langdelte struktur og de lader sig derfor specificere som varianter, der på bestemte måder er muligjort af denne indre sammenhæng.

Negationen af det langdelte hus er det tverdelte hus. Dets enkleste formvariant specificerer Lauridsen som en længe, hvis ”forskellige afdelinger: Stald, Lo og Stuer, ere skarpt sondrede i tverdelte Rum”, og hvor arnen i det omtalte tidsrum ”overalt (har) Plads indenfor beboelseslejligheden, adskilt fra Driftsrummene ved en Tvervæg.”²¹ Det tværdelte hus består i

princippet af fag i hele bygningens bredde. Huset er opdelt i rum, som hver består af et antal fag i forlængelse af hinanden svarende til rummets funktionskrav. Mellem hvert rum står en skillevæg. Det tværdelte hus får bygget det antal fag til i længden, som der bliver råd til og brug for, og har derfor udgang fra hver afdeling i husets langside. Det har af samme grund langsiden som facade, hvorfor dets beliggenhed er ikke bundet til at vende gavlen mod gaden. Istedet, argumenterer Lauridsen, placeres længen altid øst/vest, så den ligger vindret i forhold til den fremherskende vestenvind, som især kan være hård for murværket på den jyske halvø, et træk Lauridsen finder alment gældende helt til Skagen. Med udgangspunkt i sit begreb om det tværdelte hus konkluderer Lauridsen for Slesvigs vedkommende, at ” Vaaningshusets Tredeling i Lejlighed, Lo og Stald maa anses for et Grundtræk i den ældre sønderjydske Byggemaade lige fra Slien til Kongeaaen.”²² Men han går videre endnu, idet de træk, Mejborg og andre har karakteriseret som specifikt danske, lader sig specificere som mulige varianter af det tværdelte hus. Når huslængen bliver for lang, kan gangafstanden imellem de enkelte afdelinger forkortes ved at knække længen eller bygge vinkelret på den første længe, hvorved vinkelgården opstår. Ved at gentage dette opstår den firkantede gård med gårdsplads i midten. En mellemvariant af samme princip er parallelgården, hvor to længer bygges parallelt overfor hinanden, med døråbninger ud mod gårdspladsen imellem dem. Ikke blot ”klimatologiske” forhold, men også brugsstørrelse, økonomi og mange andre forhold får her bestemte muligheder for at modificere den mere detaljerede variation af grundformen.

På et overordnet plan er resultatet, at det danske gårdkompleks i sig selv har en autonom, strukturel kerne, hvis væsen er det tværdelte hus. Herfra kan mange træk udledes direkte, såsom facaden i langsiden, gavlens uafhængighed af gaden, vinkelbyggede længer, dannelsen af en gårdsplads mv. Andre træk kan med dette udgangspunkt begrundes evolutionistisk såsom piselens deling i udspecialiserede rum med forskellige funktioner i form af stue (dørns), storstue (sommerdørns), kammer, køkken, framgulv mv. Endelig er der træk, som med udgangspunkt i det tværdelte hus må kunne begrundes med driftsforhold, særlige bygningsbehov, modeformer (f.eks. brændte sten og grundmur) eller en velstandsperiode og regional ”kulturstrømning”, som i tilfældet med den tre- og firelængede gård, der i 1800’årene breder sig fra Østjylland bl.a. sydpå i Slesvig.

Lauridsen betragter idéen om, at den firelængede gård er den gamle danske gårds grundtype, som begrebslogisk forfejlet, ligesom dens påståede store udbredelse er uden statistisk belæg. Til gengæld er den en formvariant, der kan udledes af det tværdelte hus. På udskiftningskort finder Lauridsen det bekræftet, at mens bygningerne i det langdelte hus’ kulturprovins ligger uden fast mønster på toften, så søges de i det tværdelte hus’ område grupperet som længer omkring en gårdsplads. ”Den danske Gaard tilstræbte en hel eller delvis Omslutning af Gaardspladsen, medens den saksiske spredte sine Bestanddele ret regelløst ud over hele Toften og derfor ingensinde eller kun rent tilfældigt dannede en Gaard i dansk Forstand.”²³ Ideen om de tværgående skillerum ”synes i denne enkle Sammenstilling, endnu at minde om den ældre nordiske Gaard, hvor hver af disse Afdelinger muligvis udgjorde en særegen Bygning, senere samlede i Længer under fælles Tag.” Dermed har Lauridsen præsenteret et alment udgangspunkt for en forståelse af ikke blot den danske gårds variationsbredde, men også norske og svenske forskeres ideer om gårdens udvikling i de øvrige nordiske lande – i kontrast til kontinental byggeskik.

I Lauridsens optik er der tale om en modsætning imellem dansk og tysk byggeskik (eller nordisk og saksisk) uden formidling imellem de to kontrasterede former for praksis: ”Danskerne byggede i længden, hvor sakseren var nødt til at bygge i bredden.”²⁴ De to udvikler sig ikke i og med hinanden, men på hver deres side af en grænse, som af den grund tilfredsstiller det kulturbegreb, Lauridsen har brug for til at identificere det ”anthropologisk-typiske”. Der er ikke tale om en dialektisk udveksling imellem to skikke, der indebærer hinanden f.eks. ved at danne gensidig national selvbevidsthed, men om at dansk/nordisk bygningskultur fra en fortid, hvorom der på Lauridsens samtid endnu ikke foreligger empiriske belæg, upåvirket har hersket i hele Slesvig med undtagelse af de sydlige områder, hvor der er historisk belæg for, at saksiske bønder i middelalderen er tilflyttet sydfra. Saksergården og den danske gård er hverken mere eller mindre hensigtsmæssige end hinanden i forhold til naturgeografi og lokale erhvervsbetingelser som Sundts stuehusformer var, de er lige egnede i det område, hvor de mødes og grænser op til hinanden gennem århundreder.²⁵ Et blik, der for etnologi og politisk praksis i samtiden med stor tyngde understreger folkekulturens kontingens, autonomi og kontinuitet, viser hvor selvbestemt dens indre sammenhænge er, og hvor alvorligt den skal tænkes som videnskabelig genstand. Tænkte man sig til en tid, før piselen blev til en selvstændig, fra stalden adskilt afdeling i såvel sakserhuset som det danske våningshus, så kunne man godt forestille sig et hus med åben arne, mennesker og dyr i samme store rum ikke ulig de ældste sakserhuse, men en sådan tanke er for Lauridsen ren gisning uden aktuel videnskabelig værdi – en tanke som Bernhard Olsen dog senere søgte at illustrere med genopførelsen af Ostenfeldgården på Frilandsmuseet.

Peter Lauridsens opgør er båret af metodekritik, kritik af en abstraherende og generaliserende måde at frembringe typebegreber på, kritik af tolkninger på for tyndt empirisk materiale, kritik af at tillægge eksisterende former for stor alder og at rekonstruere kulturelle processer på for løst grundlag samt kritik af ideen om at kunne forstå det komplicerede uden at have beskæftiget sig med dets mere enkle, almene og grundlæggende forudsætninger. Bjarne Stoklund forklarer senere Lauridsens rolle som værende den, der ”tager udgangspunkt i en helt anden type materiale: arkivstoffet”, men det forbliver svært at forstå hans betydning, hvis man kun tager udgangspunkt i de kildegrupper, han indrager for at belyse sin teori.²⁶ For Lauridsen tog udgangspunkt i en helt anden analysemåde og begrebslogik end dem, han kritiserede. Effekten var en udspecialisering af bondegårdsforskningen, og i denne en indsnævring af genstandsfeltet til husets indre linier. Der var også tale om et brud med den almene evolutionisme, men dette skulle vise sig at blive af kort varighed. Endelig blev der med de beskrevne kritikker etableret en fagtradition, der udviklede sig gennem negation. Men det teoretiske grundlag var nu lagt ud for de næste slag. Lauridsen fremstår derfor som den store skurk i Svend Jespersens senere fremstilling af en forfejlet forskningstradition. Men at denne ofrede så meget krudt på Lauridsen kan også hænge sammen med, at han er den, hvis forskning er sværest at komme udenom og den, hvis metodekritik og specificerende analysemåde Jespersen implicit selv genoptog som led i sit eksplicitte opgør med Lauridsens teorier og virkningshistorie på husforskningens område.

Teorien om det tværdelte hus placerede dansk husforskning lige så centralt i forståelsen af nordisk bygningsskik, som de øvrige nordiske landes forskning. Men idéen om, at den firelængede gård er et sent stadium fik følgeskab af den idé, at også det lerklinede bindingsværk er

yngre end træhusene i blok- og bulhusteknik. I kataloget til Dansk Folkemuseum fra 1892 nævner Bernhard Olsen i afsnittet Bygningsdele, at så længe skoven stod ved magt i Danmark, var træet det mest benyttede bygningsmateriale. Derpå skriver han dog: ”Man rejste klinede huse, oprindeligt af 4 jordgravede Stolper, de fire Pæle, Bopælene.” Dette stred imod den tankegang, Troels Lund refererede, nemlig at ”bjælkehuset” bestående af liggende tømmerstokke, er den simpleste og derfor ældste form for nordisk hus. Om Bernhard Olsen har føjet sig, ved jeg ikke, men hans første frilandsmuseum i Rosenborg have kom i tråd med Hyltén-Cavallius’ evolutionslinie til at bestå af en stue fra Halland og et loftshus fra Småland, hvilket vi vel må tage som udtryk for, at så var de ældste og derfor mest interessante former repræsenteret! I 1901 udarbejdede Bernhard Olsen sin plan for Dansk Folkemuseums frilandsafdeling ved Fuglevad. Her var den evolutionistiske interesse for de ældste formers oprindelse og udvikling intakt, og der var ikke ét hus fra dansk område repræsenteret. Ostenfeldergården skulle nu illustrere stadiet med mennesker og dyr under samme tag og åben arne, Hallandsstuen et knuttimret blokhus med dyr i en særskilt stald og muret skorsten, det smålandske loftshus knuttimringen i to stokværk og endelig skulle den skånske tvillingegård illustrere den firelængede gård, her bygget som bulhus af udflækkede, tilhugne, vandretliggende planker mellem lodrette stolper med not.

Det endelige dødsstød for den danske bindingsværksgårds interessante ælde syntes imidlertid at komme i 1903 med museumsintendent Axel Nilssons afhandling *Öfvergångsformer mellan blockhus og korsvirke*. Ved at lægge et snit fra nord til syd i Skåne kan han vise, at det nærmest kvadratiske blokhus i nord, hvis vægge ikke overstiger de liggende tømmerstokkes længde, mod syd gradvist blandes med bulhuse opført af brede planker mellem lodretstående stolper i bindingsværksfag, der begynder at danne langhuse. I syd afløses bulvæggene efterhånden af længehusenes lerklinede bindingsværk. Konklusionen er, at den skånske slettebygds nyere byggeskik gradvis har udviklet sig af den gamle byggemåde, der endnu findes i skovbygden mod nord. Modsætningen imellem blokværk og stolpeværk er med andre ord omsat til en evolutionslinie i tre trin, der betyder, at det lerklinede bindingsværk i sydsandinavien er den nyeste og mindst interessante form for udforskningen af husets udvikling. Dermed er den populariserende formidling på Dansk Folkemuseums Frilandsafdeling af såvel grundplaner som konstruktionsformer i overensstemmelse med tidens fremherskende evolutionistiske forskningsresultater. Husforskning på dansk grund blev kulturhistorisk set betragtet som mindre interessant end nabolandenes – selvom gård og huse fortsat vedrører og udformes af de væsentligste dele af livet for hovedparten af den danske befolkning!

Fra Christian Axel Jensen i 1910 og Jørgen Olrik året efter bliver ansat på Dansk Folkemuseum iværksættes en kritisk udforskning af den herskende konstruktionsevolutionisme i såvel tysk som nordisk forskning. Folkemuseets satsning resulterer i et ”afgørende brud med de ældre synspunkter” som H. Zangenbergs på Folkemuseet skrev ti år senere, og det første bidrag publiceres af C. Axel Jensen i første bind af tidsskriftet *Fortid og Nutid*, 1915. Den bidende kritik offentliggøres under den nøgterne titel *Stolper og Suler*, der indleder to på hinanden følgende brud med den herskende teori. Først baner Christian Axel Jensen vej ved at vise, at Axel Nilssons udviklingsskema bygger på en fejltolkning: ”Det er en ren og skær Typeserie, der opstilles efter Arkæologiens typologiske Metode, og Axel Nilssons skånske Materiale lader ganske det Spørgsmål

åbent, om det er to Tidsaldre eller to geografiske Områder, der her mødes og blandes. Men han peger selv på et punkt, som må vække Tvivl om hans Typologi, thi han glemmer ikke at fremhæve det rent praktiske Forhold, at Nordskånes Skove består af Fyrretræer, Sydskånes af Ege og Bøge. Og netop i Skovtræernes Art ligger en afgørende geografisk forskel, som naturligt forklarer de to Konstruktioners krydsninger op gennem Skåne. De lange Nåletræer kan siges at være en Livsbetingelse for Blokhuse med deres lange Tømmerstokke, medens Løvtræerne og særligt det bedste Tømmertræ, Egen, hører sammen med Stolpehusene, hvis Vægtømmer kan nøjes med Væggens Højde, og som kun behøver Langtræ til Loftsbjælker og Tagværk.”²⁷

Men Nilssons analyse stod ikke alene, teorien befæstede den også i Danmark herskende idé om lineær udvikling, og her er Troels Lund igen i skudlinien: ”Da de norske Gårdes spredte Enkelthuse utvivlsomt betegner et ældre Standpunkt end de lange danske, i Vinkel sammenbyggede Længer, har man ved en dristig Analogi sluttet, at også Trækonstruktionerne tilhørte forskellige Udviklingsstadier, og det er faldet selvfølgelig uden nøjere Prøvelse at opstille de fire Trin i Rækken fra Oldtiden indtil vore Dage: Træhuse, Bindingsværk med Ler, bindingsværk med Mursten, Grundmur^a. Det ser så rimeligt og forståeligt ud, at man på Forhånd gerne lader sig overbevise!”²⁸ Hvorefter Axel Jensen gør det modsatte, nemlig spørger om det kunne tænkes, at det danske bindingsværk på landet *ikke* kun er en af bønderne forsimplet udgave af det ofte solide bindingsværk på fodrem og stensokkel i købstadshusene. Her kommer et nyt argument i anvendelse, idet Axel Jensen kortlægger fodremmens geografiske fordeling på landet og viser, at fra dens nutidige udbredelse på Fyn og Sydøstjylland er det fristende at slutte, at fodremmen i sammenhæng med bygningshåndværkets yngre nordtyske købstadsformer har kilet sig ind sydfra, mens bøndernes stolper i det øvrige land fortsat står på syldsten. Diffusionsstudiet fremkommer her som kritikform, og ansporet heraf kan Axel Jensen derpå vise, at i fodremmens område på Fyn har stolperne tidligere været sat på sten, som det bliver påbudt i Fyens Vedtægt fra 1473, og kongerne har i 1400- og 1500’årene påbudt bønderne i Nørrejylland at bruge syldsten for at skåne skoven, mens det blev forbudt at benytte jordgravede stolper. Men i synsforretninger fra 16- og 1700’årene optræder disse endnu i stort tal. Derpå inddrager Axel Jensen de indre tagbærende stolper i områder med sulehuse og højremshuse og antager på grundlag af deres nutidige forekomst i forskellige egne af landet, at de sammen med jordgravede vægstolper tidligere har været udbredt over hele landet. Dette perspektiv udvides etnografisk ved at blive sammenholdt med etnologiske optegnelser om jordgravede suler og vægstolper blandt indianere og andre ikke europæiske folkeslag, ligesom tidsperspektivet uddybes med arkæologiske belæg for brug af jordgravede stolper under Dannevirke, i vikingetidens Hedeby, i norske og svenske hustomter fra jernalderen og en udgravet stenalderby ved Neckar i Tyskland. I Danmark mangler de dog endnu at blive arkæologisk påvist i jernalderens almindelige landbebyggelse.

På det overordnede plan fornægter evolutionismen sig ikke: Bindingsværket får sin egen teori om rækkefølgens retning, der synes at gå fra jordgravede stolper og suler, over brugen af

^a Troels Lund: Dagligt Liv. Ill. Udgave II, S. 160. Første Udgave II, S. 140 (1880). Jvfr. Kornerup i Aarb. F. nordisk oldkyndighed 1869, S. 185. Rhamm: Urzeitliche Bauernhöfe I, S. 550 (1908) [Axel Jensens note]

syldsten, til vægstolper på fodrem. Lerkliningen er allerede fundet med aftryk af flettede grene i nedbrændte husrester fra oldtiden, og på dansk har ordet væg ligesom det tyske Wand i følge Axel Jensen formentlig sin oprindelse i den flettede væg (oldnordisk: veggr) der optræder i dialektudtrykket "Venderværk" om flettede vidjer. På samme måde viser studiet af ord som suler og åse i gammeldanske og dialektale kilder sig at bistå udforskningen af deres ældre sagsindhold. Dermed er en hel samling af klassiske etnologiske analysemåder kommet i brug: evolution, diffusion, funktion, ord og sag samt kartografi, dialektologi, genealogi og dialektik - for at bestemme det, der i dette opgør ekspliciteres som grundforskellen i bondebyggeriets praksis, nemlig stolpeværkets negation af blokværket.

Chr. Axel Jensen konkluderer: "Hovedmålet har her været at fastslå, at det typiske danske Landsbybindingsværk, uden Fodrem, men med Vendrevægge og Klining, lige så vel som Suletagværket har Aner mindst lige så langt tilbage i Tiden som Blokvirket. Og skønt det, der her er meddelt, kun er ufærdigt og mangelfuldt, turde det dog være tilstrækkeligt til at fremkalde en Omvæltning i dansk Husforskning. Der bliver nu megen Sandsynlighed for, at Danmarks langlængede Bønderbygninger er meget ældre end formodet; man behøver ikke blot at henvise til den islandske Æventyrsagas noget usikre Vidnesbyrd, men det kan føres i Marken, at lige så svært det er at bygge et Langhus i Blokvirke, lige så let lader det sig bygge i Stolpevirke og Sulevirke. Problemerne flyttes tilbage til Oldtiden, og der åbnes os videre Udsyn. Vi kan nu stille os på lige Fod med vore Naboer mod Nord og Syd; selv om (...) behøve det danske Hus ikke at vige for det nordskandinaviske og endnu mindre for det saxiske; det får mindst lige så stor Interesse for Husforskningen. Vi kan endnu komme til at yde store og vægtige Bidrag til Husets udviklingshistorie, og vi får en Pligt til at gøre vor Indsats."²⁹

Med stolpevirkets høje alder er banen ryddet for at vende tilbage til teorien om det tværdelte langhus og udforske dets varianter udbredelse for at se, om der også her tegner sig en selvstændig udviklingslinie, der lader sig rekonstruere typologisk og evolutionært på dansk grund – også selvom dette netop ikke var Lauridsens hensigt med at finde et nyt udgangspunkt for specifikationen af danske bønders byggeskik og boligkultur. Dette skridt blev indledningsvist præsenteret i 1910 i en anmeldelse og artikel af Jørgen Olrik, der koncentrerede sig om at påvise levn af ældre byggeskik i bøndergårdenes grundplaner. Mens Axel Jensen derfor placerer Danmark som et afgørende genstandsfelt for udforskningen af bindingsværkets udviklingshistorie, så fremlægger Olrik et samlet program for kortlægning af planudviklingen. Det er deres fælles bedrift at overbevise om en sådan endnu bevaret intensitet af levn fra forskellige gamle udviklingstrin i konstruktions- og planløsninger, at dansk gårdforskning placerer sig internationalt i udforskningen af længegårdens evolution og kulturhistorie. Olrik tager endnu i den populære, paradigmatiske artikel *Vore gamle bøndergaarde* fra tidsskriftet Nær og Fjært 1924 udgangspunkt i dilemmaet imellem forestillingen om, at den enkle, enlængede gård er den mest primitive og forestillingen om, at der er tale om en fællesnordisk udvikling fra en oprindelig helhed af enkle, særskilte bygninger, der efterhånden bygges sammen. På dette punkt har planteorien endnu ikke underordnet sig konstruktionsteorien. Han forsøger at ophæve modsætningen med den idé, at "herhjemme har Tilbøjeligheden til at forene en Række forskellige Rum i lange Længer under eet Tag allerede tidligt gjort sig gældende."³⁰ Dermed giver han det dialektale ordstof en høj alder, der antyder

sambygning af en række eller *rad* af rum i en stuehuslængde: ”Rathelang” og ”Raaling”, ”Isterad”, og de ordgrupper der antyder to længer: ”Salshus og Lade”, ”Framhus og Lade”, eller flere bygninger i gården: ”Indhus og Udhuse”, ”Fæhus”, ”Kjørres” (kohus), ”Nøds” (nødhus), ”Bryggers” (bryghus), ”Stegers” (stegehus). Konsekvensen for udviklingsteorien er, at den må starte i to mulige *typer* og derfor får et tostrengt forløb. Den ene sekvens starter fra det, Olrik nu benævner den *enlængede type*, hvoraf *vinkeltypen* udvikler sig, derfra kommer den *trelængede type* og endelig den *firelængede type*. Den anden sekvens starter fra *paralleltypen*, derfra kommer den *trelængede type* og endelig den *firelængede type*. Disse typer ser ud til at kunne findes spredt som kulturlag i det meste af landet, især hvis man ikke kun holder sig til de store gårde, men også studerer de mindre brug, hvis man begiver sig ud i de fattigere eller mere perifert beliggende egne af landet og tillige inddrager husmandsbrug med forskellige arter af næringskombination. Derfor tyder det på, at et mere systematisk studium af typernes spredning og udbredelse kan kaste lys over deres udvikling, ligesom Axel Jensen har antydnet det for konstruktionstypernes vedkommende. Det havde længe været kendt, at det, Olrik nu betragter som den *enlængede type*, især findes i de sydligste og nordvestligste dele af landet, ligesom *paralleltypen* især synes udbredt i midt- og nordvestjylland. Tydede det ikke på en større oprindelig udbredelse afløst af senere typologiske lag?

Med dette typologiserende forskningsprogram synes en stor og lovende arbejdsmark introduceret, den eneste trussel imod opnåelsen af resultater er tilsyneladende, at de gamle gårde forsvinder i hurtigt tempo og tager resterne af det umistelige kildestof med sig i nedrivningen. For at redde hvad reddes kan af oplysninger ansættes arkitekten Halvor Zangenberg til at foretage rekognoscerings-rejser rundt i landet med henblik på at opmåle og optegne alle de træk, der endnu kan samles ind gennem feltarbejde og dokumentere udviklingen gennem de kulturlag, museet mener at kunne finde i selve udbredelsen af gårdtyperne i Danmark – og i bedste fald finde egnede emner at hjemtage fysisk til Frilandsmuseet til belysning af typernes udvikling gennem egnsvariation og næringskombination. Hermed bliver Frilandsmuseet direkte inddraget i den nationale forskningssatsning. Efter at forskningen med Lauridsens kritik af Mejborg havde mistet den *firelængede gård* som den gamle danske gårds blomst, har dansk forskning endelig genfundet den *firelængede type* som det særlige resultat af den danske gårds kulturhistorie. Den bliver igen blomsten, men nu forstået som det fuldt udfoldede endepunkt for en *ud-vikling* i klassisk forstand af det kim, der er det logiske potentiale i det tværdelte længehus, som danner gårdsplads på sin tofte. Det er et forskningsprogram og en redningsindsats der viser sig at kunne trække flere nationale midler til i nationens kommende skæbnestunder. Men gårdene forsvinder nu så hurtigt, at Zangenberg og de senere medarbejdere får mere end travlt med at opmåle, optegne og kortlægge de mange nye spor af udviklingen. Det gælder ikke mindst idéen om, at ildsteder med skorsten over et par hundrede år havde bredt sig på grund af gentagne kongelige påbud eller inspiration sydfra, og i forskelligt tempo afløst de loftsløse stuehuse med lyre i taget – med ændrede rumfunktioner og planløsninger i boligafdelingen til følge.

I 1925 udkommer Zangenbergs foredrag på det tredje nordiske folkelivs- og folkemindeforsker møde i København 1924 som bind 31 i Danmarks Folkeminder. Med titlen *Danske Bøndergaarde. Grundplaner og konstruktioner* præsenterede den travle feltforsker de foreløbige resultater af museets indsamlingspolitik. Det er tydeligt, at der nu er dansk stof fra

mange brugsstørrelser samt forskellige økotyper, driftsformer og erhvervskombinationer. Der er kommet et betydeligt overblik over de forskellige bindingsværks- og tagkonstruktioner, over stuehusenes forskellige antal ildstedsskorstene samt deres planløsninger og gårdplanerne som helhed. Men med C. Axel Nielsens skarpe kritik af Axel Nilssons evolutionistiske argumentation udfra ”en ren og skær typeserie” - hvis typologi var konstrueret uden hensyn til forudsætningerne for den forskellige byggepraksis - in mente, er det slående, at museets egen udforskning af grundplaner oparbejder en typologi af samme art som Nilssons typeskema. Jeg ser ikke mange tegn på, at det - som Bjarne Stoklund har antaget – primært hidrører fra en elementær etnologi.³¹ Måske skyldes det snarere, at man tager teoretisk udgangspunkt i en kombination af Lauridsens tværdelte hus (hvis fordel er at eksplicitere et alment grundprincip for nordisk husbygning) og Axel Jensens teori om stolpevirke (hvis fordel omvendt er at eksplicitere et grundprincip i modsætning til nordisk blokvirke). Det første begreb gør, at man ikke kan slippe tanken om, at adskilte huse fremstår som det mest oprindelige, det andet gør at den enlængede gård fremstår som den mest oprindelige. Men hvordan får man en udvikling ud af to tilsyneladende modsatte grundprincipper? Det gør man i Olriks evolutionisme med en tostrengt og konvergerende typeserie, startende med henholdsvis den enlængede type og paralleltypen (to adskilte huse overfor hinanden), der begge i sig bærer det firkantede gårdanlæg i kimform. Derved bliver der grundlæggende fire mulige og nødvendige typer at lede efter som kulturlag: den enlængede type, den tolængede type (delt i parallelgård og vinkelgård), den trelængede type og den firelængede type – hvilket faktisk er den struktur, efter hvilken Zangenberg gennemgår de spor af gårdens udviklingsstadier, han mener at kunne påvise i danske bøndergårde.

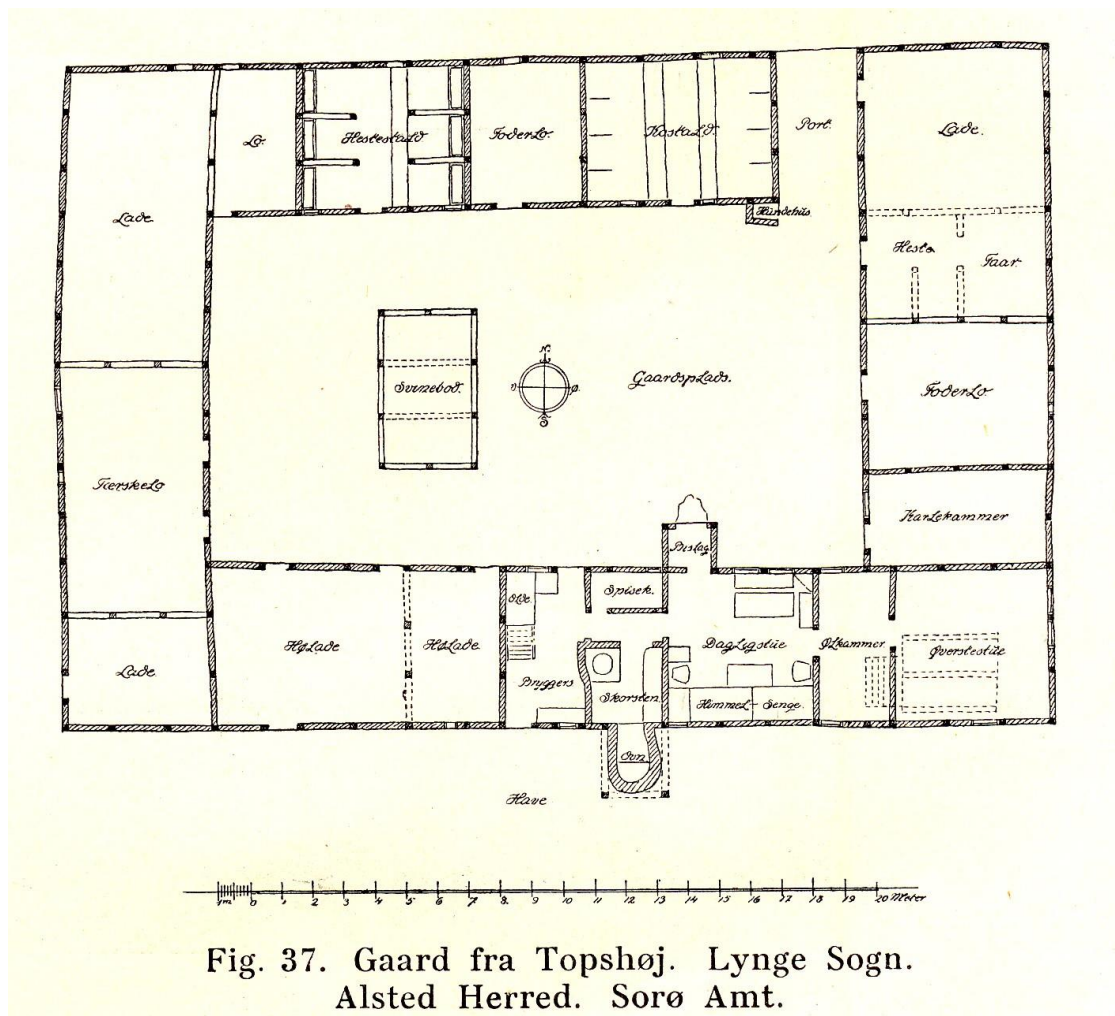

Fig. 37. Gaard fra Topshøj. Lyngby Sogn.
Alsted Herred. Sorø Amt.

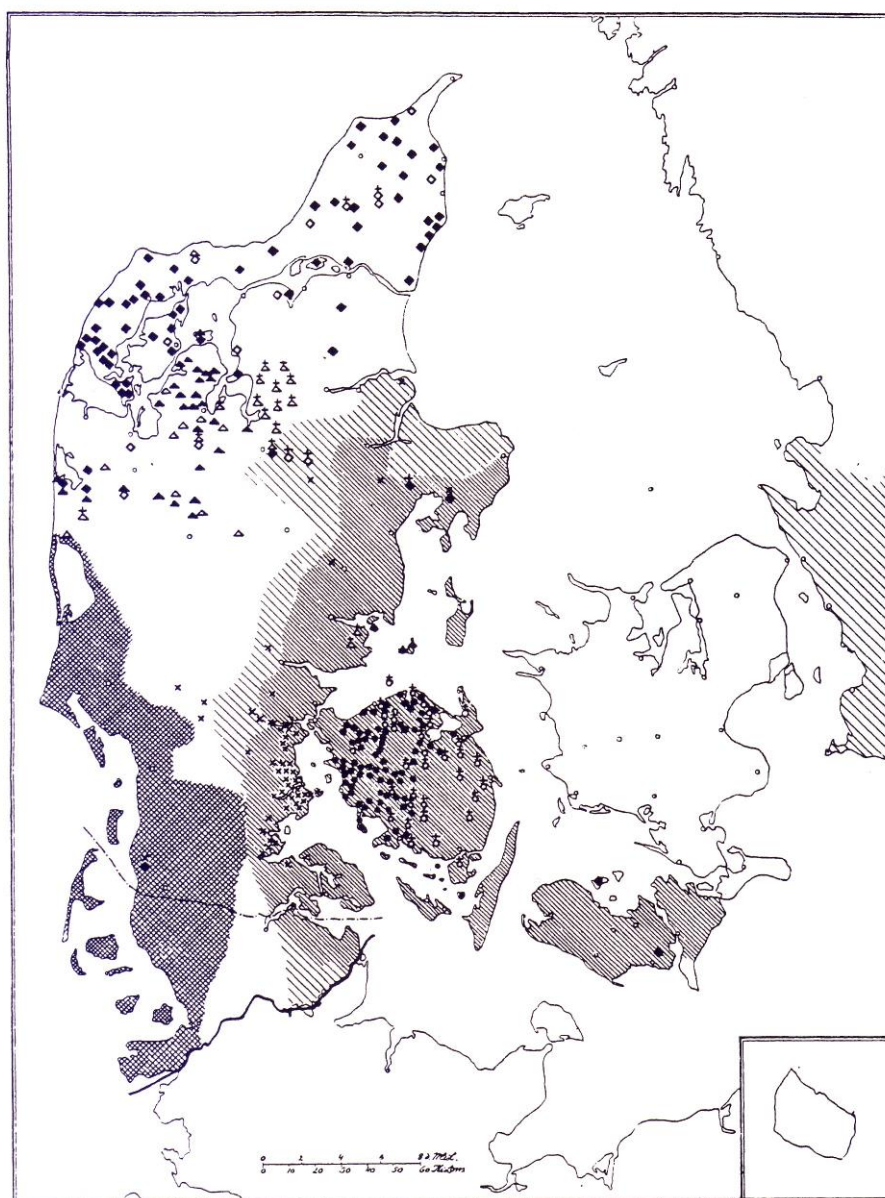
Zangenbergs opmåling af eksempel på udviklingsteoriens firelængede gårdtype. Denne gårds stuehus er i øvrigt af en udformning, Sv. Jespersen senere bestemmer som den empiriske realisering af begrebet *ovnhaus*. Efter Zangenberg 1925.

Samtidig formår dette typeskema at markere den danske gårds oldtidsaner (uafhængigt af de nordskandinaviske blokhusenes mest simple eller "primitive" tværdeling), idet langhuse er begyndt at blive påvist arkæologisk på dansk grund, ovenikøbet langhuse der ligger solret i overensstemmelse med Lauridsens teori om længehusets hensigtsmæssige orientering i vestenvindsbæltet. Zangenberg indleder derfor sin typologiske gennemgang med følgende perspektiverende konstatering: "Den norske Gaards spredte Enkelthuse betegner vel utvivlsomt et ældre, mere primitivt Standpunkt end de almindeligst kendte sammenbyggede danske Længehuse, lagt omkring en firkantet Gaardsplads, og den nordsvenske Gaards Enkelthuse, samlede i række – som længer – uden dog at være voksede sammen under ét tag, indtager vel rimeligvis et Udviklingstrin mellem disse Gaardformer. Tilstedeværelsen af den danske enlængede Gaard og den tolængede Parallelgaard synes man i tidligere Tid ganske at have overset, og dog betegner disse to Gårdformer sikkert det ældste kendte Trin i den danske Bondegårds udvikling, et Udviklingstrin,

der ved sin Forekomst i Middelalderen peger tilbage mod Oldtiden.”³² En udgravet hustomt fra Ginderup i Thy tolkes af Nationalmuseets 1. afdeling som et aflangt hus fra romersk jernalder. Det har lerklinede vægge, og Zangenberg mener, det har haft et sulebåret åstag med tørv. Ved at forbinde denne arkæologiske datering med den middelalderlige islandske saga, der omtaler smågårde i Danmark med ”Herberger, baade for Folk og for Fæ, findes under eet Tag, det ene for Enden af det andet”³³, knytte forbindelsen videre til en kommissionsbetænkning fra 1648 om bøndergårdene på Møn og endelig den enlængede types sene udbredelse i husmandssteder og gårde på de sydsjællandske og sydfynske øer, på Als, langs Vestkysten og i Nordjylland - der alle ligger solret samt har stald og beboelse under samme tag - nærmer museets forskning sig det punkt, hvor man kan begynde at ane en kulturhistorisk sammenhæng, der bekræfter typens alder og skemaets brugbarhed på dansk bondekultur.

Ud over den firelængede types store udbredelse på øerne og i Østjylland tegner også paralleltypens udbredelse i nord- og vestjylland et billede, der kunne tolkes på den måde, at de en- og tolængede typer findes som randrelikter af større udbredelsesområder i ældre tid, mens den firelængede udvikles først i de centrale dele af landet og derpå er i færd med at brede sig til siderne, hvor vinkelgården og den trelængede type endnu dominerer. Men billedet er ikke tydeligt, brugsstørrelser, naturressourcer, driftsmåder, næringskombination, særlige spredningsveje, forskellig kulturgeografi, landsbytyper, transportforhold, handelssamkvem, købstædernes beliggenhed og andre forhold kan være med til at fortælle billedet af kulturlagene. Konstruktionstypernes udbredelse hjælper ikke stort, idet de gør det endnu sværere at betegne et område, der planmæssigt præges af sene kulturlag, som innovativt, når det konstruktionsmæssigt præges af tidlige kulturlag. Det passer fint, at højremshuse med udskud, der betragtes som et tidligt trin, findes i Nord- og Vestjylland, hvor den enlængede type og parallelgården er udbredt, men sulekonstruktionens udbredelse på Salling og Fyn modsiger denne tanke. Gudmund Hatt på Nationalmuseets 1. afdeling, der er ved at få hul på det systematiske arbejde med at lokalisere og udgrave danske jernalderhustomter, tolker pga. stolpehullerne et jernalderhus på Mors som et højremshus, hvilket kunne bekræfte den høje alder af dette områdes byggeskik. Fodtømmer ligger fint i Østjylland og på Fyn, men umage på Lolland og Falster, som konstruktionsmæssigt burde være en mindre innovativ del af landet. Bulhusenes eksistens i sønderjylland kan begrundes med adgang til skovtømmer. At bønderne erstatter lerklining med brændte sten og bindingsværk med grundmur i sydvestjylland repræsenterer det senest tænkelige konstruktionstrin, men spredningsmæssigt kunne det have flere paralleller i stuens og andre kulturelementers tilkomst sydfra end i billedet af en mere autonom dansk udviklingssekvens. Øget empirisk materiale fører ikke til færre modsigelser.

Udgravningen af jernalderhustomter, der bekræfter tilstedeværelsen af de tidlige plan- og konstruktionstyper, bliver et afgørende bidrag, hvis samspil med typologien ikke er uvæsentligt, idet denne gør det muligt for udgraverne at få blik for hidtil ubemærkede mørke pletter i gulvlagene ved at lede efter spor af stolpehuller fra jordgravede stolper, der typologisk kan have båret enten højrems- eller sulekonstruktioner.³⁴ Spor af stolpevirket genfindes nu fra jernalderen, mens spor af blokvirket udebliver arkæologisk. I 1927 finder Hatt i brandtomten af det førømtalte langhus fra romersk jernalder i Fredsø på Mors tre indebrændte køer og en hest, samtidig med at der er spor af

Kort over Konstruktionstypernes, Fodtømmerets og Bulhusenes Udbredelse i Danmark.

- ◆ Undersøgte Udskudsbygninger. ▲ Undersøgte jyske Sulebygninger. ● Undersøgte fynske Sulebygninger.
- ◇ Oplysninger om Udskudsbygninger. △ Oplysninger om jyske Sulebygninger. ○ Oplysninger om fynske Sulebygninger.
- Er Signaturerne forsynet med et Kors betyder dette at Bygningerne ere forsvundne.
- Grænse mellem dansk og saksisk Byggeskik. X Bygninger med Bulvægge. - - - - - Nuværende Rigsgrænse.
- ▨ Bygninger med Fodtømmer. ▩ Blandingsomraade for Bygninger med og uden Fodtømmer. ■ Grundmurede Bygninger. I Omraadet findes dog ogsaa alm. Bindingsværk.

Den ikke skraverede Del af dansk Omraade betegner Bygninger med alm. Bindingsværk uden Fodtømmer.

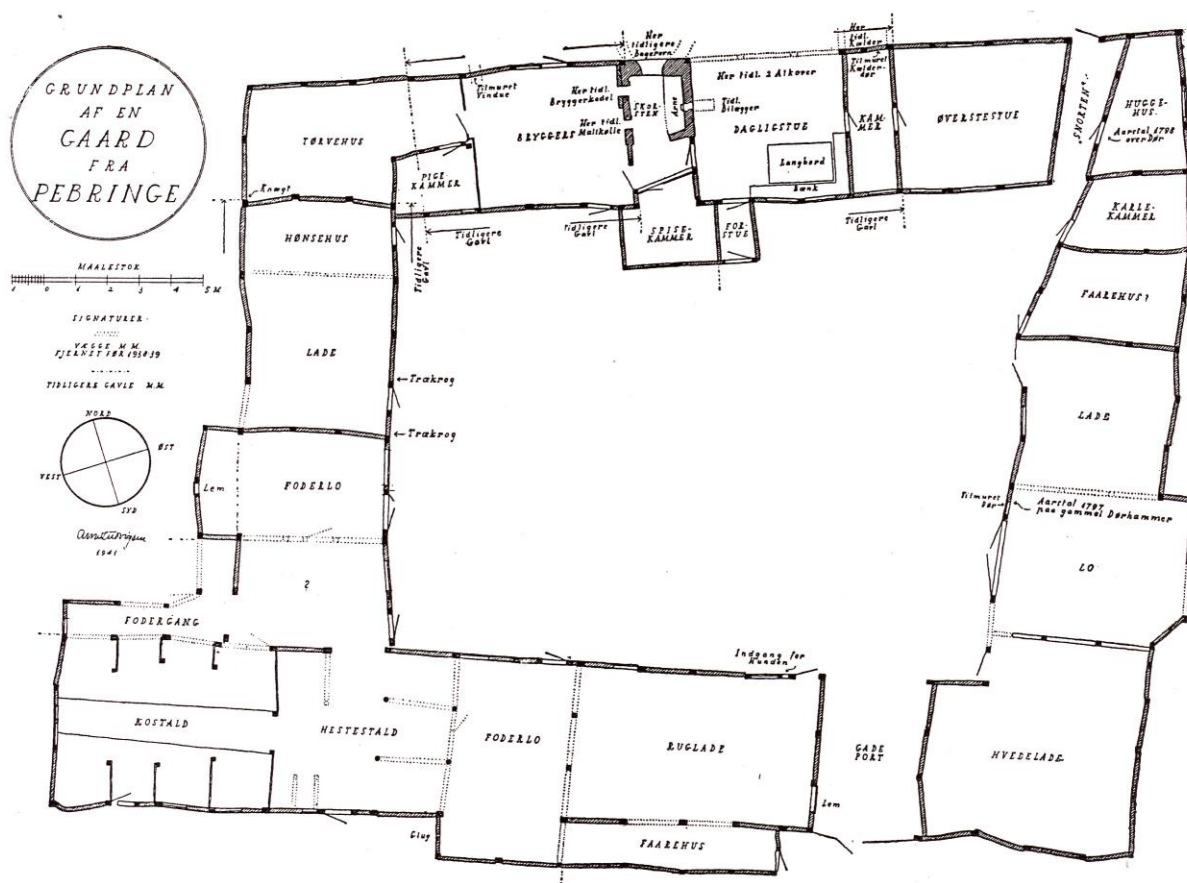
Zangenbergs kortlægning af konstruktionstypernes geografiske ekstension i Danmark. Efter Zangenberg 1925.

ildsted i boligenden, hvilket beviser, at der har været stald i den anden ende af dette jernalderhus.³⁵ Fredsøhusets brandtomt har ifølge Hatt tørrevægge uden stolper og to rækker tagbærende stolper inde i huset, der, fordi de ikke alle står parvis, af Hatt tolkes som højremsstolper, mens Zangenbergs typisk mener, det må være et tidligere trin i form af et åshus med krumme suler og naturgroede tvejer til at bære tre åse, som det kendes fra engelsk middelalder. Bortset fra denne diskussion kommer der med andre ord belæg på anvendeligheden af Lauridsens teori om det tværdelte langhus, men den arkæologiske forskning tager også hul på lange tidsrum for bondekulturens vedkommende, idet der synes at være belæg for at tolke den udgravede Troldebjergboplads på Langeland som en bondekultur fra yngre stenalder ca. 2.500 år f.kr. Da Gudmund Hatt lægger sine overvejelser ud til drøftelse med artiklen *Oldtidens landsby i Danmark* i Fortid og nutid 1936, er der kildemateriale fra yngre stenalder og ældre jernalder, mens bronzealderen glimrer ved sit fravær i de hidtidige arkæologiske fund. Modsætningen mellem nærvær og fravær bliver i sig selv en kilde til den videre forskning, hvor Hatt i modsætning til de nøgne typologier for alvor geninddrager udforskningen af de mulige, indre sammenhænge imellem bebyggelsesformer, bygningsformer, erhvervsformer og organisationsformer, som specialisterne satte i parentes efter opgøret med Mejborg. Over de tidsrum, der er tale om, må klimaforandringer og samfundsforandringer medtænkes som afgørende mulighedsbetingelser for de forandringer, som lader sig aflæse alene i det udprægede fravær af stedlig kontinuitet i bondebrugets kulturlag. Så samtidig med at typeskemaerne findes relevante, så udfordrer den manglende kontinuitet deres relevans. De nye modsigelser for såvel de nyere som de ældre perioders vedkommende sætter en ny dagsorden, som kræver Nationalmuseets prøvede metoder og analysemåder genovervejet og suppleret med både fornyet helhedstænkning og fornyet detailkundskab. Derfor ansætter Kai Uldall på Dansk Folkemuseum - der i mellemkrigsårene integreres i Nationalmuseet som dets 3. afdeling for Nyere Tid (bonde- og borgerkultur efter 1660) - i 1938 og 41 to unge, lovende forskere med hver deres baggrund og internationale orientering. Det er den af Gudmund Hatt arkæologisk skolede Axel Steensberg og den sprogvidenskabeligt uddannede Svend Jespersen, der får til opgave til at videreudvikle en etnologisk forskning, som står overfor såvel uhyre udfordringer som afgørende gennembrud med hensyn til at omsætte udviklingsteoriene i kulturhistorisk kronologi.

Den danske evolutionsteoris succesfulde kulmination: Teorien dokumenteres empirisk

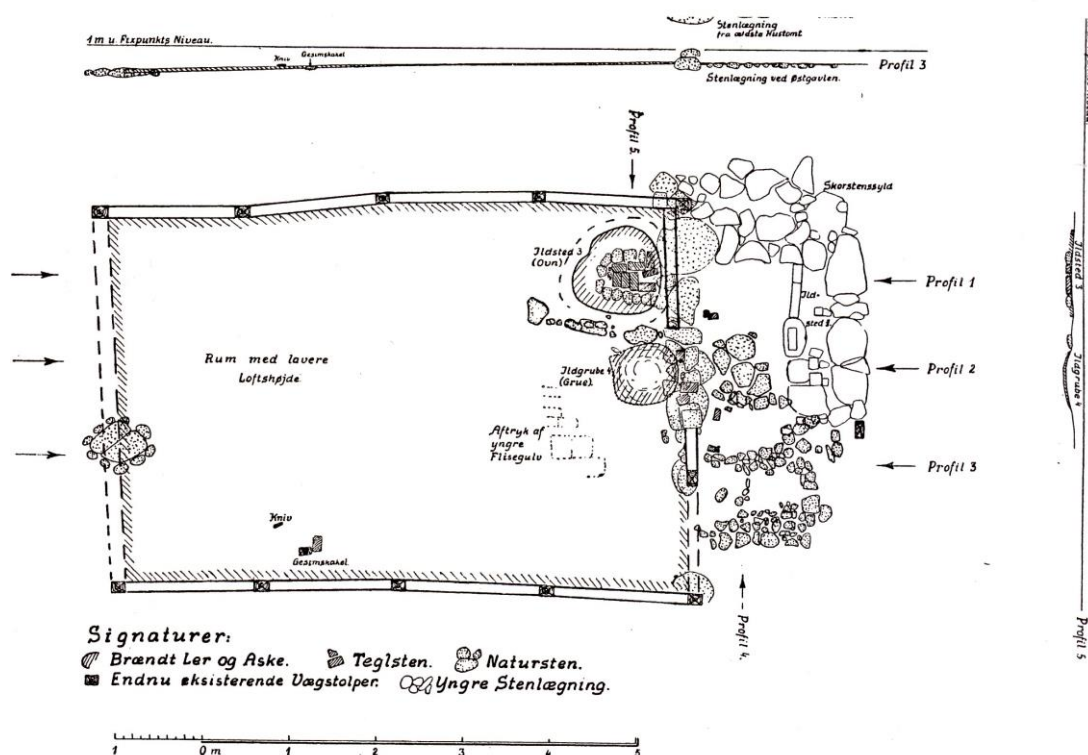
At bronzealderens bebyggelse endnu ikke er fundet, giver nu Gudmund Hatt anledning til den overvejelse, at der kan være tale om ganske tynde kulturlag efter svedjebrug. Til gengæld dukker der efterhånden stabile landsbytomter op, der af skårmaterialet dateres til omkring vor tidsregnings begyndelse. I Ginderup udgraves en landsby på omkring 20 huse med et to meter tykt kulturlag, der rummer op til syv hustomter over hinanden. Den har eksisteret fra ca. år 0 – 300 e.kr. Noget lignende gælder en boplads i Vestervig, der har såvel kvadratiske som aflange huse, de sidstnævnte med både stald og bolig. Hatt slutter, at langhuset opstår i førromersk jernalder, dvs. op mod år 0, som led i intensiveret kvægavl i et koldere klima, der indebærer en staldningspraksis kombineret med udbredt agerdyrkning fra stabile landsbyer. Hverken bebyggelse eller afdækkede agre viser tegn på agrarkommunisme, plovfællesskab eller kollektiv omfordeling, men domineres af

individuelle og ulige agerstørrelser. Disse bebyggelser lægges tilsyneladende øde i yngre jernalder fra ca. år 200 – 600. Skyldes det, at bønderne får adgang til billigere jern, hvorefter de kan smede mere effektive redskaber og dyrke sværere jord op – eventuelt hvor de historiske landsbyjorder blev etableret? Vil det i så fald betyde, at yngre jernalders kulturlag skal søges under de eksisterende landsbybebyggelser? I afdækningen af den anvendte jordbearbejdning indgik spor fra såvel ard som muldfjældsplov, den sidstnævnte som led i en pløjepraktis, der indebærer lange højryggede agre. Selve pløjningsforskningen, som Steensberg efterhånden udvikler på internationalt plan, bliver således vigtig for at begribe de driftsmåder, der kan have sammenhæng med den formodede omlægning. I 1937-38 lykkes det i den vestjyske landsby Oksbøl ved Ho bugt for første gang at finde både et kort, firkantet hus og et langhus på 38 meter med plads til 30 kreaturer fra germansk jernalder. Hustomten tolkes som en stor gård i højremskonstruktion, langhuset har haft tre rum med skillevæg imellem og dateres til ca. år 500, hvilket styrker den tese, at nye jernalderbebyggelser på dette tidspunkt bliver etableret der, hvor vore ældste nuværende landsbyer ligger. Hatt finder derfor empirisk støtte for den antagelse, at de mange øde jernalderagre skyldes, at bønderne har dyrket sværere og bedre jord op, hvorfor der nu er grund til, når lejlighed byder sig, at foretage udgravninger i de ældste historiske landsbyer for at finde kontinuiteten dér.

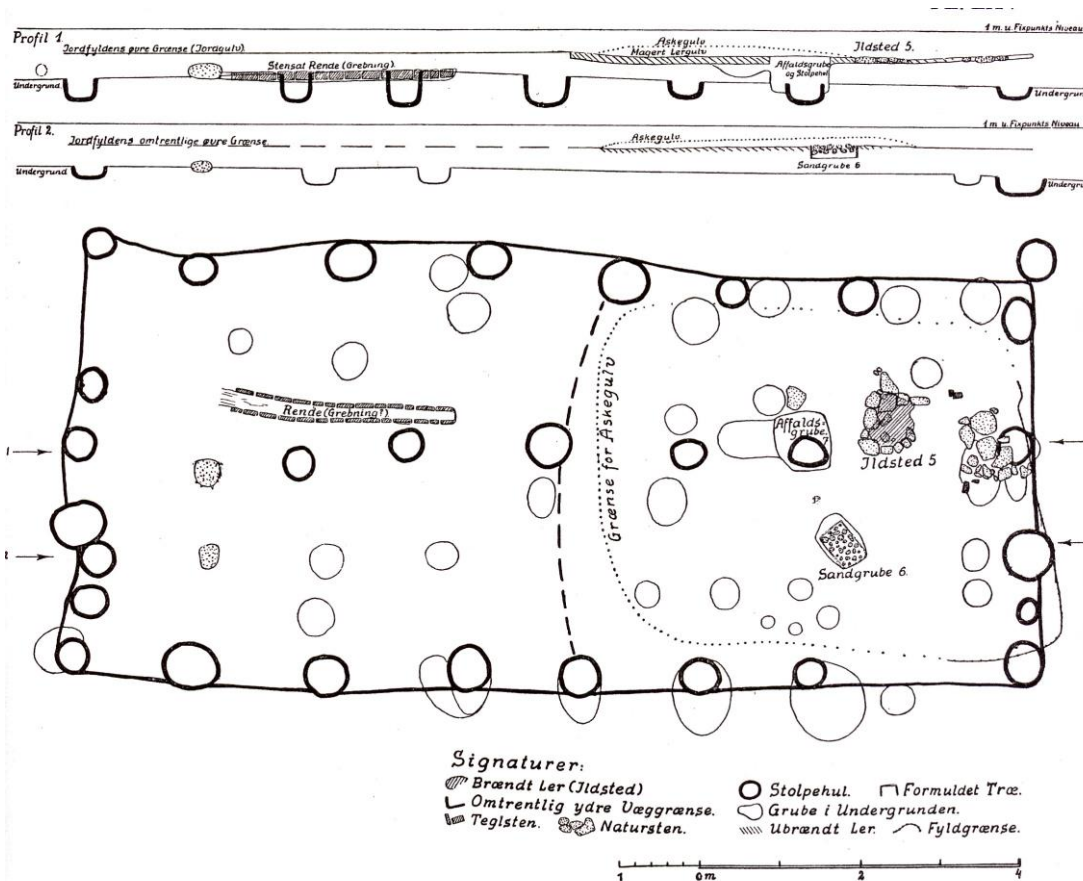
Den lejlighed frembringer museet selv, da det besluttes, at en firelænget gård i den sjællandske landsby Pebringe rummer så mange spor af kulturlag i sine fine, gamle og forfaldne

bygninger, at den skal nedtages og genopføres med mest muligt af sin kildeværdi i behold på Frilandsmuseet som repræsentant for den sammenbyggede, firelængede type. Det burde give optimale betingelser for at udforske både anlægget og tomten nedenunder efter alle kunstens regler. Steensberg udforsker og rekonstruerer først de kulturlag, han mener at kunne finde spor af blandt de eksisterende bygningsdele i takt med, at de skilles ad og nedtages. Derpå udgraver han kulturlagene under gulve og vægge på hele tomten med henblik på at spore de bevarede rester af gårdens tidligere stadier ligesom ved udgravningerne af de forladte jernalderlandsbyers mange lag af tomter under hinanden. De ældste fire eksisterende bygningsfag i gården dateres til omkring år 1700.

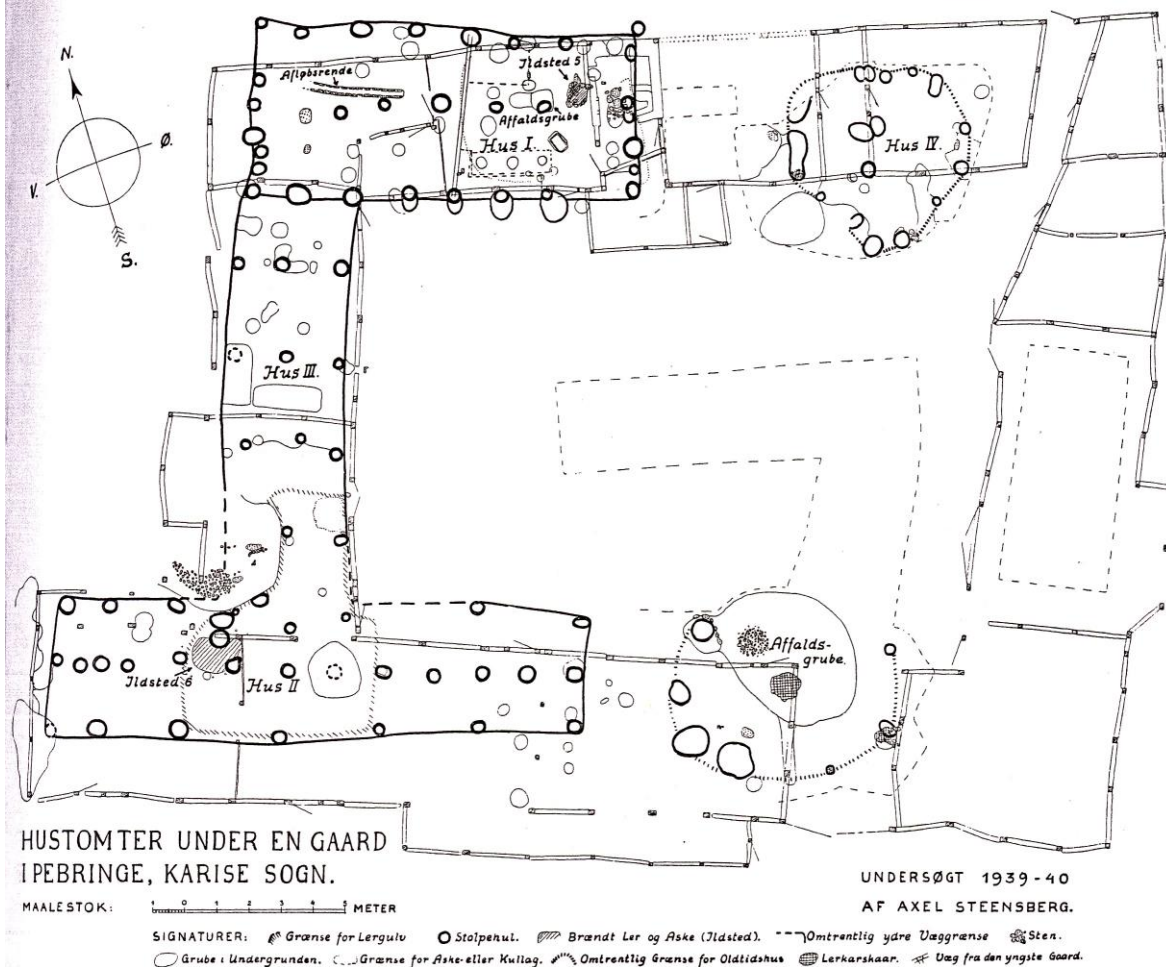
Plan af den ældste del af Pebringegårdens stuehus (jfr. pl. LXIII), formentlig opført i begyndelsen af 1700 årene. Tilhøjre er den yngre skorstens fundament indtegnet. Grundstenene under den gamle gavl ligger, navnlig i midterprofilet 2, betydeligt dybere end funderingen under skorstenens østside. Også den gamle brolægning ved østgavlen går dybere ned end skorstensfundamenterne ved nordsiden, se profil 4. Af stuehusets østgavl står kun en lille rest syd for midtlinjen. Den nordlige del af gavlen står sin egen bredde for vestligt i forhold til stolpen i nordvæggen. Det var denne væg, der viste sig at være kalket på ydersiden, der vendte mod den senere opførte skorsten. Men der har oprindeligt her stået en støjlevæg med lerklining svarende til den lille rest syd herfor. Den indre væg er rimeligvis opsat som beskyttelse for den ovn eller esse, som fandtes umiddelbart indenfor (ildsted 3). Foran denne var der en grue (ildgrube 4). I de to østlige fag lå bjælkerne højere end i de to vestlige. Det kan skyldes, at der ikke var loft over de østlige fag, eller at loftet var hævet af hensyn til brandfaren fra ildstederne. I lergulvet lå en gesimskakel fra o. 1625; den må stamme fra Karisegård, der var i forfald fra o. 1650.

De 5 her gengivne figurer og figurtekster med plantegninger af Pebringegårdens kulturlag er fra Steensbergs publicering af udgravningen og analysen 1952.

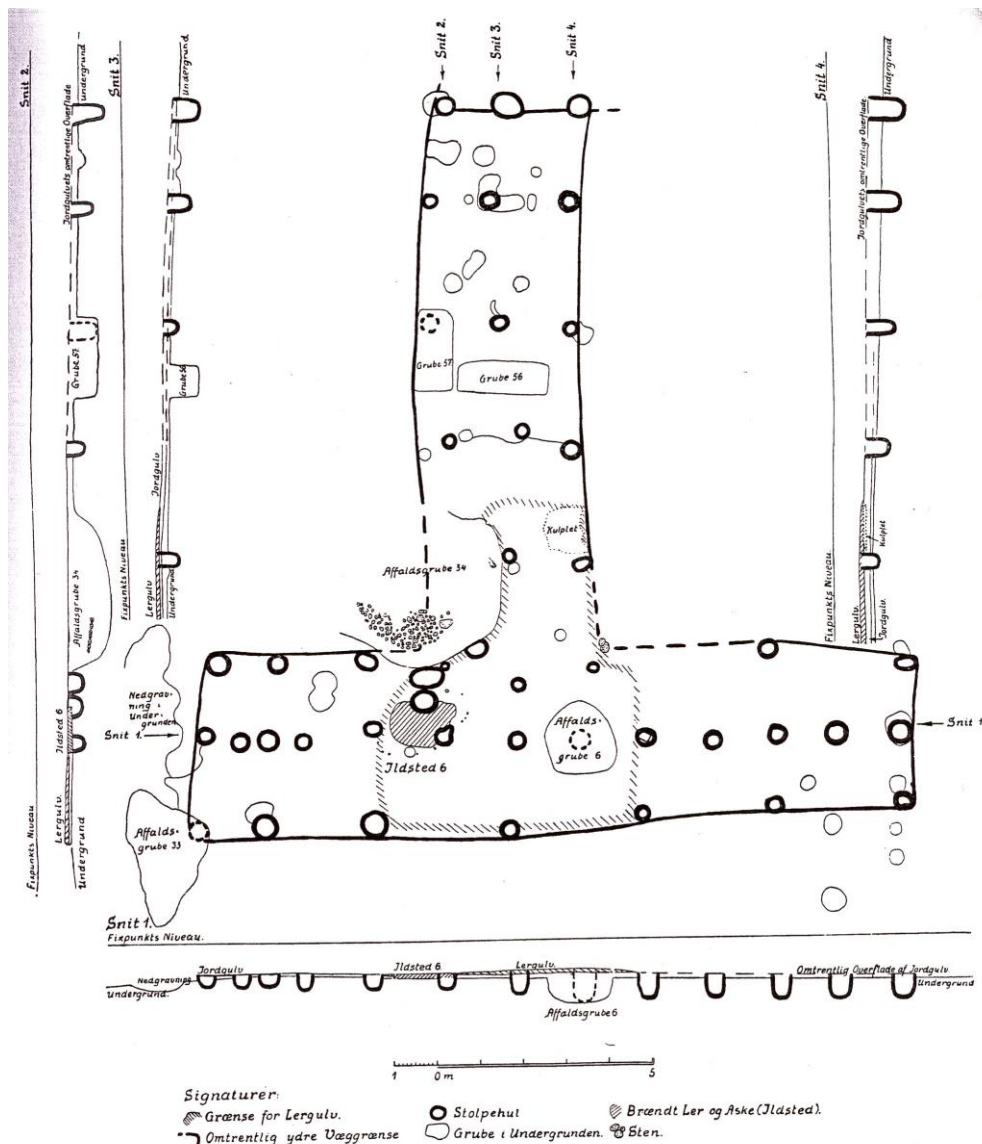
Plan af stuehus og stald i Pebringegården i 1600 årene. Den østlige halvdel (til højre) var stue, den vestlige halvdel stald. I stuen var der et åbent ildsted fremme på gulvet og vest for ildstedet en affaldsgrube. Foran den var der i gulvet anbragt en træramme, fyldt med sand og småsten. I stuens NV. hjørne stod vel ægtesengen og langs stuens sydvæg et langbord; de tre gruber på rad kan stamme fra bordets nedgravede stolpeben. Døren har været i sydsiden ud for ildstedet. I stalden var der grebning bagved kobåsene. I den sydlige del stod rimeligvis hestene. Huset var bygget med jordgravede stolper og lerklinede vægge. Taget blev båret af en række stolper, »midtsulere«, langs ad huset.

Steensberg tolker dem opført som et lille stuehus med lergulv, røgovn uden skorsten, grue og vægstolper på syldsten. Under det udgravne gulv dukker spor af en ældre bygning med jordgravede stolper frem, der dateres til tiden fra ca. 1500 – 1660. Dette lag tolkes som et bulhus, der har rummet bolig med åbent ildsted i gulvet og langbord på nedgravede stolper i den ene ende samt stald i den anden ende. På plantegningen er tomten så godt som uskelnelig fra tomten af en sulebygget jernaldergård med stald og ildhus i samme længde. Det er oldtidskontinuitet, der toner frem - sort på hvidt. Ikke underligt, at tidens fagfolk og almindeligt interesserede får et kick.

Plan af de undersøgte tomter under Pebringegården indtegnet på baggrund af den endnu bevarede gårds grundplan. Hus IV er tomten af en næsten cirkelrund hytte fra den førromerske jernalder (o. 400—0 f. v. t.). I midten har stået to stolper, der bar taget. Mellem dem har der vel været en kort rygås, hvorfra spærene hang ned til ydervæggen, der bestod af en kreds af stolper indbyrdes forbundne med en rem og grenefletværk. Formodentlig har væggen været lerklinet. Et par gruber ligger ind til vestvæggen. I den ene fandtes bl. a. en skubbekværn. Under gårdens indkørselsport fandtes en stor affaldsgrube fra samme periode, gravet ned i en tilsvarende kreds af huller. Her har der været endnu en rundhytte.

Et endnu eksisterende, bemalet renæssancepanel i gården formodes at hidrøre fra dette, gamle hus og at have dannet skillevæg mellem boredebanken og stalden. Under den eksisterende lade dukker endnu et kulturlag op, der tolkes som et tolænget middelalderanlæg med midtsuler og stolper til bulvægge opført i 1200'årene. Renæssancelængen med stue og stald formodes at være bygget til dette ældre anlæg, således at gården først omkring 1500 er blevet trelænget. I midten af middelalderlængen, der ligger overfor renæssancehuset, findes spor af endnu et nedlagt ildsted og lergulv. Den tolkes derfor opført som en tredelt længe i form af et ildhus flankeret af herberg i den ene ende og stald i den anden.

Plan af middelalderens Pebringegård med to sammenbyggede længer, hus II i Ø.-V., hus III i N.-S. Husene havde bulvægge, og taget blev båret af svære »midtsuler«. I midten af hus II var der opholdsstue med åbent ildsted, i vest formentlig et kammer eller herberg og i østenden (til højre) stald. Hus III's sydende hørte til beboelsen, medens resten vel var lade.

Middelaldergården har derfor oprindelig udgjort et tolænget anlæg bestående af en udhuslænge bygget vinkelret på længen med herberg, ildhus og stald. Under disse lag lokaliserer Steensberg endelig spor af stolpehuller, han tolker som en rundhytte fra 3-400 f.kr.

Ved at sammenholde middelaldertomten med sin efterfølgende udgravning af middelalderanlæg i landsbyen Hejninge, hvor under det lykkes at finde spor af enlængede gårde med stald og bolig under samme tag, slutter Steensberg, at udviklingsteorien nu kan verificeres: De sjællandske udgravningers daterede data giver de første sikre, empiriske belæg for teorien om den selvgroede, kontinuerte og skridtvise udvikling af den firelængede danske gård lige fra dens enlængede, jernalderprægede skikkelse med ildhus på lergulv, åbent ildsted og stald under samme

tag, jordgravede stolper, lerklining, bulvægge og suletag og frem til 1800'årenes sammenbyggede, firelængede anlæg opført af bindingsværk med stolper på syldsten, saddeltag og et stuehus med brolagt bryggers og ovnskorsten samt stue, storstue og kamre med bræddegulve.

I *Den danske bondegård. Fra jordhuset til den moderne bondeboli* fra Vi og vor fortid 1942, opsummerer Steensberg udviklingen af den enlængede bindingsværksgård med bulvægge eller lerklining fra de første spredte fund af bondestenalderens langhuse og runde huse med lerklinede vægge eller græstørv. Broncealderen er endnu fattig på fund, men fra omkring 400 f.kr. dukker der spor op af langhuse med ildhus og stald under samme tag. Den faste bebyggelse, der efterlader sig disse tomter, tilskrives fugtigere klima, at kreaturerne staldes, der opsamles gødning, som spredes på faste agre, hvilket giver stabile landsbyer og tykke kulturlag. Fra omkring år 0 afløses lerklining af græstørvægge i et koldere og fugtigt klima. Fra 400-600 bliver det tværdelte jernalderhus langt og fagdelt med bulvægge. Der satses på kvæg og nærhed til enggræsning som f.eks. i landsbyen Oxbøl. Denne flytning er ensbetydende med grundlæggelsen af de ældste nuværende landsbyer, hvorfra udgravningerne i Pebringe og Hejninge har påvist, at den videre udvikling kan følges, til lerklining igen bliver udbredt i middelalderen og flere længer kommer til med lade og herberger, indtil den firelængede gård til sidst er fuldt udfoldet.

Hermed er bondekulturens danske byggeskik ført som bevis for, at folkelivet må betragtes som et genstandsfelt *sui generis*, der udvikler sig efter sine egne love. Det berettiger den etnologi, hvis betragtningsmåde gør det muligt at eksplicitere de indre sammenhænge i folkelivets forskellige udformning og omformning gennem tiderne, der kontrasterer hinanden, selvom de i tid og rum optræder mere eller mindre processuelt indviklet i hinanden som relikter, innovationer, symboler, tilpasninger, fikseringer, funktioner, moder, afsmitninger, betydninger, spredninger, tegn, reaktioner etc. Evolutionsteoriens udfoldelse og anvendelse udmønter denne etnologis mest *almene* niveau. Den gør det i form af en bestemt idé om den kulturelle proces og danner som dominerende begrebslogisk udgangspunkt selv det mere specifikke teoretiske niveau, der karakteriserer den etnologiske tæknings *særlige* karakter i Danmark gennem hele den beskrevne periode. Indkredsningen af den danske byggeskiks særlige grundtræk og deres selvstændige udvikling udmønter endelig evolutionsteorien ved at omsætte dens skematiske typologi til en kulturhistorisk kronologi, der identificerer *det enkelte* kulturelement, dvs. den danske gård, som en selvstændig tusindårig proces med sin egen individualitet i forhold til andre byggeskikkens udviklingsproces.

Forsøget på at specificere den herskende danske fagtradition i tre niveauer ved at eksplicitere deres sammenfildrede proces med de modsigelser, meninger og kampe, der optager sindene undervejs, bekræfter *i sig* en herskende epistemologi, der implicit synes at ligge til grund for den succesfulde forskningsindsats. Det er tidens herskende logiske empirisme, der ser det som sin opgave at rense forskningen for det åg af metafysik, der ifølge empiristerne har forhindret ikke mindst en videnskab som etnologien i at gøre sig fri af især den tyske idealismes holisme og mytiske forestillinger om folkesjæl, folkeånd, nation, fortid, oprindelse, idé etc. Videnskabelighed opnåes ved at tage udgangspunkt i indsamling af empiriske oplysninger i form af konkrete, sansedata (opmålinger, billeder, udsagn, genstande, kort, arkivalier, udgravninger mv.), hvormed der kan skabes et første empirisk kendskab til et emnes hidtil uoverskuelige og ukendte virkelighed.

På det grundlag er det muligt at sammenligne ikke blot metafysisk inficerede indbildninger, men dokumenterbare kendsgerninger i form af positive sansedata. Med den komparative metode bliver forskningen stadig bedre i stand til at abstrahere fra det, der blot viser sig at være ligegyldige tilfældigheder i datamaterialet, så der kan defineres typebegreber til at tale om tingene med. De udvikles som et led i at inducere sammenhænge imellem tingenes forskellige egenskaber ved at korrelere dem og finde samvariation imellem de egenskaber, der viser sig ikke at være tilfældige, netop fordi de samvarierer på dokumenterbare måder i materialet. Målet er at kunne generalisere de fremkomne resultater af den komparative metode, så de kan tillægges gyldighed indenfor en bestemt emnekreds – eller ”kulturprovins”. Derved er vejen banet for at formulere generelle love, der formaliserer og kondenserer disse resultater, således at sammenhænge af den pågældende art fremover lader sig udlede, forklare og forudsige på et enkelt og klart formelt logisk grundlag, der udpeger de typer af empiriske data, der skal være til rådighed. Disse loves gyldighed prøves af ved at undersøge, om de kan strukturere en beregning af de baner eller udviklingsretninger i emnets processer, der gør det muligt at nå helt ned til udsagn om de enkelte elementer, som lader sig verificere eller falsificere i et empirisk kendsgerningsmateriale af sansedata.

I det lys har udforskningen af byggeskikkene fulgt empirismens moderne paradigme ved at tage udgangspunkt i kritisk udrensning af romantikkens holistiske idéer om oprindelse og udbredelse af folkestammer, etniske gårdformer, sprog mv. På et empirisk grundlag renses for idealismens metafysik oparbejdes teser om kulturel udvikling, der lader sig formulere som en etnologisk variant af evolutionismens mest enkle lov for al organisk udviklings retning. Med den som udgangspunkt induceres et typologisk skema af udviklingsstadier, hvormed empirien søges kortlagt systematisk. Derved kan den teoretisk udledte udviklingssekvens prøves af og den bliver efterhånden med stigende succes omsat i en empirisk dokumenteret kronologi. Derved er den skematiserede retning for den danske gårds udvikling verificeret som en kulturhistorisk kendsgerning, der bekræfter anvendeligheden af den evolutionistiske lov.

Svend Jespersens fire-dimensionelle brud med den herskende fagtradition

Når jeg ovenfor antyder, at beskrivelsen af fagtraditionens niveauer *i sig* synes at bekræfte en herskende epistemologi, stiller jeg implicit det spørgsmål, om den epistemologi ikke blot er tilstede *i* den etnologiske diskurs, men også må opfattes som et synspunkt *for sig*, det vil sige et synspunkt, der ikke kan stå alene og uimodsagt. Med Lauridsens formulering (i spørgsmålet om modsatte gårdformer) skal det empiristiske synspunkt måske ses som udtryk for en endnu ikke ekspliciteret, men konstitutiv *grundforskel* imellem modsatte måder at begribe den videnskabelige proces på i den filosofiske diskurs, der stikker dybere end kritikken af romantikken. Ligesom den moderne empirisme er vendt imod de måder at begribe videnskabsprocessen på, som den modsiger, så konfronteres den af sine egne kritikere, der modsiger den. Hvis vi vil mere end blot hermeneutisk leve os ind i de beskrevne fagfolks selvforståelse siden Mejborg, er det nødvendigt at have øjnene åbne for, at der *i og for sig* kan være flere mulige måder at begribe processen på, hvis indbyrdes modsigelser betinger deres særlige synspunkt hver i sær og derfor udgør en nødvendig del af det

samlede billede. En sådan åbenhed for negationens betydning må være væsentlig både for at begribe, at der overhovedet var fagfolk, der indledte en grundlæggende kritik af forskningstraditionen som helhed på et tidspunkt, hvor dens succes syntes absolut, og for at kunne begribe, at der var andet og måske mere på spil, end empirismen selv er i stand til at se.

Den kritiske dialektik: Opgør med empirismens typebegreber

I sit efterladte manuskript *Studier i Danmarks bønderbygninger. Gård- og stuehustyper. En etnologisk undersøgelse* fra 1943 er det tydeligt, at Svend Jespersen gennem en årrække havde udviklet et skarpt blik for den herskende forsknings selvforståelse og dens umiddelbare problem. Om Steensbergs tolkning af Pebringegårdens kulturlag skriver han således: ”Sammenholder man de arkæologiske fund, det torummede jernaldershus og den middelalderlige, T-formede Pebringegård, med de ovenfor nævnte skriftlige vidnesbyrd og øvrige kriterier, kan det ikke nægtes, at man umiddelbart er tilbøjelig til at give sin tilslutning til teorien om, at den danske firlængede gård er et hjemligt kulturprodukt, der er fremstået af det énlængede jernaldershus ved tilføjelser af nye huse eller længer, efterhånden som der blev brug for det. Men undersøger man forholdene nærmere og underkaster den teori, man her er standset ved, en detaljeret kritisk prøvelse, kommer man imidlertid til en ganske anden opfattelse. Hele det udviklingsforløb, man har opstillet, viser sig nemlig da at være ikke andet end en blot logisk tankebygning, der er ganske uden holdepunkter; ingen af de kriterier, der er fremført, tillader de slutninger, man har draget af dem.”³⁶

Bjarne Stoklund, som er den efterfølger, der har skrevet mest om Jespersens indsats, tolker dennes kritik som den filologisk uddannede etnologs metode- og kildekritik, der tager den arkæologisk tænkende tomtudgravers rekonstruktion af gårdens stadier under grundig behandling.³⁷ Det er også korrekt, at Jespersen leverer en bidende kritik af Steensbergs tolkninger, som denne var ude af stand til at tilbagevise. Jespersen er kort og kontant: En tomtudgraver kan aldrig være sikker på at det, han finder, er mere end et fragment af en tidligere helhed. Det kan arkivrotten heller ikke, men når arkiverne viser, at på det tidspunkt, hvor Steensberg har belæg for, at stuehuset var på 4 fag, da stod gården opført i Hovedkrigs- og portionsjordebog over det tryggevældske regimentsdistrikt for år 1719 med ialt 48 fag hus, så var der tale om en gård af en helt anden art, end den Steensberg forestiller sig. Normen for et samtidigt stuehus på en gård af den størrelse er i følge ryttergodsarkivalierne fra samme år på 10-12 fag.³⁸ Dette er imidlertid ikke blot et spørgsmål om, hvilken kildegruppe, der leverer flest pålidelige data. Uanset arkæologisk eller arkivalsk metode er konsekvensen af empiristens epistemologiske positivisme det afgørende: Hvis man nøjes med at tænke med de positivt tilgængelige sansedata, der er belæg for, så når man uundgåeligt til det forskningsresultat, at man kun kan regne med, at gården i aller nyeste tid er blevet et firelænget anlæg, alene fordi empirisk dokumentation for, at der skulle have været lige så mange længer i tidligere stadier, ikke (længere) findes. Et videnskabsideal, der går ud på kun at tænke gårdens stadier på grundlag af de positive sansedata, der kan blotlægges, vil af alene denne grund frembringe et empirisk resultat, der bekræfter, at udviklingen går fra det enkle til det udviklede.

Den indre sammenhæng imellem bestræbelsen på at nå frem til en lov på grundlag af sikre belæg og bestræbelsen på kun at belyse lovens gyldighed med positive kendsgerninger er

derfor i sig selv egnet til at føre til slutninger ”der er ganske uden” det, Jespersen kalder ”etnologiske holdepunkter”: ”Det, man for det første standser ved ikke alene hos Lauridsen, men også hos Olrik og Zangenberg, er den typeinddeling, der opereres med. Man savner her en forudgående analyse af de rådende formforhold ud fra hensynet til de rådende etnologiske forhold, i første række det rådende brugsbehov (ejendomsstørrelsen, den rådende driftsform, kreaturerne og avlens pasning og behandling o.s.v.). En sådan analyse, der skaffer klarhed over, hvorvidt der er et samspil mellem de rådende etnologiske forhold og de forskellige gårdformer, må nødvendigvis danne grundlaget for en indbyrdes bestemmelse og følgende klassificering i typer af disse forskellige former. I sin undersøgelse af forholdene i Sønderjylland er Lauridsen, som det ovenfor er fremdraget, inde på det rigtige spor; men som det også allerede er sagt, spiller et begreb som ejendomsstørrelsen kun en rolle for ham i hans analyse af formforholdet; han benytter nemlig ikke, som man skulde vente, sin analyse til en virkelig typeklassificering af gårdformerne, men standser ved den blotte konstatering af de forskellige former, og i sin teori om gårdformernes historie tager han intet hensyn til spørgsmålet; her opererer han tværtimod med de forekommende former som forskellige typer. Det er med andre ord rene skematyper, der er opstillet alene på de nøgne grundplansformer. Ikke desto mindre repræsenterer imidlertid disse typer for Lauridsen forskellige trin i den historiske udvikling.”³⁹

Hvor forgængerne har søgt at tolke sig frem til gårdenes udformning før 1800 ved at nippe til de arkivalske kilder, ved filologiske tolkninger af enkelte udsagn i Ribe Oldemor, en islandsk saga, og Jydske lov samt gamle dialektords etymologi etc., så går Jespersen systematisk til værks og gennemtawler det righoldige materiale fra enevældens skriftliggjorte administration i 16- og 1700 årene, der findes i arkivernes udskiftningskort, jordebøger, skifter, synsforretninger, ildsteds-skattelister mv., for udsagn om praksis i husholdning, arbejde og byggeskik på landets gårde. Her kan han dels finde sammenlignelige oplysninger om gårdenes hartkorn, besætninger og bygningsbestand, dels oplysninger om længernes benævnelser, beliggenhed og indretning i landets forskellige egne. Alt dette ligger omhyggeligt transskriberet og de relevante benævnelser indstreget med farveblyant i hans arkiv på Nationalmuseets 3. afdeling og gjorde det muligt for ham at skyde hele forestillingen om den firelængede gårds unge alder i sæk. Generelt viser antallet af fag sig at afhænge af gårdens bygningsbehov, men Jespersen kan vise, at efter svenskekrigene og fremmede troppers hærgen i landet tog det tid, før bygningsbehovet igen var opfyldt, hvilket har forledt de, der nippede til arkivalierne (bl.a. den tidligere nævnte kommissionsindberetning fra Møn 1684) til at tro, at gårdene tidligere havde færre længer. Jespersens beregninger fra 1690’ernes ensartede synsforretninger over ryttergodserne rundt om i landet viser, at de tre- og firelængede gårde på det tidspunkt udgjorde 80% af samtlige gårde på øerne og i Nørrejylland, og den underforsyning med bygning der fulgte efter svenskekrigen 1658-60 tyder på, at de før 1660 snarere har udgjort en endnu større procent.⁴⁰ Også Lauridsen havde benyttet bygningsbehovet i sin argumentation for det, Jespersen kritiserer for at være rene ”skematyper”, og som kom til at danne udgangspunkt for den efterfølgende danske grundplans-evolutionisme. Jespersen påpeger imidlertid en indbygget modsigelse i Lauridsens argumentation:

”Med denne betragtning af gårdformerne går Lauridsen derfor også adskilligt videre, end hans undersøgelser tillader ham; ja, i virkeligheden slår hans undersøgelser selv helt fødderne

bort under hans teori. Ud fra en sammenligning mellem de eksisterende forhold og de forhold, udskiftningskortene – og for Nordslesvigs vedkommende de nævnte synsforretninger – lader (komme) til syne, konstaterer Lauridsen som nævnt, at den firlængede gård i 1800-tallet vinder en større udbredelse, og dette begrundes med århundredets bedre økonomiske forhold. Og hermed er der ganske rigtigt konstateret en forskydning i formforholdet, men heller ikke mere; i denne forskydning ligger der absolut ikke i sig selv noget holdepunkt for, at de forskellige gårdformer skulde være forskellige, endsige kronologisk forskellige typer, tværtimod. Sagen er nemlig den, at for det første fandtes jo den firlængede gård o. 1800 i størstedelen af landet, som den endog i 1700-tallet heller ikke var ukendt i Nordslesvig, og for det andet adskiller den firlængede gård sig ikke i anlægsplanen hverken fra den trelængede gård eller fra den tolængede parallelgård; ved alle de tre gårdformer finder man det træk, der af Lauridsen selv^a ved sammenligningen med det saksiske gårdanlæg fremhæves som det særlige kendetegn for den danske gård, nemlig den tilstræbte omslutning af en regelmæssig firkantet gårdsplads^b. Hvis derfor det alene er 1800-tallets bedre økonomiske forhold med det deraf følgende større bygningsbehov, der har bevirket, at den firlængede gård har vundet terræn, på de to andres bekostning, er det ganske åbenbart, at den firlængede og den trelængede gård og den tolængede parallelgård ikke kan være forskellige typer, men kun er etnologisk bestemte varianter af samme type, som det straks nedenfor skal nærmere godtgøres.”⁴¹

Karakteristisk for Jespersen er, at han ikke anvender en generaliserende betragtningsmåde overfor de fejltagelser, han kritiserer Steensberg for at begå, men tværtimod ser dennes indsats som et led i en hel fagtradition, der har Lauridsens opgør med Mejborg 60 år tidligere som afsæt og den aktuelle strid som sit foreløbige slutprodukt. Det er de almene træk i denne fagtradition som helhed, han først er på jagt efter, fordi kun de kan danne udgangspunkt for en specifikation af de modsigelser og fejltagelser, som kommer til udtryk i de forskningsresultater, han betvivler. På dette plan er han enig med Lauridsen i, at en generaliserende analysemåde må erstattes af en specificerende, der som sin første bestræbelse søger at skabe overblik og finde de mest almene træk i et emne, der kan danne udgangspunkt for specifikation af dets mulige formvarianter. Han er også enig i, at der ligger et afgørende udgangspunkt for specifikationen af et bestemt gårdbegreb i den specifikke form, ”der tilstræbte en sammenslutning omkring gårdspladsen”, hvilket jeg vender tilbage til. Men derudover søsætter Lauridsens argumentation mod Mejborg grundlaget (det tværdelte hus og dets varianter: 1-, 2-, 3- og 4-længede gårde) for et typologisk udviklingsskema, der - i Jespersens analyse - som det mest almene træk de næste 60 år sætter dagsordenen for de stadig flere selvmodsigelser, den danske gårdforskning vikler sig ind i for at få tingene til at passe sammen.

^a Hist.Tidsskr. 6.R.VI,p.55

^b sa.st.p.77 anfører Lauridsen, at ved den tolængede parallelgård er de to åbne ender af gårdspladsen lukket med hegn, således at denne er lukket. (...)

Derved genintroducerer Jespersen en betragtningsmåde fra Sundt, der ser begrebsnegationer som det, der konstituerer begrebers indhold, og modsigelser som det, der driver begrebsudviklingen videre. Også her er Lauridsens fokus på, at *grundforskellen* konstituerer to modsatte gårdformsbegreber, i tråd med Jespersen. Men såvel negationens betydning for begreberne som modsigelsesernes betydning for videnskabsprocessens dynamik er direkte i modstrid med den logiske empirismes positivisme og formallogik – hvor A aldrig kan være det samme som ikke-A. I den forstand har også min beskrivelse af fagtraditionens måde at udvikle sig på, i en form for modlys profileret empirismens selvforståelse, idet fagtraditionen, som jeg ekspliciterer den, først og fremmest har været drevet videre af krasse modsigelser og lærerige begrebsnegationer. I det lys består kunsten for Sundt og Jespersen i at tage ved lære af de modsætninger, der er i arbejde. Det er negativitetens arbejde, kritikens indsats, der baner vejen for en dannelsesproces. Jespersen indleder i den ånd sit manuskript *Studier i Danmarks bønderbygninger* med dette citat af Eilert Sundt om videnskabsprocessen: ”Den ene Dag skal undervise den anden, den ene Bog og Afhandling befordre den anden, den ene Forfatter skal – selv gennem sine Feiltagelser – være den anden til Vink og Veiledning. Paa den Maade dages det, og lyset voxer, og et Studium, som fordyber sig i det Smaa, kan blive Forberedelsen til grundig indsigt i vigtigere Ting.”⁴² Hele idéen om, at hundrede års forskning på grundlag af sansedata har induceret den teoretiske lov, hvorfra man efterfølgende er blevet i stand til at deducere de typer og den udvikling, som nu lader sig verificere empirisk, er forladt. Og den forlades til fordel for en udforskning af de brugbare begrebsnegationer, der er ekspliciteret i den hidtidige forskning og de modsigelser, der samtidig er et vink om store, udestående vanskeligheder og et alvorligt behov for korrektion – uden tvivl af hele udgangspunktet for den hidtidige problematik.

Næst efter det epistemologiske brud demonstrerer Jespersens fokus på den dominerende modsætning i selve gårdforskningen, at hans fremgangsmåde består i at tage udgangspunkt i det mest almene træk i den problemstilling, der kommer under lup. Her viser det sig straks at være en illusion, at dansk gårdforskning kan betragtes som en proces *i sig* uden samtidig at se den ikke blot som noget *for sig* i forhold til nabolandenes forskning, men også som *i og for sig* lige så dybt involveret i deres forskning, som den er nærværende i den danske – og i dette tilfælde tydeligt i form af modsætningernes identitet. Vi har set, at man ikke begriber Axel Jensens konstruktions-evolutionsteori uden at se den som et både spejlbillede af og modbillede til Axel Nilssons konstruktions-evolutionsteori. Men det forhold er kun toppen af et isbjerg, hvis grundtræk Jespersen derfor går til i sin helhed for at kunne intervenere i diskussionen. Den tyske forsker K. Rhamm, der især er kendt for sin udforskning af bøndergårde i det tysk-slaviske skovområde, har siden århundredets første årti været intenst nærværende (glimrende ved sit fravær) i den danske forskning, anmeldt af Olrik og repræsentant for en tysk forskning der modsiger den danske, og som i væsentlig grad har været tiet ihjel i Danmark, indtil Jespersen tager diskussionen op i sin helhed.⁴³ Men den væsentligste figur er den stokholmske etnologiprofessor Sigurd Erixon, der fra sit faglige fyrtårn på Nordiska Museet og universitetet i Stockholm gennem en menneskealder satte dagsordenen for europæisk etnologi. Han modtog elever fra mange europæiske lande, der af Erixon blev indviet i en grænseoverskridende etnologisk forskning med holistiske idealer om at begribe de klassiske by- og bondesamfunds livsformer i deres helhed.⁴⁴ Hertil hørte udforskningen af de

statslige betingelser, regionale kontraster, transnationale sammenhænge, strukturelle forandringer, innovation og diffusion samt det moderne samfunds mere klassespecifikke end regionalt betingede forskelle i livsform - sammenfattet i det, han kaldte ”det etnologiske betragtningssettet”. Jespersen er dybt inspireret af Erixon i sin måde at formulere ”den etnologiske betragtningsmåde” på, og i hele hans program for en moderne etnologi bestående af landsdækkende arkivstudier, oversigtskabende feltarbejde (som f.eks. de landsdækkende bondegårdsundersøgelser gennem 10 år), lokale punktundersøgelser, international orientering og indsamling af oplysninger om alle ”hverdagens arbejder”, der er relevante for at udforske en livsform som helhed gennem bl.a. spørgslistebe svarende meddelere fra hele landet i Nationalmuseets Etnologiske Undersøgelser.⁴⁵

Før kapitalismens moderne arbejdsplads blev adskilt fra boligen, var gården i såvel landsby som købstad det sted, hvor størstedelen af enhver (produktionsmiddel-besiddende) livsform foregik. Den var både køkken, bryggers, bolig, herberg, værksted, magasin, stald, lo og lade – og derfor struktureret som en enhed af de indre sammenhænge imellem alle de nødvendige former for praksis, der dannede disse rumfunktioner. Ud over herregårde, kongsgårde, lens/amtsgårde, ryttergårde, tinggårde, præstegårde, møllergårde, gæstgivergårde, købmandsgårde og bondegårde (incl. fiskergårde, strandfogedgårde, skudehandlergårde, kulsviergårde, handelsbondegårde, smedegårde, etc.) indgår også de forskellige formvarianter af købstadsgårdene i den etnologiske problematik. Sigurd Erixon ekspliciterer i 1941, med Falun stads livsformsspecifikke gårde som eksempelstudie, således *ämbetsmannagårdar, storborgergårdar, bergmansgårdar, gruvdrängsgårdar, handelsgårdar, färdgårdar* og *hantverkargårdar* som syv karakteristiske former for gårde i 17- og 1800’årenes svenske købstæder.⁴⁶ Samlet stod gård og byggeskik centralt i etnologien, og udforskningen heraf var gennem generationer dens flagskib. Erixon stod centralt i udforskningen af europæiske byggeskikke og gårdformer som helhed. I tråd med tyske forskere udlægger han i *Svenska gårdstyper*, RIG 1919, for bøndergårdenes vedkommende ”den skånsk-danska gården som en övergångs- och korsningsföreteelse, där kvardröjande nordiska drag blanda sig med västeuropeiska och frankiska typer, av vilka den sistnämnda fått övertaget. Skiftningarna i olika delar av området bero mest på närmare eller fjärmare belägenhet till de olika typernas huvudområden men också på de olika bygdernas större eller mindre konservatism.

Jag har här velat belysa sammanhanget mellan de nordiska och de kontinentala gårdsformerna, men samtidigt betona de gamla och starka motsättningar, som finnas mellan norr och söder. Det intensivare jordbruket och den mera utvecklade boskapsskötseln samt virkesbristen inom kontinentens centralare delar har koncentrerat gårdsanläggningarna på annat sätt än i Norden.”⁴⁷ Vi møder her en polær modsætning til den danske forskningstraditions selvforståelse. I det øjeblik denne tradition begribes i sin europæiske sammenhæng, fører dennes dialektik det perspektivskift med sig, at også dens genstand, den danske gård, *i og for sig* må betragtes som det, Erixon i 1919 skånselsløst overfor et nationalt ikon kalder en krydsning og et overgangsfænomen imellem centraleuropæiske og nordskandinaviske former. Det går med andre ord objektet ligesom subjektet: Ligesom forskningstraditionen i Danmark er betinget af sin plads *for sig* og funktion *i* den europæiske, så er den traditionelle byggeskik i Danmark indeholdt i de europæiske naboers skikke, ligesom disse er nærværende i den danske. Modsætningernes identitet i forskningen genfindes i dennes genstand og bestyrker Jespersens kritik af, at gårdforskningens nationale

selvtilstrækkelighed leder dansk forskning selv på vildspor. Det er i det lys ikke ligeså underligt, som det er videnskabeligt skadeligt, at Erixons teori ikke før blev eksponeret i den danske diskussion. Der er tale om en utvetydig negation af den danske teori om den firkantede danske gårds selvstændige udvikling i Danmark.

I Erixons opfattelse af de almene træk var der ikke blot tale om stærke modsætninger imellem nordiske og kontinentale gårdformer, men også om to måder, huse indrettes og bruges på, der går på tværs af de førstnævnte modsætninger: ”Bondgårdarna i Europa följa huvudsakligen två olika system. Antingen utgör flertalet hus eller rum, t.ex. fä- och boningshus, ett gemensamt komplex, stundom till och med liggande under samma tak, eller också äro husen grupperade kring en fyrkantig gårdsplan, där bonings- och fähus kunna vara förenade eller särskilda. Uppdelningen i man- och fägård saknas överallt bland bönderna utom hos skandinaverna og finska folk. Närmast söder om Danmark utbreder sig det sachiske huset från södra Vestfalen och fram til Oder. Väster därom ligger det friesiska huset, men söder och öster om det sachsiska huset finnas fyrsidigt, stundom kvadratisk kringbyggda gårdar, som nära ligner de dansk-skånska. I mellersta och nordöstra Tyskland, övre Österrike och delvis i Bajern, läggas husen då gärna i längor, med långsidorna in mot gården (...). I Sydtyskland synes denna gårdstyp ha sitt utstrålingscentrum. Här förekommer den dock oftare i sin andra huvudform, där gatusidan av gården blott består av stängsel med port mellan sidolängornas gavlar, vilka då vätta mot gatan. Denna form har en mycket stor utbredning och har spritts österut över stora delar av Ryssland. Det er samma tendens, som skapat de båda typerna, vilka sammanföras under benämningen *den frankiska gården*. Det är icke omöjligt, att det är sådanna anläggningar, som den romerska lantgården, *villa rustica*,^a vars spridning överallt kan påvisas inom det gamla romarväldets gränser, som varit normgivande för formen. Öster om Oder samt omkring Weichsel har den frankiska gården nått Östersjön. Det frankiska huset har följt samma väg, blott något östligare.⁴⁸ Emellertid efterbildade slaverna den frankiska gårdsformen, varvid typen med gavlarna mot gatan mest slagit igenom i Stor-Ryssland och den mellantyska formen i Lill-Ryssland.^b

^a Hugo Blümner: Die römischen Privataltertümer i Handbuch der klass. Altertumswiss. 4 B. 2 Abt. 2 Teil. (1911) sid. 69ff.

^b Om ryskar gårdar se bl.a. Heikel a. a.: Rudolf Henning a. a.: K. Rahmm: Die altslawische Wohnung, i Ethnographische Beiträge zur germ. Slaw. Altertumskunde, Abt. II, Teil II.

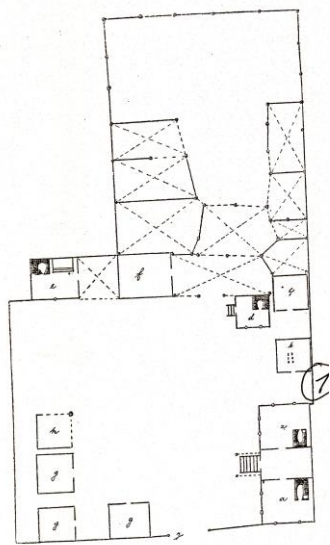

FIG. 37. GÅRD I CURAJEWO, UFA, RYSSELAND. EFTER
HEIKEL, DIE GEBÄUDE. j) PORT MOT GATAN, a) BO-
NINGSHUS, b-c) KOKHUS, d) KOKHUS FÖR KREATUR,
e) BADSTUGA, f) FÄHUS, g) BODAR, h) SOMMARSTALL
OCH LIDER. UPTILL FÄGÅRD MED RADER AV ÖPPNA
LIDER, MED RUM FÖR KREATUR.

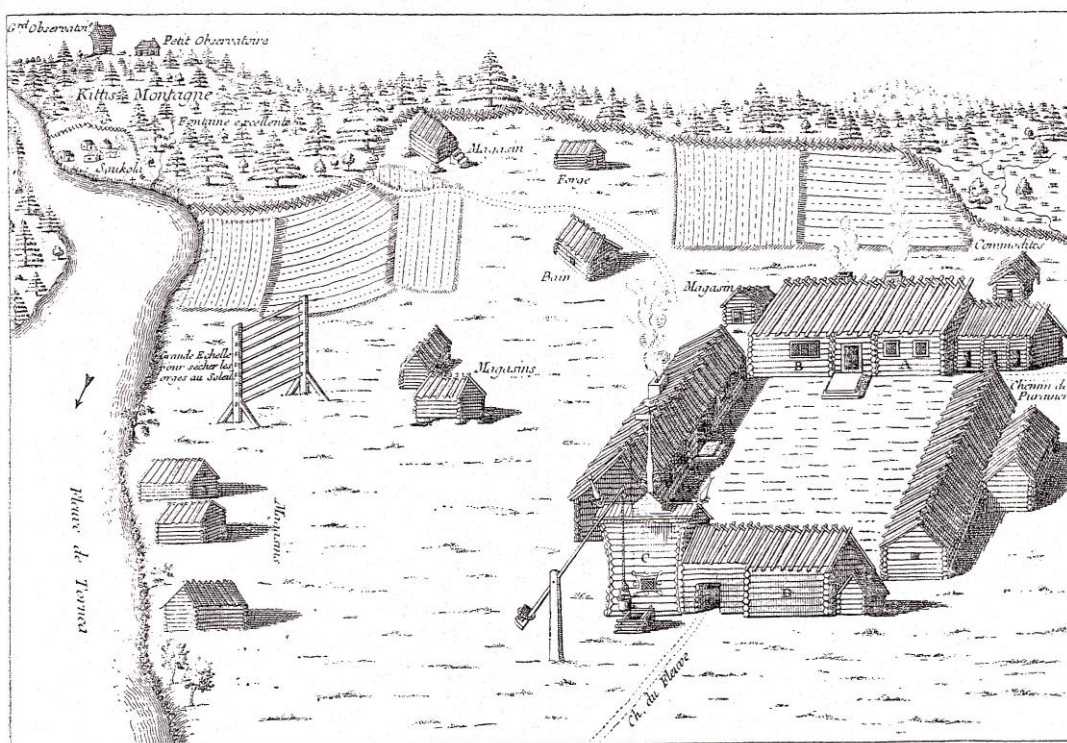

FIG. 25.

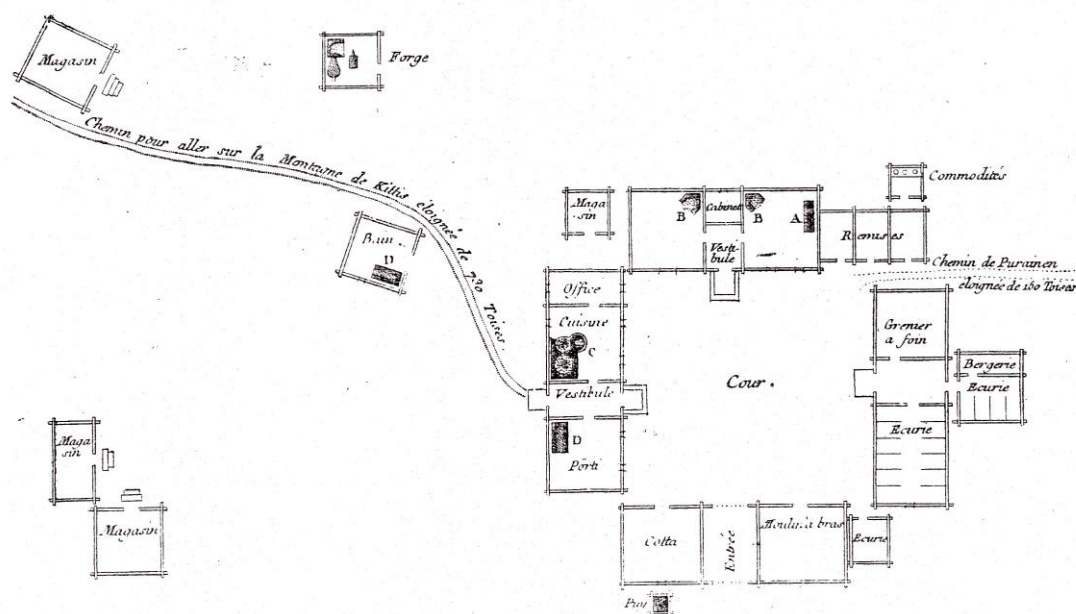

FIG. 26.

FIG. 25—26. FÅGELPERSPEKTIV OCH PLAN AV GÅRD I NIEMI VID TORNE ÄLV, FINLAND. EFTER OUTIER 1736.

Russisk og finsk firbyggd gård i
Erixons artikel Svenska Gårdstyper.
Rig 1919.

Sannolikt måste de firsidigt kringbyggda gårdarna i Sverige och Finland betraktas som resultat av samma strömning, fastän i självständigare gestaltning på grund av avståndet. Mera direkt har den dansk-skånska gården påverkats av den frankiska, som från Oder- och Weichselområdet spritt sig västerut. Icke endast i den nära likheten med den mellantyska formen är detta påvisbart utan här har även de kontinentala gårdarnas fägårdskaraktär slagit igenom. Detta har emellertid skett på åtminstone två olika sätt. Som förut påpekats bilda uthusen i Sydsverige, men också ibland i Danmark, en trebyggd figur, som utgör gårdens huvudstomme. Mangårdslängan fyller den fjärde sidan och mangårdspartiet på dess insida är alldeles bortreducerat. Släktskapen i form och karaktär med den frankiska gården är ofrånkomlig och exemplen från Pommern och Posen (...) visa, att även i dessa delar av kontinenten ett trebyggt fägårdsparti ibland kan urskiljas, som är något skilt från manbyggnaden.”⁴⁹

Erixon gengiver dette stik af Gamla Uppsala by år 1709, hvor mangård og fægård er delt af en længe. Efter Erixon 1919.

Den ”fyrbyggda formen” er ifølge Erixons oversigt en europæisk idé og bygningskultur, betegnet den frankiske gård, der har været levende praksis siden den romerske landvilla, og som er spredt videre mod nord og øst for Limes i de germanske, slaviske og nordiske

skov- og slettebygder, så den i løbet af middelalderen tillige bliver udbredt praksis i såvel det nordligste skandinavien som store dele af Rusland. Den danske teori, der bestemmer det tværdelte hus og dets flerlængede varianter omkring en gårdsplads som særlig ”dansk bygningsskik” i kontrast til det langdelte sakserhus og dets enlængede ”tyske bygningsskik”, er i lyset af den europæiske teori udtryk for en i empiriprincippets forstand udpræget regional bundenhed.⁵⁰ Det er denne regionale bundenhed, Jespersen ser som hovedmodsigelsen, og det tyngdepunkt hans angreb derfor må rettes imod. Erixon er allerede i 1919 i færd med at specificere den frankiske gårds almene træk ud i adskillige formvarianter, der har en forskellig regional dominans. Dennes spredning kan kortlægges og tyder på, at de fleste danske gårde tilhører en fægårdsvariant med mødding på gårdspladsen, hvorimod mellem- og nordskandinaviske bønder – måske betinget af fäbodssystemet - har udspaltet mangård og fægård som to firkantede gårdspladser, efter at firkantformen er nået nordpå, men – antager Erixon - før de pommerske godser fik en lignende form.

Den trelængede variant med hegn eller gærde ud mod landsbygaden, som er udbredt i Pommeren og Posen genfindes derimod i Sydsverige og på Sjælland, hvilket Erixon i 1919 mener kan have sammenhæng med de intense handelsforbindelser fra tidlig middelalder mellem de to sider af Østersøen. Selv formen med stald og bolig i samme længe, der i Danmark betragtes som en enestående relik, der påviser det afgørende link til jernalderhuset, er vidt udbredt på kontinentet. Men internationalt er det danske synspunkt omdiskuteret allerede i 1919, Mejborgs værk (udkom på tysk i 1896) og Lauridsens forskning er nærværende i den øvrige europæiske forskning og drøftes i Erixons oversigt:

”Den frankiska gården uppträder emellertid på kontinenten ännu oftare i sådan form att bonings- og fähusen äro sammanbyggda. Denna anordning är även ganska vanlig i Danmark, men det vill synas som om detta, där det förekommer, vore ett relik från ett äldre tillstånd, då gårdarna ej voro fyrbyggda. Såsom Lauridsen i kritik av Mejborg visat,^a utgjorde kostallet vid 1700-talets början en del av manbyggnadslängan i Slesvig och Sydjylland, men även på Fyen, Lolland, ja delvis även på Falster. Från 1580 anför han exempel på Fyen, att bönderna bodde under samma tak som kreaturen. Ofta låg logen emellan boningsrummen och fähuset. Vinkelformen har varit mycket frekventerad. Trots Lauridsen måste man anse denna typ besläktad med den friesiska. Mera direkt påtagliga friesiska hustyper kunna påvisas i västra Slesvig.^b Naturligtvis finnas här också en del beröringspunkter med det sachsiska huset. Då senare den fyrbyggda frankiska formen från de stora öarna rycker segrande in över hela det danska området, får gården gärna sådan gestalt, att boningshus och fähus förbliva sammanbyggda, vanligen i vinkel, (...). Detta gäller naturligtvis i främsta hand de nyss angivna områden, där den fyrbyggda gården först under 1700- och 1800-talen

^a Jmfr. R. Mejborg: Nordiske Bøndergaarde i det XVI:de, XVII:de og XVIII:de Aarhundrede I. B. Slesvig; Köph. 1892. P. Lauridsen: Om dansk og tysk Bygningsskik i Sønderjylland, dansk Historisk Tidsskrift 6 R. VI.

^b Jmfr. Mejborg a. a. samt ovan anf. Arbete ”Das Bauernhause im Deutschen Reiche” sid. 109 ff. (Verbande Deutscher Architekten- und Ingenieur- Vereine 1906)

slagit igenom, men även på Själland finnas närstående former^a liksom också ibland på svensk område.”⁵¹

Erixon följer således den danske opfattelse, at bolig og stald i samme længe er en relik fra den enlængede gård samt at den firelængede type er en sen form i Danmark. Men han anerkender ikke Lauridsens absolutte skelnen imellem dansk byggeskik og det saksiske hus. I sit store værk *Svensk Byggnadskultur* fra 1947 tager han også parallelgården op, idet han mener at genfinde den tilstrækkelig systematisk udbredt til at give de danske forskere ret i at betragte den som en særlig formvariant i blandt andet gamle danske landskaber, men vender igen forestillingen om, at det nationale er noget *for sig*, til at være en del af et helt anderledes udbredt kulturområde: ”Det stora landområde, som vinkelformigt omsluter Skagerack och Kattegat, har på et djup, som ibland uppgår till mer än halva Sveriges bredd, under olika tidsepoker reageret likartat och följt kulturutvecklingen på ett befryndat sätt. Härigenom har landvinkeln mellan Blekinge og Skåne i söder samt Vestlandet i Norge i väster kommit att i vissa avseenden bilda en sammanhängande kulturenhet. Ursprungligen synas gårdsformerna här ha haft likartad karaktär och med förkärlek varit samlade i ett par huvudlängor. Sådanna gårdsformer finner man ännu i dag på många ställen på Jylland, men de ha en gång präglat hela Danmark och äro tydligen ursprungligen en vida utbredd nordvästeuropäisk gårdsform.”⁵² Spørgsmålet om de firelængede gårdes alder og udbredelse har også udviklet sig udenfor den danske forskningstradition siden Erixons grundlæggende skitser i 1919, og den danske vedbliver at være nærværende i denne som både identisk med og modsat den internationale forsknings resultater. Erixon specificerer sine reservationer vedrørende de firelængede gårdes alder og herkomst, hvilket *i og for sig* lægger op til en sprængning af begrebet folkekultur forstået som en nations mest oprindelige, selvgroede og autonome kerne, der vedrører det mest grundlæggende træk i den nationale folkelivsforskningens genstandsfelt, som Jespersen torpederer i dansk etnologi:

”I Danmark, där denna gårdsform är den ledande, anses den i allmänhet icke vara gammal. Den har ännu icke slagit fullständigt igenom på Jylland och tyckes först under 1500-talet på allvar ha börjat göra sig ordentligt gällande på Själland. Tidigare hade man två- eller enlängede gårdar. Av sådanna finnas talrika spår även i Skåne, och detta var ändå mera förhållandet under 1700-tallet. (...) Jag har i annat sammanhang^b betonat den sydsvenska bondgårdens likhet med mellersta och södra Tysklands fyrkantsgård, den s.k. frankiska gården, som öster om Oder samt omkring Weichsel nått fram till Östersjön. Denna gårdstyps ålder har på senare tid underskattats, och den har betraktats som ett relativt sent resultat av en intern utveckling ur en-, två- och trelängade gårdar. Här er icke platsen att ingående diskutera dess historia som helhet betraktad. Den spelar ännu i dag en viss roll i Nordfrankrike, Belgien och England samt har stor utbredning i Sydtyskland, Österrike og Tjeckoslovakien. När man nu finner en härmed nära besläktad gårdstyp i

^a Jmfr. t.ex. gården Ulstrup, Terslevs sogn, nära Köpenhamn i Henrik Ussing Ingvor Ingvorsens fortællinger, Danmarks Folkeminder nr 20, 1918, fig. 5, där boningshus och fähus ligga i vinkel, ehuru ej sammanbyggda.

^b M. Hofrén, a. a. 1937, s. 98ff.

Danmark och Sydsverige, har man många anledningar att räkna med att ett direkt samband existerat. Att Danmark icke påverkats västerifrån synes framgå därav att Jylland sist anslöt sig och Skåne först, medan Själland kom något efteråt. Allt tyder ju nämligen på att denna gårdsform i Skåne går tillbaka till medeltidens senare del. En överföring utan vidare från Väst- eller Ostpreussen, där formen icke har någon högre ålder är knappast att räkna med. I Nordtyskland förekommer den i klungvisa bestånd här och där, och en resenär kan urskilja serier därav utefter huvudvägarna mot norr, i t.ex. Brandenburg och Pommern. Det torde vara herrgårdarna, som förmedlat denna spridning. Där de icke själva, som ofta var fallet, hade fägårdar, som liknade de trebyggda uthuslängorna i den sydsvenska gården, med tjänstefolket inhyst i en av dessa längor eller i en fjärde, fanns det underlydande bönder, som anvisades att bo på detta sätt. Man måste räkna med att storgårdarna alltså gynnade formen. Då vi nu veta att Skåne, framför allt genom sin kreaturshandel under medeltidens sista del och under renässansen, stod i mycket intim beröring med Tyskland och gods och gårdar där organiserades efter tyska mönster, ofta med hjälp av från Tyskland införskrivna gårdsfogdar, ligger det nära till hands att räkna med att det är genom dem, som den koncentrerade, fyrkantiga, fägårdsartade bondgårdsformen infördes. När denna påverkan i Danmark gick något trögare kan det bero på svagare förbindelser eller också på att de inhemska traditionerna där voro något fastare. Det är alltså icke i form av en herrgårdskopia som överföringen skedde utan som en för de underlydande särskilt avsedd, blygsammare anläggningstyp, uppkommen i en feodalt betonad miljö. I det av dylika klassmotsättningar mindre berörda Mellan- och Nordsverige låg det närmare till hands att försöka direkt kopiera herrgårdarna.”⁵³

At den flerlængede danske gård selv i det gamle danske landskab Skåne skulle være et resultat af danske herremænds tyske fogeders indførelse af en tysk gårdplan til umyndige fæstebønder var i 1940'erne ikke det mest ønskværdige etnologiske udsagn om et dansk ikon i en national ideologisk kontekst. Men Erixon var tydeligvis også på vej til at måtte acceptere den danske fagtraditions stadig større succes med at påvise sin egen udviklingsteori for den danske gårds vedkommende. Derfor blev der al mulig grund for Jespersen til at gribe ind i den konsensus, der så ud til at tegne sig i værket *Bygningskultur*, bind XVII af Nordisk Kultur udgivet af Erixon. Den danske teori stod paradoksalt nok så stærkt nu, hvor det enlængede jernalderhus viste sin gamle udbredelse i både Norge og Sverige, og sten-, jord-, tørve- og lerklinede vægge var almen praksis i Norden *før* blokhusteknikkens ankomst østfra i tidlig middelalder, at den kom til at danne grundlag for væsentlige træk selv i Erixons store teori. Dansk husforskning var ikke længere blot et råb om autonomi i international sammenhæng, men kastede halsstarrigt resultater af sig om en hjemlig udvikling, som man efterhånden skulle være ud af denne forskningstradition selv for at kunne finde selvmodsigelserne i. Og den opgave viste sig nu at blive væsentlig for den internationale forskning, hvori den danske var mere eksplicit nærværende, end denne fik lov at blive i den danske kontekst. Jespersen griber i sin anmeldelse af *Bygningskultur* håndfast om det, han betragter som nældens rod:

”Sagt i al korthed er Sigurd Erixon af den mening, at vi i nyere tids sydsandinaviske, længebyggede gårde har en gammel tradition, der ubrudt rækker tilbage til jernalderens langhus med beboelse og stald, medens dette ikke er tilfældet med de nordligere, knuttimrede (blokhusbyggede) gårde; de repræsenterer nemlig et udpræget mange-hussystem – som antages

fremstået med knuttimringens kunstens indkomst østfra i tidlig middelalder – og står herved, i det mindste rent umiddelbart set, i klar modsætning til de længe-byggede.

I dette syn på forholdene står Erixon dog langt fra alene; man møder det også hos andre svenske forskere og ligeså hos norske, og herhjemme har det som bekendt gennem de sidste 60 år været ganske fast tradition at betragte den énlængede gård som prototype for vore andre, flerlængede former.

De argumenter, som vore hjemlige forskere bygger deres opfattelse på, har i øvrigt så ganske åbenlyst været meget tungtvejende, om ikke endda de absolut afgørende for såvel Sigurd Erixon som andre svenske og norske forskere i deres standpunkttagen. I al fald kan det med sikkerhed siges, at det alment herskende syn på de nordiske gårdformers historie i virkeligheden står og falder med den danske argumentation, og det er derfor nok værd at underkaste den en nærmere prøve; for hvor mærkeligt det end kan lyde, er dette nemlig ingensinde før sket. P. Lauridsens afhandling om de danske gårde (Hist. Tidsskr. 6.R.VI, 1895-97) blev umiddelbart godtaget af efterfølgeren, Jørgen Olrik, hans arbejder igen godtaget af H. Zangenberg og så fremdeles.”⁵⁴

Allerede under krigen havde Jespersen som nævnt påbegyndt sit manuskript til bogen om de danske gård- og stuehustyper. Han gik i sin etnologiske undersøgelse tilbage til Mejborg for at finde kimen til den danske argumentation, der kunne røbe dennes mest grundlæggende træk, og derfra følge dens udvikling frem til det aktuelle paradoks imellem ydre anerkendelse og indre selvmodsigelser. Jespersen konstaterer straks, at det første skæbnesvangre skridt bestod i, at efterfølgerne med Lauridsen i spidsen lagde afstand til Mejborgs etnologiske helhedsperspektiv for helt at koncentrere sig om detailstudiet af grundplaner og konstruktionsformer.⁵⁵ Derved mistede de ikke blot den moderne etnologiske betragtningsmåde af syne, som ikke mindst Sundt havde inspireret en ny generation til at videreudvikle i en række lande, men fik også udskilt detailstudierne fra helhedsstudierne på en sådan måde, at detailstudierne led ubodelig skade af deres isolation:

”Lauridsens arbejde fik en afgørende indflydelse på eftertidens danske bygningsforskning. Det må endda siges, at denne indflydelse blev dyberegående, end egentlig heldigt var. Først og fremmest overtoges Lauridsens syn på de danske gårdtyper og deres historie helt og holdent af efterfølgerne og førtes videre ad samme linie af dem. Men desuden kan der ikke være tvivl om, at Lauridsens kritik af Mejborg væsentlig har bidraget til, at man end ikke rent principielt har fortsat ad de veje, han brød. Det er ganske karakteristisk for eftertidens synspunkter, når en forfatter som Jørgen Olrik^a vel yder Mejborg al anerkendelse, men dog finder, ”at hans i og for sig prisværdige hang^b til overalt at underbygge sin skildring af bygningsskikkene ved udmaling af deres sociale, økonomiske og kulturelle baggrund, får ham ikke sjældent til at forville sig lidt for langt ind på områder, der måtte siges at ligge lovligt meget ude i periferien af bogens egentlige æmne.” (...) Mejborgs

^a Fortid og Nutid III, 1920, p. 103.

^b Fremhævet af nærvær. forf. (Jespersen)

underbygning af hans skildringer af bygningsskikkene er mere end en ”i og for sig prisværdig hang”. Netop ved at inddrage naturforholdene, landsbyorganisationen, driftsformerne, de sociale og de økonomiske forhold er Mejborg helt moderne indstillet. Noget andet er, at hans evne ikke rækker så vidt, at han kan udnytte sin forståelse af disse omstændigheders betydning og rækkevidde ved en bedømmelse af bygningsformerne og udredningen af deres historie og i hvert fald ikke har evne til at gennemføre andet end en beskrivelse af forholdene. Men hans synspunkt er således helt moderne etnologisk. Det er dette, der gør, at hans arbejder er så levende at studere og trods alle mangler så rig en kilde at øse af, og den vej, han her brød, burde man have forstået at værdsætte og fortsætte. Men det blev som sagt ikke tilfældet, man lod sig i stedet blot hilde i Mejborgs ufuldkommenheder.”⁵⁶

Jespersen kan godt give efterfølgerne ret i, at Mejborg kunne have været mere disciplineret i sin disponering og dokumentation af fremlagt stof og illustrationer, men det etnologisk interessante er, at hverken nøgne gårdplaner eller nationalitet får lov at erobre scenen, som var de genstandsfeltet selv. Jespersens kritik går derimod på, at Mejborg ikke når så vidt i sine helhedsstudier, at han som Sundt får bestemt de begrebsligt nødvendige sammenhænge imellem de træk, der danner de forskellige former for praksis, deres indre relationer og deres forandringer. Han når ikke til ”at gennemføre andet end en beskrivelse af forholdene.” Det er med andre ord det etnologiske skridt fra beskrivelsen af forholdene til bestemmelsen af de determinerende træk i deres indre sammenhænge, der venter på at blive udarbejdet efter 60 års ørkenvandring ad et kulturhistorisk vildspor.

Dette spor cementeres af Lauridsens efterfølgere: ”I sine oversigtsbehandlinger af de danske bønderbygninger (...) følger Jørgen Olrik i hovedtrækkene helt og holdent Lauridsens rent historiske, skematypologiske betragtningsmåde.^a Jørgen Olrik stiller sig vel tvivlende – hvad Lauridsen i øvrigt selv ikke er helt fri for – overfor den fulde konsekvens af denne betragtningsmåde og de resultater, den fører til, med hensyn til gårdtypernes historie, men det bliver ved denne tvivlen. (...) Med den fuldstændige afhængighed af sine forgængere, som H. Zangenbergs selv erkender (...) kan det ikke nægtes, at den stivnen i synspunkterne, der allerede spores hos Jørgen Olrik, fuldbyrdes helt.

Nu kan man næppe se bort fra, at fremdragelsen af de første jernalderstomter, der tilsyneladende så åbenbart underbyggede de hævdvundne hypoteser om den danske gårds historie, væsentlig har bidraget til, at man ikke formåede og vel for resten herefter ikke fandt det nødvendigt at bryde med de gamle synspunkter.

Formodentlig skal man også her søge årsagen til, at den danske bygningsforskning stadig ikke viser spørgsmålet om en videre orientering udadtil noget hensyn. Det kan nemlig ikke nægtes, at den danske bygningsforskning i det store og hele så godt som aldrig bevæger sig udenfor de snævre, lokale rammer. Zangenbergs, og tidligere Mejborgs, går vel en ganske enkelt gang i

^a Allerede i anmeldelsen af K. Rahmm, *Danske Studier* 1919, p. 113ff. giver Olrik udtryk for dette synspunkt.

behandlingen af et enkelt spørgsmål udenfor vore hjemlige grænser^a; men derved er det også blevet. De ældre arbejder, er banede veje for en almindelig videre orientering, som R. Henning, *Das deutsche Haus in seinen historischen Entwicklung*^b og K. Rahmm, *Altgermanische Bauernhöfe im Übergange vom Saal zu Fletz und Stube*^c har ikke fået nogen indflydelse på den danske forskning, hvad der dog ikke ingen måde skyldes, at disse arbejder ikke var kendt herhjemme^d. Ved studiet af blot de danske behandlinger af byggeskikkene får man derfor absolut ingen forståelse af, at den sammenlignende europæiske kulturforskning på intet punkt er nået videre end netop indenfor bygningsforskningen.

Denne snævre orientering og denne faste vedholden ved de én gang vedtagne synspunkter har ganske naturligt ført til en isoleret stilling for den danske bygningsforskning, en stilling, der gør sig så meget mere mærkbar, som det som nævnt netop var i disse første tiår af dette århundrede, at den europæiske bygningsforskning – og den materielle kulturforskning i det hele taget – nåede frem til en afklaring af de moderne etnologiske forskningsprincipper. I grunden er det ret uforståeligt, at disse nye synspunkter trods alt ikke formåede at vidne indpas i den danske forskning, eftersom det meget snart blev Sverige – med hvis forskere de danske dog havde en ret snæver personlig samfølelse – der indtog den førende stilling. Men man søger forgæves efter ethvert dyberegående spor af påvirkning. Så grundlæggende arbejder som Sigurd Erixons *Några bidrag till det nordiska husets historia*^e, *Svenska gårdstyper*^f og *Svensk bygnadskultur och dess geografi*^g, der – man fristes til at sige uundgåeligt – også inddrager de danske forhold i behandlingen, finder man end ikke citeret et eneste sted.

(...) Lad være at det ensidige historisk-arkæologiske synspunkt, man fulgte, har haft den på sin vis naturlige, men for os i dag dog uheldige følge, at det i de seneste år indsamlede undersøgelsesmateriale i det store og hele ikke rækker ud over de krav, dette synspunkt stiller^h, og

^a Zangenberg i teorien om jernaldershusets konstruktion (Skivebogen XXII, 1930, p. 13ff.); Mejborg ved behandlingen af de syddanske gavlprydelser (Om bygningsskikke i Slesvig, P. 11ff.).

^b Quellen und Forschungen XLVII, Strassburg 1882.

^c K. Rahmm, Etnographische Beiträge zur germanisch-slavisches Altertumskunde, II, Braunschweig 1908.

^d Allerede Mejborg anfører således Henning i sin litteraturfortegn til Nordiske Bøndergaarde I; jfr. I øvrigt Jørgen Olriks anm. af Rahmm, Danske Studier 1919, p. 113ff, og hans afhandling: Danske og tyske forskninger af sønderjysk bygningsskik og Almuekultur siden 1864, Fortid og Nutid III, 1920, p. 99 ff.

^e Fataburen 1917, p. 145ff.

^f Rig 1919, p. 1ff.

^g Ymer 1922, p. 249ff.

^h Undersøgelsesmateriale besår i hovedsagen af blotte grundplaner uden dyberegående undersøgelser af byggeskiktraditionen, ja, det mangler ikke sjældent fuldstændig notater om, hvad der kan være iagttaget ved planopmålingen.

derfor lader os i stikken overfor flere foreliggende problemer i forklaringen af den danske gårds historie (...)"⁵⁷

I *Et nordisk gårdproblem* fra 1956, har Jespersen samlet tilstrækkelig ammunition til at overkomme det grundlæggende og velkendte problem, at en fagtraditions indsamlede materiale ikke rækker ud over de krav, som fagtraditionens teoretiske synspunkt stiller. Først og fremmest har Jespersen udforsket det kritiske spørgsmål, om de forskellige længeantal frem for at udgøre adskilte typer i stedet hidrører fra landbrugsarbejdets varierende organisering og bygningsbehov på gårde med forskelligt tilliggende. Hans materiale er nu så systematisk og omfattende, at han statistisk kan belægge det synspunkt, at fagantallet varierer nøje med gårdens bygningsbehov, og at afvigelser herfra gennem enevælden har en indre sammenhæng med krig og økonomisk tunge år, hvor bønderne ikke har været i stand til at holde gårdene ved magt. Mindre gårde og binæringer er i øvrigt det, der betinger, at der siden 1600 årene har været gårde i alle størrelser lige fra enlængede til firelængede:

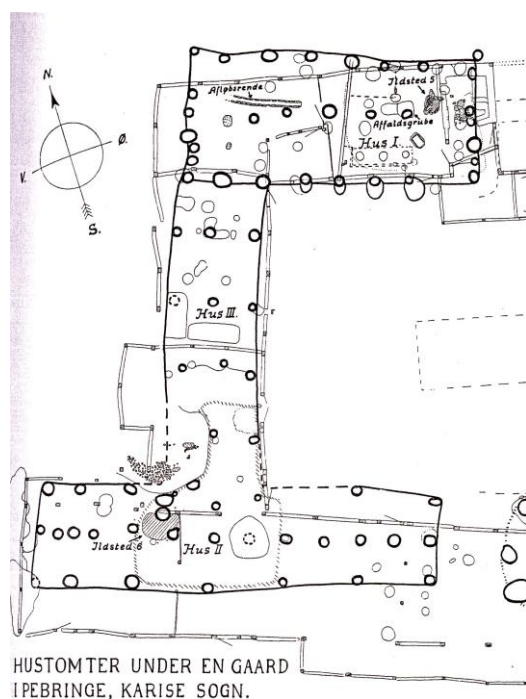
"Det er dog ikke overalt i landet, vi således finder gårdformerne reguleret af jordtilliggendet. Den lille ø Lyø ved fåborg indtager en særstilling. Trods hartkorn på 4.5 – 5.8 tdr. er nemlig de 19 af dens 23 gårde én-længede, 3 er to-længede, vinkelbyggede og 1 T-formet; men sagen er, at man på Lyø ikke har samme bygningsbehov som i landet i øvrigt, idet man her anbringer hovedparten af stråafgrøderne i stakke (hæs) ved gårdene. Hæssætningen er også i høj grad kendetegnende for Strynø og Ærø; men de én-længede gårde, der findes på disse øer, er dog i helheden for smågårde at regne. Noget større er utvivlsomt i flere tilfælde de én-længede gårde i Sønderjylland; men ders antal er ikke i almindelighed i overvægt, og formforholdene i landsdelen er i øvrigt reguleret på vanlig vis. Dog skal det siges, at vi her finder formvarianter, der ellers er os fremmede; men disse som andet Sønderjylland vedrørende skal vi nedenfor vende tilbage til.

Når undtages lyø, er det da her i landet således, at det er ejendomsstørrelsen, der er bestemmende for gårdformen; men da vi også ved, at man ved tre- og to-længede gårde, som i øvrigt også ved firelængede uden sammenbygning af længerne, gerne lukkede de stykker af gårdspladsens sider, der ikke afgrænsedes af bygning, med gærde, plankeværk el. lign., vil det sige, at disse gårde, ligesom de senere århundreders fuldt sammenbyggede firelængede, også dannede sluttede firkanter, og konklusionen heraf kan da kun blive den, at man ikke typologisk kan skelne mellem to-, tre- og firelængede gårde; disse former er i almindelighed jordtilliggende-bestemte varianter af samme type. Men følgelig kan man heller ikke på forhånd dømme om, hvorvidt den ene eller anden af dem er ældre end de andre. Det bliver et spørgsmål, som helt og holdent afgøres af, dels hvad vore kilder fra før 1600 meddeler, dels hvad der ad komparativ vej kan udledes af forholdene såvel i nyere tid som tidligere."⁵⁸

Jespersen viser herpå, at både Skånske Lov og Jyske lov omtaler bryder og bønder med flere huse og lukket gærde om gården. I gildeskråerne for St. Knuds gilde i såvel Malmø som i Storehedinge fra 1256 og for St. Eriks gilde i Kallehave fra 1266 fremgår det enslydende, at gårdene omtales med såvel stuehus som lade. Ribe Oldemor fra o. 1300 omtaler som tidligere nævnt gårde med 3 og 4 huse og en gård i Tange i Ulfborg sogn omtales i 1319 med 4 huse. Dertil

kommer, at et skøde fra Halland i 1474 nævner 5 huse i en gård, mens et sognevidne fra Vestjylland i 1489 nævner 4 huse i en gård. Endelig beskriver et skøde læst på Flakkebjerg herredsting i Vestsjælland 1505 en gård i Fuglebjerg som firlænget. På den baggrund vender Jespersen tilbage til Steensbergs tolkning af Pebringegårdens tomt for at finkæmme de spor, han har publiceret og undersøge, om de i lyset af Jespersens synspunkt kan tolkes på andre måder end den, der bekræfter, at den firelængede gård er et sent fænomen fra 17- og 1800'årene.

Her kommer Jespersens tidlige opgaver som ung sprogforsker i forbindelse med forarbejdet til *Ordbog over de danske Ømaal* ham til stor gavn, idet han bl.a. har foretaget indgående studier af de arbejder og begrebsord, der vedrører de østdanske bønders praksis i stalden og gården i øvrigt.⁵⁹ Staldpraksis udgøres ikke af vilkårlige gørmål, men af arbejder med ganske bestemte indre sammenhænge imellem de nødvendige træk, der sammen danner en mulig helhed. Derfor udgør disse arbejders begrebsord en tilsvarende betydningssammenhæng, som udmøntes fysisk i staldens konstituerende elementer og særlige indretning. På det grundlag kan Jespersen afvise, at en rende af brændte mursten på langs i huset, som er Steensbergs dokumentation for, at hans længe fra 1500'årene har stuehus og stald under samme tag, kan være den "grebning", som Steensberg bygger sin tolkning på: Rummet er for lille til at rumme gårdens besætning, kreaturerne i en sjællandsk stald står ikke med hovederne mod ydervæggene, men mod en skillevæg på tværs af længen, og på Sjælland ville man aldrig finde en gødningsrende, da staldgang og grebning gik i ét, hvilket afspejler sig i gamle bønders brug af betegnelsen "grebning" om hele staldgulvet bag køerne. Endelig konstaterer Jespersen, at før roerne blev foderafgrøde, betød den ensidige stråfodring, at kreaturerne afgav så lidt urin, at der slet ikke var brug for afløb fra stalden.

Det sort optegnede anlæg ser Jespersen som dele af gården omkring år 1500. I 1986 tilslutter Steensberg sig denne opfattelse af det flerlængede, gårdinddrammende anlægs samtidighed og alder. Udsnit af figur i Steensberg 1952.

På samme måde dekonstrueres Steensbergs tolkning af det formodede stuehus ud til gaden, hans forestilling om det lille stuehus fra omkring år 1700 og den idé at T-tomten er en tidligere helhed, der er opført i 1300'årene dvs. uafhængigt af den tomt af en yderligere stuelænge, han formoder er fra 1500'årene. Denne kritik viser sig imidlertid særdeles produktiv, for på grundlag af den vender Jespersens tolkning af de fundne spor Pebringeudgravningens videnskabelige betydning på hovedet. I stedet for at dokumentere, at det flerlængede anlæg omkring en gårdsplads er sent udviklet, bliver den det første eksempel på den flerlængede, vinkelbyggede gårds fulde udfoldelse i sjællandske bønders praksis allerede omkring år 1500.

”Men selv om vi i stedet for to forskellige tomter af Pebringe-gården har fået én, tør vi dog ikke slutte, at vi i det trefløjede anlæg, den viser, har hele gården for os, som den stod fra ca. 1500 og frem til opførelsen af den i 1700-årene eksisterende. Udover at der har været stuelænge i nordlængen og indsidderbolig i sydlængen, kan vi heller ikke vide noget sikkert om gårdens øvrige planløsning. Men dette til trods danner tomten en fortrinlig pendant til den i ovennævnte skøde fra 1505 omtalte gård i Fuglebjerg. Pebringe-tomten illustrerer tilmed overbevisende den retvinklede længeplacering, og dertil dokumenterer den en tidligere forekommende længe-sammenbygning, end man hidtil har turdet regne med.

Så lidt som Pebringe giver som nævnt de øvrige af Axel Steensbergs tomter noget grundlag for at slutte, at vi i dem har stald i længe med beboelsen, og det vil sige, at vi heller ikke i nogen af dem har noget bevis for forekomsten af énlængede gårde.

Vi når da til den slutning, at uden for Lyø m.v. (jfr. ovenfor) har énlængede gårde her i landet i al fald siden ca. 1200 – og rimeligvis helt fra middelalderens begyndelse – stedse udelukkende tilhørt de rene småbrug, medens de egentlige gårdbrug lige så generelt stedse har været flerlængede, og uden for de tidligere anførte syddanske områder har disse flerlængede gårde heller ikke generelt haft stald placeret i længe med beboelsen. Det er ganske vist fra svensk side hævdet, at det ret hyppigt var tilfældet i Skåne; men hertil er dog at bemærke, at dette udsagn foreløbig synes mere at hvile på et skøn end på eksakte tal, (...)

I det hele taget må det siges at bero på en misforståelse, når man antager, at vi i Sydsandinavien – udenfor syddansk område – i højere grad har en fortsat tradition fra jernalderen end i det øvrige Skandinavien. Analyserer vi planløsningerne i de sydskandinaviske gårde, vil man nemlig se, at vi i det store og hele møder nøjagtig de samme konstituerende elementer eller enheder som i Nordskandinavien, og det gælder både med hensyn til stue- og udhuslænger. At disse enheder så i Sydsandinavien fortrinsvis er realiseret som *rum* i længer, medens de nordpå i højere grad fremtræder som særskilte *småhuse* (enkeltrumshuse), turde dog i denne forbindelse være ganske underordnet, da denne forskel i virkeligheden kun er en forskel i ydre apparition, der ene og alene er fremkaldt af de forskellige konstruktionsformer, som er de rådende i de to områder. Vi ser da også både, at disse nordskandinaviske småhuse indgår i forskellige sammenstillinger med mere komplicerede planløsninger, og at disse kortere og længere bygninger særdeles ofte er radet op i veritable længer – alt sammen principielt ganske som i Sydsandinavien.”⁶⁰

Svend Jespersens praksis aktualiserer etnologiens dialektiske spænding imellem begrebsnegation og begrebskonstruktion ved at genoptage arven fra Eilert Sundt

Den konstruktive dialektik: Udarbejdelse af strukturelle formbegreber

Karakteristisk for tidens formstrukturelt tænkende etnologer og lingvister går Jespersen det afgørende skridt videre at skelne imellem gårdformens "konstituerende elementer" og "ydre apparition", der gør det muligt for ham at skelne principielt imellem forskellige niveauer i bestemmelsen af en gårdform. Når han tager udgangspunkt i planløsningen, er det således muligt at betragte konstruktionsformernes "væsensforskellige" bestemmelser som randbetingelser, der betinger, at en specifik planløsnings konstituerende enheder (dens strukturform) kan have forskellige fremtrædelsesformer. Med denne "moderne etnologiske betragtningsmåde" ekspliciterer Jespersen ét og samme almene træk som grundprincip i firkantformens planløsning i hele Skandinavien bortset fra det sydligste Danmark. Hvis bygningskonstruktionens formbegreber derimod tages som udgangspunkt, er det de forskellige principper i planløsningen, der giver konstruktionsformen forskellig apparition. Den strukturelle tankegang, der i 1940'erne og 50'erne gør det muligt i flere videnskaber at skifte konsekvent imellem væsensforskellige udgangspunkter (for begrebsspecifikation) ved betragtning af et overdetermineret emne, giver Jespersen mulighed for at udarbejde en kontrasterende komparation imellem planprincipper, der ekspliciterer en modstilling af strukturformer, som hidtil har været overdøvet af forskellene i bygningskonstruktion: "Bortset fra det sydlige Danmark er det derfor i Skandinavien i øvrigt ene og alene for

konstruktionsformernes vedkommende, man her kan tale om tradition og novation i henholdsvis syd og nord; det er nemlig som sagt de pågældende områders væsensforskellige bygningskonstruktioner, der har formet deres fælles mange-enhedede grundlag i planløsningerne forskelligt.”⁶¹

Ved at formulere de almene træk i dette ”grundlag”, og ved se bort fra den (fler)længedannelse, der har sin rod i en konstruktionsform - det fagdelte bindingsværk - , bliver det muligt for Jespersen at eksplicitere firkantformens strukturelle (modsat evolutionære) negation: Det enlængede anlæg, hvis længe ikke danner ramme om en gårdsplads. Denne principielle modstilling af forskellige planløsninger peger på, at et (deraf) bestemt geografisk områdes byggeskik (udfra det nye synspunkt) ser ud til at skille sig ud og blive afgørende at udforske etnologisk, idet en modsat indre sammenhæng i konstituerende enheder synes realiseret empirisk i det sydligste Danmark. Jespersen nærmer sig stilsikkert sit næste afgørende brud med den herskende teori ved først at nævne det eneste, han betragter som muligvis korrekt i den hidtidige opfattelse, nemlig at der her er tale om den eftertragtede kontinuitet i gårdform: ”Anderledes stiller forholdene sig som sagt i Syddanmark, hvor vi som også nævnt meget hyppigt har stald i længe med beboelse; her må man nemlig efter alt at dømme regne med, at dette er gammel tradition. Ganske vist er denne staldplacering langt fra lige dominerende overalt i området (...) men de afvigelser fra almindelig dansk plandisposition i stuelængerne, der særdeles ofte kan iagttages i forbindelse med den, er af en sådan art, at det ikke kan betvivles, at vi her står overfor en meget gammel foreteelse, og tager man desuden de særlige forhold på Lyø med i betragtning (jfr. ndf.), kommer man uvilkårligt til den faste overbevisning, at den syddanske staldplacering er at se som en fortsættelse af oldtidens tradition, som den kendes fra vore jernalders-langhuse med beboelse og stald.”⁶² Men efter at have brugt kontinuitetsbetragtningen som en første platform til at introducere et formbegreb, der ikke evolutionært, men strukturelt negerer den form, som tilstræber en sammenslutning af længer omkring en gårdsplads, understreger Jespersen modsætningerne i den enlængede forms hyponyme slægtskab med såvel jernaldergården som de saksiske og frisiske gårde. Der er ikke kun tale om en særlig dansk kontinuitet, snarere om grænseoverskridende formtræk:

”Endvidere er man ikke i tvivl om, at denne tradition er blevet fastholdt i Syddanmark under direkte påvirkning fra det nordvestlige fastland eller nøjere udtrykt fra den frisiske og den nedersaksiske gårds områder. Men det må dog absolut betones, at det alene er staldens beliggenhed i længe med beboelsen, der er traditionsbunden i det sydlige Danmark; for sagen er, at vi i modsætning hertil i staldens orientering i længen har et lige så åbenlyst brud på traditionen som i det øvrige land, hvor beboelse og stald er helt adskilte og ligger i længer for sig. Medens stalden nemlig i jernalderhuset, som også i den frisiske og den nedersaksiske gård, er en lang-stald, der ligger på langs i længerne, er den overalt i det sydlige Danmark, hvor en sekundær påvirkning sydfra ikke har ændret forholdene, lige så ufravigeligt en tvær-stald, der ligger på tværs i længerne, som det også i øvrigt er tilfældet herhjemme i de almindelige bøndergårde.”⁶³

I modsætning til den gårdform, hvis flerhed af længer danner ramme om en gårdsplads, ekspliciterer Jespersen en gårdform, hvis ene længe danner akse i et gårdrum. Mens firkantformens længer *indrammer* en central gårdsplads, så *udfylder* den enlængede gårds længe

den centrale del af et indhegnet eller omgærdet gårdrum på toften. Kun ved at eksplicitere modsætningen i disse konstituerende træk er det muligt at identificere de to formbegrebers struktur, da deres realisering i form af længer, hegn, plankeværk, gærder, brændestabler, hæs, hjelme mv. giver en uigennemsigtig apparition. Derfor er denne skelnen så svært begribelig, at det enlængede anlæg på Jespersens tid er blevet internationalt anerkendt som det stik modsatte, nemlig en med de flerlængede anlæg identisk type, der overlever som en relikv fra et tidligt stadie, som i sig bærer kimen til de flerlængede – dvs. blot er den simpleste variant af den længebyggede gård.

Den uigennemsigtige apparition har mange empiriske facetter: Både tolængede og trelængede gårde kan (i teorien) være udtryk for en tilstræbt sammenslutning af længer omkring en gårdsplads, idet gærder, hegn, led, plankeværker, brændestabler og særlige terrainforhold kan danne den resterende ramme, der lukker sig omkring en gårdsplads. Men hvorfor skulle en række hæs eller en hjelm ikke kunne være med til at danne gårdsplads? Hvordan kan et gærde i én sammenhæng ligestilles med en længe, mens det i en anden skal ses som det modsatte af en længe? Hvorfor skulle f.eks. stengærder, flettede pilehegn og brændestabler ikke danne firkantet gårdsplads ved enlængede gårde? Og hvorfor er det vigtigt, om der er bolig og stald i samme længe – så vigtigt at Jespersen i egne, hvor dette er typisk for de større gårde, ser det som udtryk for en principielt anden gårdform end den firkantede gård? Hvorfor skulle der være en indre sammenhæng imellem hæssætning (af stråafgrøderne udendørs eller under en hjelm) på den ene side og bolig under samme tag som stald på den anden? Hvordan kan denne relation være så stærk, at den giver mulighed for et brud med den herskende evolutionsteori om relationen mellem de enlængede og de flerlængede gårde? Jespersen benytter den fremgangsmåde, der består i at søge efter de kontrasterende *principper* i sagen. Han syntetiserer således åbenlyst på et strukturelt begrebsplan, der ikke adderer skematypernes empiriske ting, men bestemmer strukturtræk gennem eksplicitering af disses indbyrdes relationer.

Som Barne Stoklund nævner i 1963 er ordet ”gård” beslægtet med gærde og betyder indhegnet plads eller område: ”Gårdspladsens karakter og funktion spiller en betydelig rolle for hele anlæggets udformning og for bygningernes placering.”⁶⁴ Når ord og sag udforskes som to sider af samme begreb, kan ordets betydningsindhold, etymologi og placering i en synonymgruppe, der sagligt omhandler en bestemt praksis, bane vej for at eksplicitere gårdbegrebets problematik. For Jespersen deler bøndernes praksis sig således i (mindst) to formvarianter, den ene er uden længedannende indramningsprincip, den anden indebærer et længedannende princip ved at indramme en gård. Det konstituerende træk for den sidstnævnte form er med andre ord, at stuelænge, staldlænge, lade, gærde, brændestabel mv. indrammer gårdspladsen. Det træk, at de indrammer gården, konstituerer dem som nødvendige elementer i denne gårdform. Det vil sige, at deres placering og indretning er bestemt heraf. Det indrammede gårdrum er formbegrebets udgangspunkt, og de indrammende elementer er bestemt som nødvendige af deres indre relation, der består i at omslutte en firkantet gårdsplads – som i den romerske landgårds idé, *villa rustica*. Derfor tolker Jespersen i lighed med Erixon det træk, at stuehus, stald og lader er udformet som længer for sig, som et udtryk for den firkantede gårdforms idé.

Stoklund skrev i 1998, at ”Lige så let det er at følge og at bifalde Svend Jespersens kritik af evolutionismen og den længe-typologi, som den var baseret på, ligeså vanskeligt er det at forstå, hvad han selv vil sætte i stedet. Yngre etnologer har villet se en art strukturalisme i hans tale om rum-elementer og deres realisering, men det forekommer af flere grunde utænkeligt.”⁶⁵ Det er bl.a. min bestræbelse på at forstå det formbegreb, hvormed Jespersen negerer den herskende teori om den firelængede gårds udvikling og typologi, Stoklund omtaler som en søgen efter spor af en art strukturalisme, - og noget er der om det. Først og fremmest fordi Jespersen kritisk søger efter udgangspunkter for sine begrebsspecifikationer, der kan gennemlyse den uigennemsigtige empiriske realisering af principperne i de gårdformer, hvis idé det er hans mål at bestemme som begreb. Det vil sige bestemme på en sådan måde, at den overdeterminerede variationsrigdom lader sig begribe på en anderledes hensigtsmæssig måde end empirismens evolutionistiske skematypologier er i stand til. Det ”strukturelle” ligger således i dette, at ”opfatte boligen ikke blot som rum med fire vægge, der kan påvises arkæologisk, men snarere som ideer eller begreber, der kan antage forskellige fysiske former” som Stoklund selv formulerer det i 1998.⁶⁶ Heri ligger overskridelsen af den naive realismes forestilling om, at vi har med ting at gøre, der opfylder genkendbare funktioner, men som kan være sat forskelligt sammen. I realismens og empirismens forestilling er denne metodologiske kombinatorik (der kombinerer givne tingsbegreber) kun nødvendig, fordi vi ikke endnu har ”et virkeligt kendskab til” det pågældende emne.⁶⁷ Men når Jespersen søger efter ”konstituerende elementer eller enheder”, er det netop ikke en kombination af givne ting, han leder efter, men måder at bo, arbejde, tænke og indrette sig på, der bestemmes af deres indre sammenhænge, hvis idé er det, der udgør en specifik gårdforms begreb. For som Jespersens indsats viser, er begrebet nøglen til det videnskabelige kendskab til et emne.

Taler vi om ”strukturelle” i den brede betydning, der handler om at eksplicite de strukturtræk (her i byggeskik og bygningers brug), der bestemmer hinanden i en særlig helhed, hvis form består i strukturen af de indre relationer, hvis princip konstituerer disse træk, så er både Jespersen og Sundt udpræget strukturalistiske. Også selvom Jespersen gennem sprogforskeren Peter Skautrup og arbejdet for Udvalg for Folkemaals ideo-logisk strukturerede Ømålsordbog måske umiddelbart er mere inspireret af den semasiologiske debat og onomasiologien i det tyske *Wörter und Sachen* tidsskrift der udkom fra 1903-45 og arbejder med sammenhængen imellem ordindhold og ordudtryk, end direkte af Ferdinand de Saussure (1857-1913) og lingvistikredsen omkring Louis Hjelmslev.⁶⁸ Jeg vender tilbage hertil nedenfor, men har selv altid foretrukket at benævne den indre sammenhæng imellem en *etnologisk* og *etnografisk* bestræbelse på at eksplicite og specificere mulige formbegreber for en ”strukturel” arbejdsmåde, eller dialektisk for den sags skyld, idet negationsprincippet – som vi ser det tydeligt i den etnologiske videnskabsproces – i praksis er afgørende for den mulige eksplicitering af strukturformer. Hvorimod udtrykket strukturalisme ofte bruges snævert om inspirationen fra Ferdinand de Saussure og Claude Lévi-Strauss.

At de etnologiske overvejelser for Jespersens vedkommende hænger sammen med de etnografiske optegnelser på bl.a. Lyø er der ikke tvivl om, idet øen endnu i 1940’erne og 50’erne rummede et lokalsamfund, hvis dialektale træk, erindringsfællesskab og mundtlige overlevering gjorde det muligt at optegne om livet på gårdene, mens de endnu var indrettet og fungerede som store, enlængede anlæg i den tætbebyggede landsby af fæstere under Holsteinsborg gods. Jespersen

undrer sig på en optegnelsesrejse over de meget gamle træk i sproget og sender i 1947 Ole Højrup til Lyø for at undersøge, om det usædvanligt gamle traditionsstof, han også havde mødt, er autentisk overlevering eller kan være noget, disse gamle folk har læst sig til. Ved gentagne optegnelsesrejser til øen viser det sig, at korn og hø fortsat sættes i hæs, som er højere end tagrygningen på de store gårde og om efteråret og vinteren får det til at se ud som om, man var ankommet til en fjern og eksotisk verden. En indflydelsesrig generation af gamle folk født i 1870'erne og 1880'erne holder endnu et mundtligt og tekstilt overleveret erindringsfællesskab på yderligere tre til fire generationers dybde ved lige indbyrdes. Et eksempel herpå er, at det endnu er i frisk erindring, hvordan gårdene, før der kom færge til Fyn, deltes om store tomastede bæltbåde, hvormed der blev sejlet over bæltet til f.eks. hestemarked på Als og holdt intens kontakt med handelspartnere, udvekslet tjenestefolk mv. på især Lillebælts jyske sydøstkyst.⁶⁹

Stakhave med kornhøsten sat i tækkede hæs fotograferet af Ole Højrup på Lyø 1950

Det sidstnævnte bekræfter Jespersens idé om en betydningsfuld handels- og kulturkontakt mod sydvest, mens optegnelserne i marken gør det muligt at sætte Zangenbergs nøgne plantegninger af de store, enlængede Lyøgårde ind i deres etnologiske kontekst af dagligt arbejde, livet i landsbyen, gårdbrugenens ”haver” og ”gårde”, tofternes anvendelse og indretning mv. på en ø, hvor hæssætningen fortsat er en levende kultur. Ved hjælp af feltarbejdet kan den enlængede

gårdform specificeres som en akse, langs begge sider af hvilken de forskellige, adskilte afdelinger af anlægget i praksis er grupperet som frugthaver, kålgård, bigård, svinenes løbegård, mødding, brønde, *gåret*, *broen*, *stakhaven* mv. med adskilte indgange til de forskellige afdelinger i hovedhuset og udadtil omkranset af risgærder, brændestakke og stengærder med led og låger til at styre dyrenes færden ind og ud af gården.

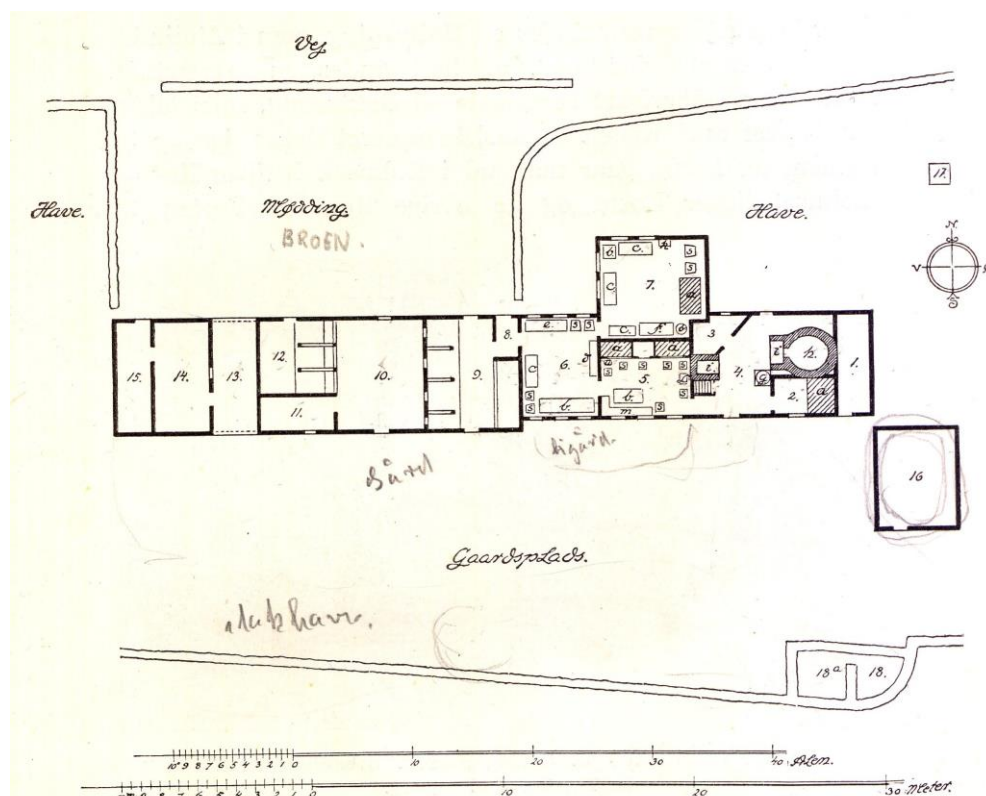

Fig. 10. Gaard fra Lyø. Salling Herred. Svendborg Amt.

- 1) Huggehus. 2) Pige-kammer. 3) Kammer (Spisekammer?). 4) Bryggers. 5) Lillestue (Dagligstue). 6) Storstue. 7) Overstue (Korshuset). 8) Forstue (tidligere Karlekammer). 9) Kostald. 10) Lo. 11) Foderkammer. 12) Hestehus (Hestestald). 13) Port. 14) Faarehus. 15) Gaasehus. 16) Tørvehus (Brænde-hus). 17) Brønd. 18) Lukket Sten-Svinehus. 18 a) Svinesti.
a) Alkover (med og uden Døre). b) Borde (med 4 Skabe under i Storstuen). c) Kister. d) Kande-bænk. e) Gaasebænk. f) Dragkiste. g) Haandkværne. h) Ovn til Bagning. i) Arne. k) Hængeskab. l) Vindovn (Jærnovn uden Rist). m) Bænke. s) Stole. u) Uhr.

Zangenbergs gårdplaner kommer med på de unges feltarbejde og bliver som her suppleret med stadig flere oplysninger om de "etnologiske forhold", Jespersen efterspørger til sit konstruktive arbejde med en ny teori. Også længens planløsning må pga. Lyø-meddelernes indsigelser korrigeres for Zangenbergs tegning af, hvordan gården (teoretisk set) burde have været indrettet, der ikke stemte med Lyøboernes erindring. Kopi af Fig. 10 i OH's eksemplar af Zangenberg 1925.

Alene de gamle lyøboeres beskrivelse af staldenes successive placering efter den indendørs adgang fra storstue til karlekammer og kostald midt i huset efterfulgt af hestestald, lo, fårest og gåsehus yderst i den lange længe vest for boligafdelingen angiver arbejdets strukturering i form af forbindelse og adskillelse imellem de forskellige momenter af husholdets praksis og dyrenes drift i og omkring længen som helhed. For Jespersen er der tale om træk, der indbyrdes konstituerer en gårdform af sin egen art, hvis begreb imidlertid først bliver bestemt med nødvendighed som muligt og hensigtsmæssigt i Sundts forstand, når det lykkes at explicitere dens

mulighedsbetingelser i den større helhed – i form af en særlig bondepraksis, han her specificerer som en såkaldt *hæssætningskultur*:

Forede, krydsbundne og svøbte hæs på Sognefogedgården, OH fot.Lyø 1948.

”Det eneste sted, hvor vi inden for landets nuværende grænser får et klart fingerpeg om eksistensen af en sådan tradition, er på Lyø. Trods deres størrelse i jordtilliggende er som nævnt de fleste af gårdene på denne ø énlængede, idet man her sætter langt den største del af hø og korn i hæs ved gårdene og derfor kun behøver minimal ladeplads – i reglen er her blot en lo og et enkelt korngulv, hvori kornet i hæssene kan indflyttes, når det, der først indsattes, er tærsket. En så udpræget hæssætningskultur er i nyeste tid enestående herhjemme; men et ganske tilsvarende forhold kendes fra Halligerne i Vadehavet ved den nordfrisiske kyst, og der kan ikke være tvivl om,

at de to lokaliteter er rester af et sammenhængende sydvestdansk hæssætningsområde, der i øvrigt over det øvrige Frisland – og også den nedersaksiske gårds område – har stået i direkte forbindelse med det store vesteuropæiske (jfr. ndf.). Om et tidligere sammenhængende sydvestdansk hæssætningsområde vidner i øvrigt flere af de gamle ladeformer i Slesvig, som vi kender fra nutiden, mest udtalt således de nordfrisiske lader og ikke mindre de bræddeklædte hjelme, der navnlig har været at finde østpå – i Angel og Sundeved samt frem for alt på Als. Disse to ladeformer, der for øvrigt må betragtes som en og samme i forskellig iklædning, er nemlig ganske nøje paralleller til former, vi så hyppigt træffer – eller i hvert fald har kunnet træffe – i såvel det øvrige Frisland som i tilstødende egne med nedersaksiske gårde, og der kan næppe være tvivl om, at deres forekomst i Slesvig, hvor den tidligere må formodes almen, er inspireret herfra, og tidspunktet for indkomsten må formentlig sættes til o. 1600 eller noget før.”⁷⁰

Med udgangspunkt i lyøbøndernes livsform tager Jespersen således fat på ekspliciteringen af det, der i dybeste betydning *i og for sig* er hans positive (dvs. konstruktive) dialektiks ophævelse af den danske gårdforsknings fastfrosne skematyper og kulturgrænser. Almene træk, der begrebsmæssigt negerer hinanden, kan nu udforskes og specificeres frit over etniske og nationale landegrænser. Hermed bliver de trukne skel imellem tingsligt autonome gårdtyper som den danske og den saksiske overskredet og erstattet af indbyrdes betingelsesforhold imellem praksis i langt større områder af Europa, der ikke blot grænser op til hinanden, men fletter sig ind i hinanden såvel komplementært og processuelt som kulturgeografisk. Hvorved hele den herskende udviklingsteori og udbredelseslære bryder sammen og erstattes af en dialektisk europæisk etnologis betragtningsmåde og syntesedannelse: ”En tidligere almen hæssætning i Sydvestdanmark – og hermed også en tidligere almen forekomst af énlængede gårde i dette område – lader os også bedre forstå, hvorfor vi endnu o. 1800 navnlig i Angel og Sundeved samt på Als og Ærø finder mange gårdanlæg med en absolut dominerende hovedlængde.

Hvorvidt hæssætningen også i det øvrige Syddanmark, hvor stalden ligger i længe med beboelsen, har holdt sig så langt ned i tiden som i sydvest, vides der intet sikkert om; men det må sagtens betvivles. Svarest må man antage, at forholdene her er blevet ændret på et tidligere tidspunkt under indflydelse fra det øvrige land, hvor en udpræget ladekultur er den herskende og længe har været det. Hermed skal ikke være sagt, at hæssætning her har været et sjældent fænomen; det er nemlig såre langt fra tilfældet. Men som det kendes fra nyeste tid, før mekaniseringen omformede forholdene, lader også enkelte ældre oplysninger os forstå, at bønderne stedse direkte bestræbte sig for at få så megen ladeplads, at al stråafgrøde kunne huses under tag også i middelgode år.”⁷¹ I modsætning hertil er det i slutningen af 1940’erne på Lyø muligt at optegne og dokumentere en avanceret - af de gamle mænd i landsbyen nøje vurderet – om *kærnen* hvælvet ring-opbygning, *stopning*, *foring*, *krydsbinding* og *svøbning* af de store, kegleformede hæs fra *bøllet* til den øverste *top*, så disse var både stormfaste og vandtætte i en grad, så man ikke drømte om at stikke de utærskede neg ind på loftets *slyder*, før hele det forudgående hæs var færdigtærsket i loen – om så vinteren gik på hæld.”⁷²

Kornet sættes i hæs der tækkes eller fores, så de bliver tætte og glatte. OH fot. Lyø 1950.

I hæssætningskulturens praksis er det modsat ladekulturens intet mål at ”få kornet ind” hurtigst muligt, hvilket viser, at både mål og middel i en hæssætningskultur *sui generis* ideologisk negerer ladekulturens – selvom de to formbegreber i den empiriske apparition forekommer at overlappe hinanden. Derved frembringer negationen følgelig Jespersens mulighed for at eksplicitere den firkantede gårdforms forankring i en kulturel helhed, der kan specificeres som dens mulighedsbetingelse, og det er en ladekultur, som måske skal ses i sammenhæng med trevangsbrugets bondelivsform. Udforskningen af denne praksis’ innovation og diffusion kan bidrage til afklaringen af en sådan sammenhæng, og den geografiske apparition af disse processer tegner et nyt europakort, der radikalt tilsidesætter den hidtidige danske isolationisme:

”En så vidt dreven ladekultur, som vi har herhjemme, er dog ikke noget specifikt dansk fænomen. Kaster vi et blik ud over Europa vil vi se, at hvor den firlængede gård eller, om man vil, firkantformen er den rådende, findes også en udpræget ladekultur, og vel at mærke en ladekultur, der fortrinsvis bygger på hjemme- eller gårdlader (modsat udmarkslader), medens vi uden for denne gårdforms områder overalt har en udpræget hæssætningskultur; det gælder således i Østeuropa, på Balkan, i Syd- og Vesteuropa med de britiske øer, Irland og de nordatlantiske øer. Den firlængede gård eller firkantformen er med andre ord en ladekulturens gård, d.v.s. det er en gård, der først og fremmest må formodes at tilhøre et mere fremskredet agerbrug, og det bliver i virkeligheden et spørgsmål, om grundlaget for den til syvende og sidst ikke, i al fald delvis, skal ses i tilknytning til trevangsbruget. Hos os kan der i hvert fald ikke herske tvivl om, at det ikke alene er nye boligvaner, men også nyheder i landbruget, der ligger bag sprængningen af jernalders-langhuset og dets forvandling fra en to-enhedet enkeltlænge til en mange-enhedet gård med flere længer.

Hvornår denne mange-enhedede gård så har fået firkantformen, er et spørgsmål, som endnu ikke er endelig klarlagt; men som man også hidtil i almindelighed har antaget, kan det nok ikke betvivles, at det er den romerske landgård, villa’en, der er forbilledet.

Vi har her kun berørt et enkelt hovedproblem i den nordiske gårds historie, og som man vil have set, har det ført os ind på adskillige andre; den nordiske gårds historie er et særdeles kompliceret spørgsmål, og inden vi kan gøre os håb om at nå til en dybere og rigtigere forståelse heraf, må der endnu gøres et overordentlig stort forskningsarbejde, og det ikke blot på bøndergårdenes område, men også for storgårdenes og købstædernes vedkommende.”⁷³

Mens sammenhængen med storgårdenes og købstædernes praksis påpeger, at almuens kultur ikke kan betragtes som et autonomt genstandsfelt, så påpeger ladekulturens forbindelser mod sydøst og hæssætningskulturens mod sydvest, der begge er led i store kontinentale kulturområder, at genstandsfeltets nationale afgrænsning også overskrides irreversibelt. Både den vertikale og den horisontale autonomi står for skud. Jespersen støber kuglerne ved allerede i 1939 at tage initiativ til etableringen af Nationalmuseets Etnologiske Undersøgelser, der - med inspiration fra Udvalg for Folkemaals spørgelister og tilsvarende folkemålsundersøgelser i hele Europa, herunder ikke mindst Landsmålsarkivet i Uppsala og Nordiska Museets Etnologiska Undersökning (fra 1928) i Stockholm - bliver spydspids i en dansk indsamling af oplysninger, der skal redde den sidste viden i hus, inden det er for sent, om så vidt muligt alle væsentlige former for arbejde og tænkning i den førindustrielle bondekultur. Jespersen vurderer fra starten, at der ikke er mange år tilbage at løse opgaven i.⁷⁴ Når jeg skriver spydspids, er det fordi, Jespersen vil tilknytte en stab af primærmeddelere i hele landet, der med sikkerhed for hver deres særlige lokalitet kan beskrive dels det dialektale ordforråd, hvormed hver enkelt arbejdsopgave gøres, dels samtlige arbejdsprocessens momenter som de forudsætter hinanden succesivt i processens forløb inklusive samarbejdsformer og arbejdsdeling, den anvendte udformning af grej, værktøj, redskaber og ekspertise samt måderne hvorpå de bruges.⁷⁵ Hensigten er at kunne stedfæste de modsatte træk så nøjagtigt, at de kan kortlægges sogn for sogn over hele landet, således at de kulturforbindelser, kommunikative sammenhænge og barrierer for transnationale innovations- og diffusionsprocesser, der tegner sig for byggeskikkens vedkommende, lader sig udforske i sin helhed og sammenholde med en systematisk arkivforsknings og tilsvarende systematisk arkæologiske resultater for hvert eneste sogn i Danmark ned gennem tiden. Det er et strategisk program for det faglige opgør med den herskende teoretiske isolationisme og det nationale genstandsfelts autonomi, Jespersen befæster institutionelt trods erfarne museumsfolks advarsler: ”... men der bringes ogsaa – forudsat at man har Oplysninger om Forholdene i først og fremmest Nabolandene – fuld klarhed over, hvorvidt de Ændringer, man gennem Besvarelserne har faaet Oplysning om har fundet Sted, er opstaaet indenfor Landets egne Grænser, eller om de er indtraadt under Paavirkning udefra. Ja, man faar endda Klarhed over, hvorfra de er kommet, og ad hvilken Vej de er kommet.”⁷⁶

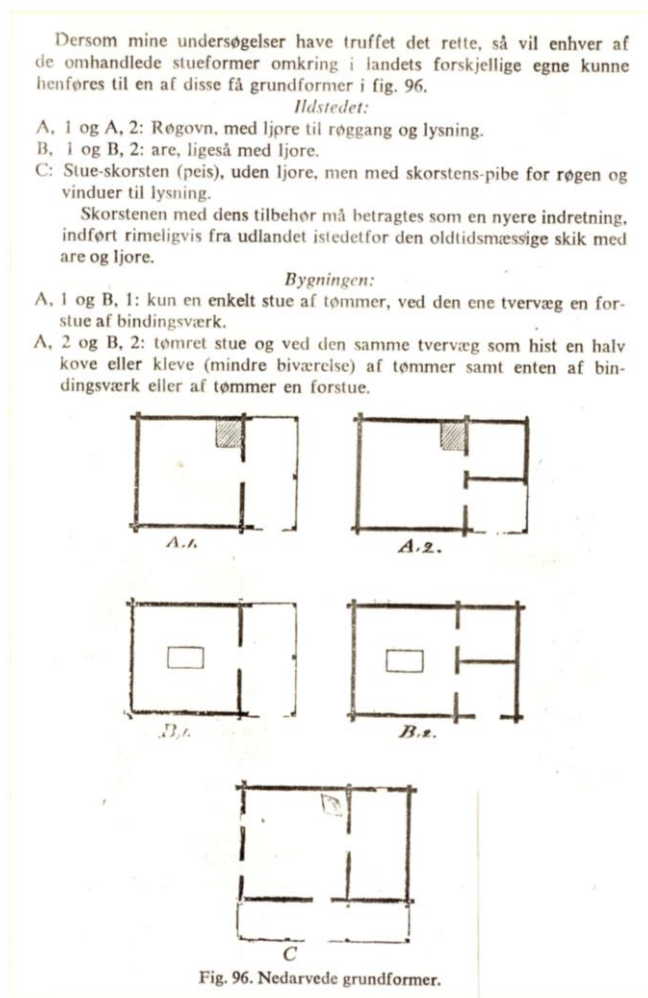
Jespersen udøver ikke blot en slet skjult nationalismekritik, men vender også den traditionelle opfattelse af innovationsprocessernes gradvise tiltagen i nyere tid på hovedet ved at flytte introduktionen af ladekulturens firkantede gårdkompleks og dets brud med den tradition, vi finder i fjernalderbyernes byggeskik, fra renæssancen og tiden derefter til tidlig middelalder eller normannertid.⁷⁷ Derved bliver han foregangsmand for det synspunkt, Stoklund citerer den tyske husforsker Konrad Bedal for have kaldt ”Der vollendete Anfang im Mittelalter”, hvor middelalderen på boligens område ses som den store nybrudsperiode, der efterfulgtes af de nye strukturtræks gradvise diffusion, differentiering og tilpasning til lokale forhold gennem de følgende

århundreder. Det mest almene belæg for dette er, som Jespersen skriver i sit modige foredrag om NEU i 1943, at ”For de Veje, Kulturpåvirkningerne udefra har fulgt, gælder det, at de falder sammen med de gamle handelsveje, i første Række de to store Handelsruter i Øst og Vest. Den østlige Handelsvej, der udgaar fra de store Flodmundinger i Nordtyskland, Oder og Weichsel, og som knytter Forbindelsen til Centraleuropa, gør sig mærkbar fra de tidligste Tider, og den har fortsat dermed i al Fald et godt stykke ind i Middelalderen. Den vestlige Vej, Ruten til den vestlige Del af Kontinentet, har ikke blot sat sine kraftige Spor i den jysk-fynske Kultur, men ogsaa hen over alle de sydlige Øer, som der jo her fra den tidlige Middelalder er gaaet en meget livlig Handel fra Slesvig og siden de nordvesttyske Østersøhavne. Ved siden af disse to store Veje for Kulturlaanene spores der over alt paa Sydøerne en livlig Lokaltrafik paa den tyske Østersøkyst.”⁷⁸

Den specificerende teori om en boligkultur i udvikling

Den tvedelte sammenhæng med kontinentet indebærer en deling i gårdformer, der gør sig mindst lige så stærkt gældende i den indendørs praksis, der primært var landbokvindernes domæne, under gårdmandskonernes kommando og som materialiserer sig i stuehusenes indretning. Men forskellene går også på tværs af gårdformernes udstrækning. Allerede hovedlængens strukturering i de syddanske, enlængede gårde viser, at der i stuehusets boligpraksis er tale om så overdeterminerede forhold, at det kan forekomme uoverskueligt at finde principperne i (de formbegreber der skal til for at kunne specificere) deres modsatte sammenhænge og sammensatte udvikling. En Lyøgård havde i midten af 1800'årene som regel fårehus, hestestald, tærskelo og kostald i længens ene ende, fra hvilken der var gennemgang til boligafdelingens karle- og pigekamre, bryggers/køkken, storstue, dagligstue og overstue. Men boligen kunne også vende modsat, så kostald havde gennemgang til karlekammer og storstue efterfulgt af dagligstue og bryggers. I andre egne af landet var det anderledes, og der blev anvendt andre begrebsord om forskellige arter af rum og ildsteder, deres indretning, funktioner og anvendelse. Nogle træk er tilsyneladende nyere og udefrakommende, andre af gammel eller lokal oprindelse. Forandringsprocesser af forskellig art, alder, retning, hastighed og herkomst giver et synkront billede af kompliceret og sammensat karakter. Jespersen griber imidlertid – tro mod sin specificerende fremgangsmåde – ikke problemstillingen an ved at forsøge at bortabstrahere de træk, der måtte være uvæsentlige, og generalisere de tilbageværende træk; for hvordan skulle dette egentlig kunne lade sig gøre, før man har fundet ud af, hvad der er de væsentlige træk – der var hele metodens formål? Istedet søger han efter emnets mest almene træk for at danne et udgangspunkt, fra hvilket det vil være muligt at eksperimentere med at specificere de mere detaljerede strukturtræk. Denne fremgangsmådes betydning for at begribe Jespersens videnskabsteoretiske orientering, vil jeg vende tilbage til i næste afsnit. Men den belyser et aspekt ved denne orientering, om hvilket Stoklund kritisk (med typiske Jespersen-skældsord) skriver, at det ”kan virke noget skematisk-formalistisk”. Ingen har dog endnu udforsket, om der er en indre sammenhæng imellem dette aspekt og det forhold, at Jespersens teori har vist sig holdbar langt ud over hans egen tid – og at fremgangsmåden peger langt ind i fremtidens forskning på området.

En sådan undersøgelse har dog bedre betingelser end tilfældet ofte er, idet Jespersen til forskel fra snart sagt alle sine elever selv har skrevet om den etnologiske syntese- og analysemåde, han anvender. Jeg tænker bl.a. på hans koncise indledning til den saglige registrant, han i 1940 udarbejdede for de kulturhistoriske museer i Danmark – som i øvrigt fortsat strukturerer disse museers sagsregistrering. Jespersen er her inspireret af den ideologiske (el. systematiske) ordforsknings princip, der kort sagt består i at udforske de ideo-logiske relationer i den gruppe af begrebsord, der bruges i den praksis, som er undersøgelsens emne. Derved kan ekspliciteringen af denne praksis og dens idéers logik sammen bane vej for at eksperimentere med at specificere dens indre sammenhænge, en specifikation der kan foregå skridtvis fra de mest almene til de stadig mere specifikke relationer og strukturtræk. Fra hans elever ved vi, at der bliver afprøvet mange udgaver af disse specifikationsforløb og den tilhørende kortlægning af de specificerede træks ekstensionale udstrækning. Arbejdet hermed er den røde tråd i forskningen.⁷⁹ Jespersen er tydeligt inspireret af Sundts syntese i form af en intensional specifikation og ekstensional kortlægning af den norske stues grundformer i *Bygnings-Skikken paa Landet i Norge* § 49.⁸⁰ Det er muligt at rekonstruere gangarten i den udgave af stuehusets specifikationsforløb, som Jespersen i 1950'erne nedskriver til *Håndbog for danske Lokalhistorikere* under opslaget *Stuehus*.

C: tømret stue og ved den samme tværvæg som hist en hel kove eller kleve, samt istedetfor forstue en svalgang af bindingsværk foran indgangsdøren, der her står på stuens langvæg. I nærværende afhandling er det antaget, at denne form er fremkommen ved forandring af B, 2, samtidig med skorstenens indførelse istedetfor are.

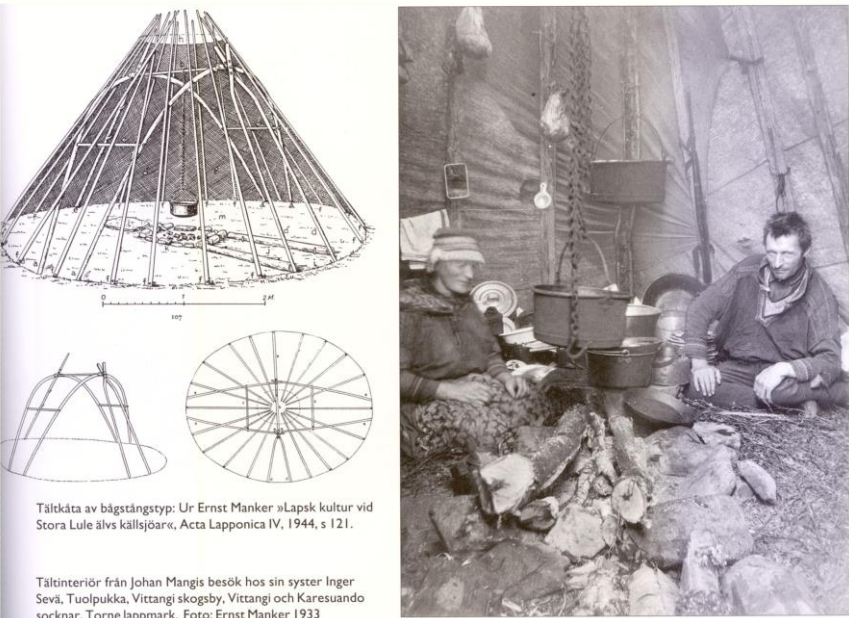
Udvikling af grundformen:

- A, 1 og B, 1 ligge til grund for den nuværende bygnings-skik i det syd-vestlige Norge, eller for den mandalske og den jæderske stueform samt for røgovnstuen med dens omdannelser i den sydlige del af Bergens stift eller kanske alt til grænsen af Thronhjems stift.
- A, 2 og B, 2 ligge til grund for røgovnstuen med dens omdannelser i fjord-distrikterne af Thronhjems stift (A, 2), samt for den såkaldte thronhjemske stueform i det samme stifts indland og for den thelemark'ske stueform i Christiansands stift (B, 2).
- C endelig ligger til grund for stueformen i det sydøstlige Norge, den akershusiske i Akershus eller Christiania stift og den nedenæs'ske i Christiansands stift.

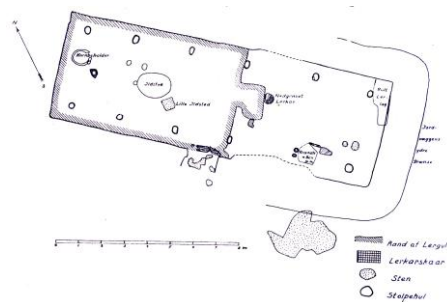
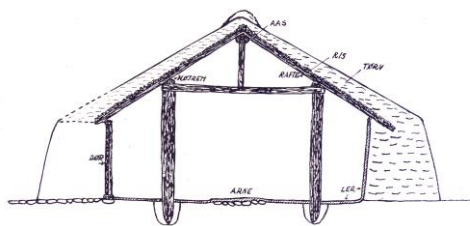
Eilert Sundts eksplication og specifikation af stuens grundformer i *Bygnings-Skikken paa Landet i Norge* § 49 og fig. 96. Efter Sundt 1868.

Jespersen når som sagt at afprøve mange forskellige indgange til sine specifikationer, men i hans skriftlige arbejder er det tydeligt, at to erfaringer har været særlig vigtige.⁸¹ Den ene er Eilert Sundts formanalyse af *røgovn* og *kamin*, der begge viser sig at kunne bestemmes ved en eksplicitering af den helhed af intensionale strukturtræk, der nødvendiggør hinanden i en specifik ildningsform. Den anden er, at man ikke kan gå ud fra, at bøndergårdene altid har haft køkkenfunktion i samme rum hele året. På Lyø som så mange andre steder, hvor der indtil 1940'erne endnu kan optegnes om landbokvindens arbejde omkring 1800, kendes den udbredte praksis at madlavning mv. skifter mellem et sommerildsted og et vinterildsted. Denne praksis finder Jespersen interessant, fordi den vedrører *ildhusets* problematik som integreret sove-, opholds-, arbejds- og madlavningsrum. Begge disse aspekter af landbokvindens praksis finder Jespersen grund til at betragte som grundlæggende træk i nordeuropæiske bønders boligvaner fra i hvert fald tidlig middelalder, og de markerer et "stort spring" fra den nordeuropæiske jernalders ildhus "der fremtræder dels som selvstændigt hus, dels som et af rummene i et torummet langhus, hvis andet var stald."⁸² Jespersen gør her brug af begrebsordet *ildhus* fra Jyske Lov til at betegne det rum med ildsted, hvis eneste ekspliciterede bestemmelser stammer fra de ovenfor beskrevne tolkninger af udgravede hustomter fra jernalderen – understøttet af associationsindhold fra de siden Eilert Sundt og Hyltén Cavallius af folkelivsforskere beskrevne røgstuer fra nyere tid med åben ild i gulvet.⁸³ Som overordnet term for teorien som helhed anvender Jespersen det fra nyere tid på øerne anvendte begrebsord *stuehus*, der omfatter samtlige boligfunktioner.

Ildhusets simple og almene bestemmelser er: En bolig med fast tag og vægge, åben ild i gulvet og samtlige funktioner integreret i ét rum. I Norden har denne faste boligform siden Cavallius' tid implicit været dannet og betragtet som den komplementære modsætning til de ikke

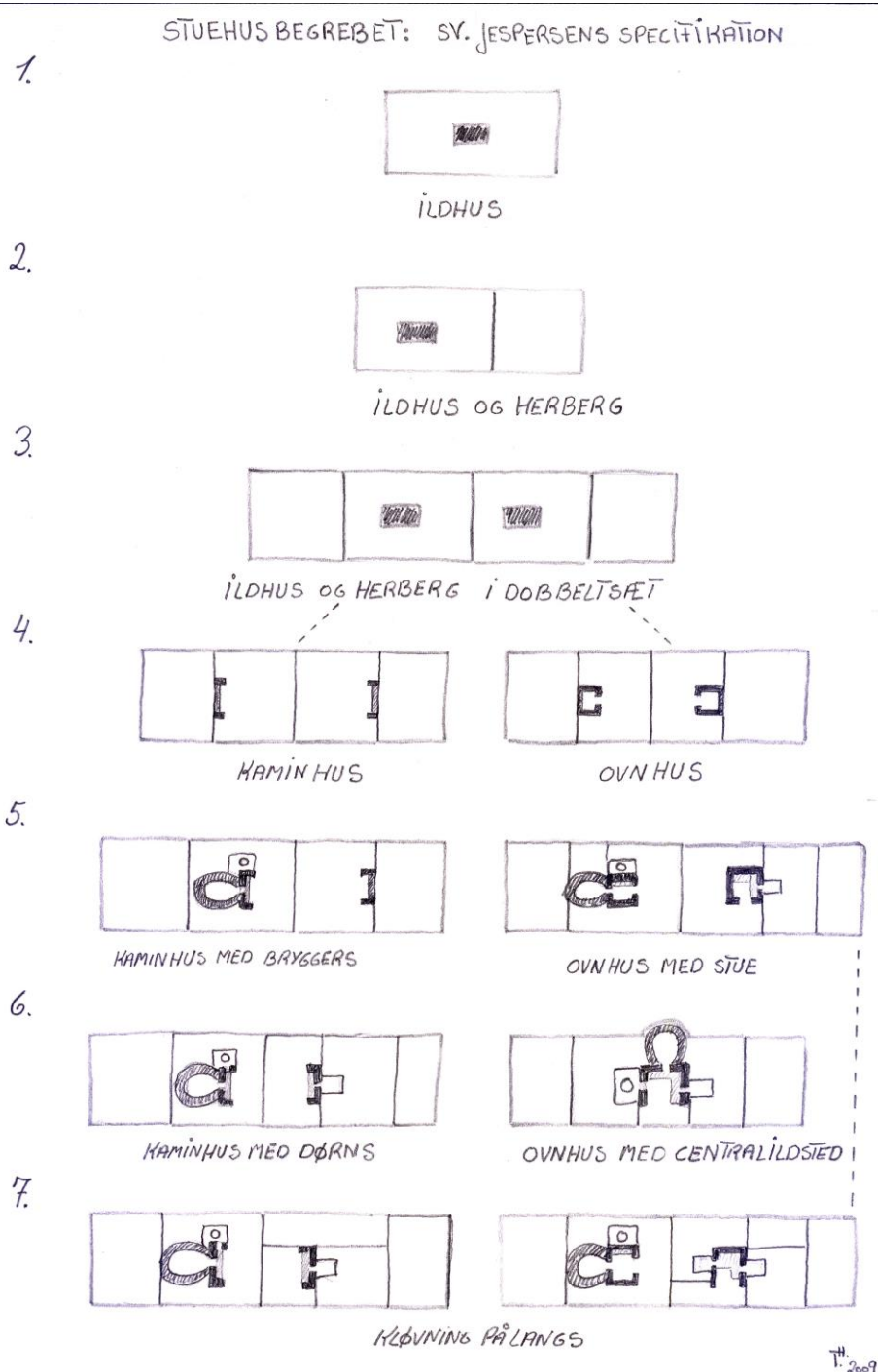

Samiske rensdyrnomaders teltkåte. Efter Kjellström 2003.

Jernaldertomt efter ildhus med fast tag og vægge. Efter Klitting i Erixon 1953.

et *herberg*, der er et siden middelalderen kendt begrebsord for uopvarmede sove-, opholds- og magasinrum. Ildhus og herberg optræder derfor i teorien om bønders boligpraksis som et begrebspar fra og med Jespersens andet specifikationstrin. Empirisk anser han dette begrebspar for at være realiseret praksis i den tidlige middelalders mellem- og nordeuropæiske bondelivsformer.

Det tredje trin i begrebsudviklingen dannes ved, at Jespersen specificerer kontrasten imellem varme og kulde ud i årstidsbestemte temperaturforskelle. Med denne bestemmelse som vilkår for bøndernes boligpraksis fordobles ildhus-herberg-kombinationen. Kontrasten mellem

sommer- og vintertemperatur betyder, at lige så hensigtsmæssigt det er at koncentrere udnyttelsen af ildhusets varme til mange funktioner om vinteren, lige så nødvendigt kan det være at undgå den i sommerhalvåret. Ved vintertid er der brug for varme både til madlavning, ophold i stuen og søvn i alkoverne. Ved sommertid er der modsat brug for at undgå unødigt varme i opholds- og soverum. Deraf den praksis at flytte madlavningen til et sommerildsted i den varme årstid. Tilsvarende er det muligt at skifte sengested for at blive fri for utøj mv., hvilket indebærer den praksis at skifte sovested fra vinterildhuset til et sommerherberg. Derved har Jespersen specificeret en stuehusform, der er bestemt af den praksis at skifte imellem et sommerildhus med sommerherberg og vinterildhus med vinterherberg. Dette stuehusbegrebs bestemmelser udgøres derfor af ”ildhus-herberg-kombinationen i dobbeltsæt” som Jespersen skriver, det ene par til vinterbrug, det andet til sommerbrug, dvs. en boligpraksis med anvendelse af fire indbyrdes nødvendige boligelementer. Om denne form var realiseret f.eks. i 1200’årenes jyske *råling* (radlænge) og hvordan de fire elementer var placeret og fungerede i forhold til hinanden overlader Jespersen i næste omgang til den empiriske forskning, som med dette specifikationstrin har fået en firedelt boligafdeling at arbejde med som begrebslogisk mulighed.⁸⁴

Som eksempel herpå gør begrebet det muligt at eksplicitere en mulig indre sammenhæng imellem de hyponyme (dvs. onomasiologisk set underordnede) begrebsord, hvormed stuehuset (*råling*, *isteråling*, *isterad*, *stuerad*, *sals*, *siddehus*, *indhus*) etnografisk set dukker op i de arkivalske kilder og optegnelser. Med denne idé som udgangspunkt ”kan med al sandsynlighed konstateres, at stuehuset i hovedparten af landet i løbet af yngre middelalder har fået den fra senere århundreder så velkendte (...) tredelte grundplan med følgende hovedrum: 1) *sommerildhuset*, det senere *bryggers* (...), 2) *vinterildhuset*, den senere *dagligstue*, (...), og 3) *vinterherberget*, den senere *øverstestue* (el. ”storstue” th). Derimod synes *sommerherberget*, der måske tidligere overvejende har haft karakter af udhusmagasin o.l. (...)” helt op til nutiden at have bevaret sin gamle funktion som soverum i form af det senere *karlekammer*.⁸⁵ For den enlængede gårdforms vedkommende tilføjer Jespersen, at: ”I det sydlige Danmark, hvor stalden (...) er placeret i længe med beboelsen, har denne ofte en anden rumfølge end den ovenfor nævnte, idet stalden (...) indtager sommerildhusets plads foran vinterildhuset ...”⁸⁶ En væsentlig intensional inspirationskilde til Jespersens tredje specifikationstrin må derfor have været, at dets her specificerede formvariant *ildhus-herberg-kombination i dobbeltsæt* ser ud til at give en fornuftig forklaring på det efter middelalderen almene træk i stuehusets nordiske ekstension, som Jespersen kalder den klassiske tredeling (men i Danmark snarere er en firedeling): På den ene side har vi dagligstuen eller lillestuen med sit ildsted, hvorpå der laves mad i vinterhalvåret, er spiseplads, plads til at sidde og ligge, til at karte, spinde, væve, snitte og tilsvarende sysler samt alkover eller senge til at sove, barsle og pleje husets børn og syge i. Efter stuen ligger den uopvarmede storstue (*øverstestue*, *loftsstue*, *sals*) med kister til opbevaring af familiens klæder og husets kostbare tekstiler af alle slags, plads til større selskabelighed, gilder og leg, eventuelt en sengeplads og opbevaring af andre ting mv. Den modsatte ende af stuehuset udgøres først af bryggerset (nord for Limfjorden: *ilders*) med ildsted til sommermadlavning, brygning, vask og andre opgaver, der kræver større mængder varmt vand, robust arbejdsbordplads, brolagt gulv til grovere indendørs arbejder mv. Bag dette

ligger det eller de uopvarmede karle- og pigekamre, evt. kaldet *bagherberg* eller *drengerherberg*, mælkekammer, spisekammer o.lgn.

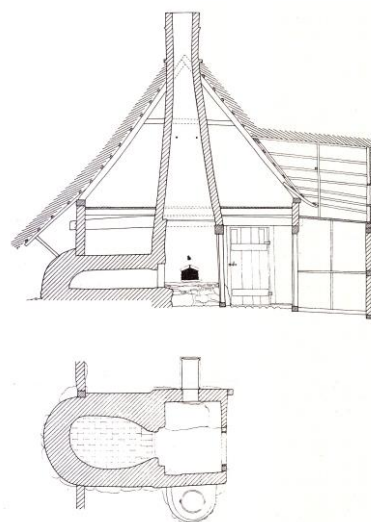
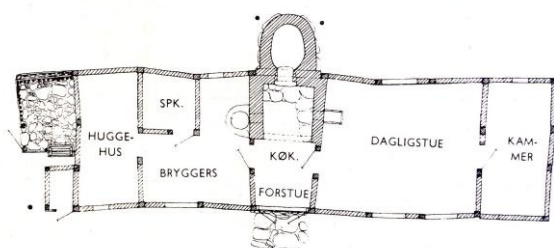
På det fjerde trin specificerer Jespersen princippet i denne *ildhus-herberg-kombination i dobbeltsæt* ud i to formvarianter, som han benævner *ovnhaus* og *kaminhus*. Vi genkender de to begreber fra Sundts to modsatte ildningsformer, der præliminært fremkommer ved at transformere det åbne gulvildstedsbegreb til henholdsvis ovn og kamin. Sundts røgovnsbegreb er en måde at løse opvarmningen på, hvis hensigtsmæssighed ligger i denne ildningsforms evne til på den ene side at lade træet afgive mest mulig varmeenergi ved at brænde det hurtigst muligt ved den højeste mulige temperatur, på den anden side at akkumulere den udviklede varme, så denne lader sig gemme til særlige formål og gradvis brug dagen eller natten igennem. Denne modsætning ophæver brugen af røgovnen med sin stenkappe, der kan tåle den ekspansion, som akkumulation af varme indebærer, og den krympning, som den langsomme afgivning og anvendelse af varmen ligeledes indebærer, ved at være muret af massive sten med stor varmekapacitet og fleksibelt ler, der er spændt inde i en konstruktion knyttet til ildhusets endevæg.⁸⁷ Ovnene er et lukket ildsted, der ikke afgiver lys, efter at ilden er udbrændt. Sundts kaminbegreb er modsat ovnen et åbent ildsted, der afgiver strålevarme og lys til rummet, så længe ilden brænder, og afgiver varme ved selve ildstedet så længe gløden holdes ved lige. Modsat ovnen er den et "brændeslug", hvor ovnen er en "brændesparer". Kaminen adskiller sig fra gulvildstedet *aren* ved at være løftet op på en ildstedsbænk med muret karm omkring og ildhusets endevæg som bagside. De to ildstedsbegreber er hver for sig en intensional helhed af strukturtræk, og deres hyponyme bestemmelser determinerer hinanden med en begrebslogisk nødvendighed, der beskriver deres indre relation som en i praksis mulig ildningskunst.⁸⁸ I første omgang specificerer Jespersen sit dobbeltsæt af ildhus-herberg ved at transformere vinterildstedet enten til en kamin, der flyttes til stuens hjørne eller endevæg og danner det teoretiske begreb *kaminhus*, eller til en ovn, der flyttes til stuens endevæg og danner begrebet *ovnhaus*. I Jespersens terminologi er ildhuset hermed blevet til begrebet *stue*, hvor såvel kaminens som ovnens røgaftræk i forbindelse med endevæggen lader sig lede op under taget, hvilket muliggør det yderligere træk, at der lægges helt eller delvis loft over stuen, og gives mulighed for nye indretnings- og møbelformer.⁸⁹ Dette stuebegreb er således et potentielt lukket rum, som har muligheden for at blive røgfrit og forsynet med lysåbninger i ydervæggene (Stoklund finder her, at begrebsordet *glasstue* ved sin negation danner begrebsordet *røgstue* om stuen uden loft og røgaftræk)⁹⁰.

Den ekstensionale udstrækning af de træk, der fremkommer *fra* bestemmelsen af den almene planløsning "to sæt huskategorier" (ildhus og herberg i dobbeltsæt) på trin tre *til og med* udspecificationen af de to ildstedsformer på trin fire, belyser Jespersen med følgende koncise, empiriske oversigt: "Udgør hovedparten af landet efter stuehusenes planløsning et enhedsområde, forholder det sig anderledes, når ildstedsforholdene inddrages; de deler klart det hele land i to områder, et østdansk-nordjysk, hvis stuehuse er *ovnhuse* (...), og et vestdansk, hvis stuehuse er *kaminhuse* (...). Der har længe været delte meninger om, under hvilken form og hvorfra *ovnen* som varmegiver i beboelsen er kommet her til Norden. Bedømt ud fra sydslesvigske forhold er det imidlertid overvejende sandsynligt, at *ovnen* og hermed begrebet *stue* er kommet til østdansk område fra egnene omkring Oder og Weichsel, hvor anløbspladserne på den gamle sydøstgående

handelsrute over Østersøen fandtes, og formodentlig er det sket o. midten af middelalderen. Siden er ovnen trængt videre mod nord på begge sider af Kattegat, her i landet fra Sjælland over Djursland til Nordjylland, hvor den har erobret hele området nord for en linie, hvis omtrentlige forløb fører fra bunden af Kalø vig lige ind i landet til Herning-egnen, herfra mod syd til Skern å og videre vesterud langs denne til Ringkøbing fjord og havkysten. Om ovnen er kommet her til landet som *røgovn* fra de på den sydlige Østersøkyst boende slaver eller som *bilægger* fra det til dette område i ældre middelalder fremtrængende *frankiske hus* må foreløbig stå hen.”⁹¹

Med det sidste spørgsmål åbner Jespersen for det følgende specifikationstrin, hvor ovnprincippet udspecificeres yderligere ved en udspaltning imellem ovnbegrebets indfyringsåbning med ildstedsbænk på den ene side (af stuens endevæg) og selve ovnkappen på den anden side. Delingen af de to begrebsbestemmelser er allerede potentielt tilstede på det forudgående trins mulige røgaftræk til tagrummet over stuen, men aftrækket bliver nu udspecificeret til en køkkenskorsten *for sig*, der følgelig *i sig selv* danner et skorstenskøkken, hvor der i praksis koges og steges på ildstedsbænken og fyres ind i den murede *kakkelovn* eller *bilægger*, som afgiver varme i stuen på den anden side af skillevæggen mellem skorsten og stue. Det nye ”forstuekøkken” befinder sig nu *inde i skorstenen*, der får et sådant omfang, at den omfatter hele madlavningspladsen, giver lys fra oven samt trækker røg, damp og mados op fra neden. Forstuekøkkenets *differetia specifica* er, at landbokvinden arbejder i sin skorsten fremfor at stå udenfor denne og ildstedet. Derved udskilles madlavningsfunktionen fra det almene stuebegreb og dette bliver til den for ovnhuset specifikke *dagligstue*. Derved er ovnhusets vinterildsted transformeret til begrebsparret *forstuekøkken* og *dagligstue*.

Empiriske apparitioner af begrebet
korstenskøkken. Efter Stoklund
1980.

Den fjerde specifikation udspalter som sagt to stuehusformer, der på dette specifikationstrin negerer hinanden således, at de både her og af Jespersen udfoldes begrebsmæssigt i og med hinanden, men beskrives hver for sig. Om ovnhusets fjerde og femte specifikation siger han: ”Med *røgovnens* tilkomst i *vinterildhuset* forvandles dette til *stue*; det åbne ildsted, *arnen*, flyttes fra midten af rummet hen foran den ofte i et hjørne, tit ved forstuevæggen, placerede ovn, hvorfra det ved dens forvandling til *bilægger* flyttes til *forstuen*, således at stuen nu alene tjener som

opholdsrum (og soverum), men ikke mere som køkken, idet denne funktion med ildstedet er overført til forstuen.”⁹² Den empiriske realisering af dette ovnhusbegreb har en ekstension, der svarer til hele det sjællandske og nordjyske ovnhusområde.

Inden vi går til kaminhusets udspecifikation er det på grund af en begrebslogisk assymetri imellem de to formbegreber nødvendigt først at rekonstruere det sjette specifikationstrin for ovnhusbegrebets vedkommende. I og med at køkkenfunktionen er flyttet ud af stuen, forsvinder forudsætningen for den praksis at skifte imellem sommer- og vinterildsted. Derved bortfalder nødvendigheden af, at bryggersfunktionen er skilt ud som et ildsted *for sig*. Det indebærer den begrebslogiske mulighed, at bagerovnen og gruekedlen placeres, så de kan fyres fra køkkenskorstenen, hvor landbokvinderne i forvejen – styret af madmor, dvs. den myndige gårdmandskone – står eller sidder *inde i* deres forstuekøkken og *inde fra* denne store skorsten har styr og fyr på samtlige ovne efter behov. Jespersen beskriver princippet og tidsfæster den proces, der realiserer dette princip på Sjælland således: ”I *sommerildhuset*, der rimeligvis tidligt er blevet *bryggers* i den forstand, at det foruden at rumme det til madlavningen om sommeren nødvendige ildsted også har afgivet plads til *bagerovn* og *kølle*, hver anbragt for sig, som det endnu er tilfældet i adskillige østdanske stuehuse i tiden o. 1700, overflødiggøres med det gl. vinterildhusildsteds forlægning til forstuen dets ildsted til madlavning, og rummet ophører med at være sommerkøkken og bliver alene bryggers. Og med tilkomsten af *esse* og siden *skorsten* i forstuekøkkenet gøres dette endelig til husets store ildstedscentral, idet også bagerovn og kølle samt siden en indmuret *gruekedel* knyttes til dets *esse* og *skorsten*.”⁹³

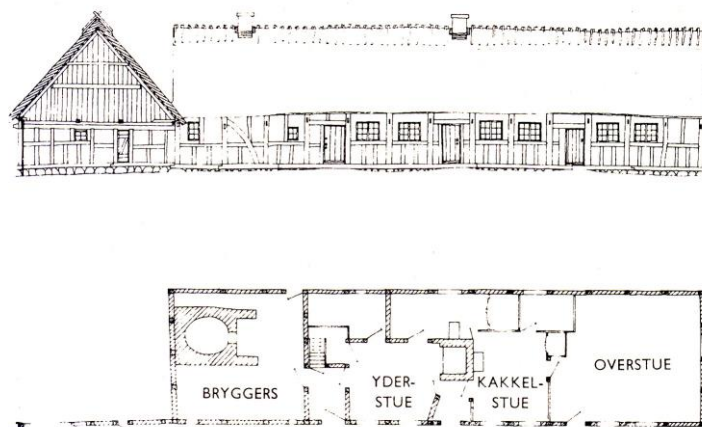
Det begrebslogiske *centralildsted* er kun realiseret empirisk fuldt ud på Sjælland, mens princippet forekommer mere spredt i det øvrige ovnhusområde, hvor vi ellers finder forskellige apparitioner af specifikationstrin fem for ovnhusbegrebets vedkommende. Det er en udfordring, at de forskellige formbegreber ikke svarer til egnesspecifikke idealtyper, men realiseres på en umådelig overdetermineret måde betinget af bl.a. de forskellige gårdstørrelser, der også har skabt vild forvirring i den hidtidige forsknings teoretiske forståelse af gårdformernes planløsninger og været med til at give anledning til de forkætrede skematyper. Deres umiddelbare apparition kan også ligge så snublende nær hinanden, at de er uskelnelige uden formbegrebernes hjælp, hvilket forklarer, hvorfor udforskningen af deres sammenhænge og sameksistens har været så vanskelig en opgave at løse, før Jespersen tog fat på at udvikle sine specifikationsforløb. Herom siger Jespersen med udgangspunkt i *centralildstedsformens* udvikling: ”Dog sker dette i det nuværende Danmark kun på Sjælland samt delvis på Lolland-Falster, Bornholm og i Nordjylland, de sidste to steder alene i de mindre ejendomme, mens man i øvrigt på Lolland-Falster som i de jævnstore og større gårde på Bornholm og i Nordjylland, sagtens under indflydelse fra det vestdanske kaminhus, bevarer bagerovn og gruekedel samt stedvis også køllen i bryggerset, hvor de til sin tid får egen skorsten som i kaminhusområdet. På denne reale baggrund med den voldsomme koncentration af ildstederne må det ses, at både *køkken* og *bryggers* i det danske ovnhusområde kan betegnes *stegers* eller med sammensatte navne med samme efterled, men modstillede forled som *inderfremmers: uder-, yderfremmers, mellemgulv: udengulv, overilders: nederilders, inder-, mellemsals: uder-, ydersals*.”⁹⁴

På femte specifikationstrin bliver ovnhusets negation, *kaminhuset*, til en begrebsdannelse hvis *differentia specifica* er, at de to kaminer begge får skorsten, men beholder deres funktioner som sommerildsted og vinterildsted for madlavning. Ved kaminen står landbokvinden *udenfor* skorstenen og fyrer *ind i* kaminen. Bagerovnen tilknyttes og forbliver på sin plads ved bryggersets sommerkamin, hvilket kan få denne til at ligne en ovnskorsten. Men det grundprincip, at kaminerne giver strålevarme af brand og gløder, som er det intensionale træk, der indebærer, at der fortsat må være et ildsted i både stue og bryggers, forbliver intakt sammen med den husholdningspraksis at skifte ildsted efter årstiderne, der også indebærer stuens fortsatte funktion som både køkken, opholds- og soverum. Udefra har denne stuehusform generelt to skorstenspiber i modsætning til begrebet *ovnhaus med centralildsted* på specifikationstrin seks, der har én skorstenspipe midt i huset.⁹⁵ Den empiriske realisering af kaminhusets formvariant fra femte specifikationstrin kan gennemlyse en kompleks kulturel proces, der går på tværs af gårdformerne, og hvis ekstension og karakter, Jespersen nu giver sit bud på at datere og beskrive: ”Også på vstdansk område, hvor *kaminhuset* formodentlig trænger ind o. midten af middelalderen og siden bliver herskende vest og syd for det østdansk-nordjyske ovnhausområde (...) følger ildstedsændringen handelens gamle farled, men her den sydvestre, der over Frisland har ført til Vesteuropa. Om disse impulser i første omgang har bragt den nye ildstedsform i mere eller mindre ufærdig stand (...) eller kun bevirket, at det åbne ildsted i *vinterildhuset* flyttedes fra midten af gulvet til rummets bagerste tværvæg, er foreløbig uvist. Men hvad enten det ene eller det andet har været tilfældet, betyder forandringen i ildstedsplaceringen, at det vstdanske vinterildhus, der ved slutningen af middelalderen, i al fald sine steder, under påvirkning fra ovnhausområdet også kaldes *stue*, i modsætning til det østdanske bevarer sin hele gl. karakter. D.v.s. at det fortsat er både opholdsrum (og soverum) og køkken (om vinteren), hvorefter følger, at der også fortsat er behov for et *sommerkøkken*. Det er årsagen til, at man i det vstdanske kaminhusområde i modsætning til, hvad der f.eks. er tilfældet på Sjælland, ovnhausets hjemlige centralområde, bevarer *sommerildhusets* madlavningssted i det til *bryggers* omdannede ildhus, og det får da også til sin tid egen *skorsten*.”⁹⁶

På sjette specifikationstrin spaltes kaminhusets stue, der *i sig* er både vinterkøkken, opholds- og soverum, i to rum *for sig*, idet en ny *vinterstue* skydes ind mellem stuen og den uopvarmede øverstestue. Den nye stues ildsted kan enten have form af kamin eller en åben lerkakkelovn, der begge bruges til såvel madlavning som opvarmning. Den hidtidige stue kan tilsvarende enten beholde sin kamin eller blive forsynet med en bilæggerovn fyret fra den nye vinterstue, der i specifikationsforløbets teori betegnes med det sydfra kommende begrebsord *dørns*. Til gengæld beholder stuen sin funktion som opholds- og soverum. Det eksplanatoriske potentiale i formbegrebet *kaminhus-med-dørns* (min betegnelse, th.) er omfattende: Det åbenbarer overraskende forskydninger i de indre sammenhænge imellem rumfunktioner og praksis, det demonstrerer hvordan nye kontinentale træk bliver nærværende i nordligere, lokale sammenhænge og Jespersen vier dets komplekst overdeterminerede empiriske realisering en kort, klar og øjenåbnende fremstilling:

”I betydelige dele af det vstdanske kaminhusområde har bryggerset endda fortsat at fungere som sommerkøkken helt frem til sidste århundredeskifte, selv om den reale baggrund efter tilkomsten af en ny *vinterstue* ikke længer var den samme. – Med dette nye stuerum, stammende fra

slavisk område i Nordtyskland og til os bragt over Holsten og *sakserhusets* sydslesvigske område under det ligeledes oprindelig slaviske navn *dørns*, *dørnsk*, som det endnu kaldes i Sønder- og Sydvestjylland, trænger det *frankiske hus' bilægger* også ind på det vstdanske kaminhusområde. Formodentlig begynder dørnset at vise sig på gl. dansk kulturgrund i Slesvig i slutningen af 1500-årene; men først i løbet af 1700-årenes første årtier er selve stuerummet trængt helt igennem i Nordslesvig og endnu senere i øst- og nordud i kaminhusets område, og bilæggeren har end ikke kunnet følge dette tempo og har heller ikke haft samme spredningskraft. Dørnset der i almindelighed er placeret mellem stuen (vinterildhuset) og øverstestuen, og som sine steder har været betegnet *vinterstue*, men efter traditionen i Østjylland almindeligt kaldt *kakkelstue* og på Fyn sine steder *mellemstue*, har nemlig ikke alene på Fyn med sydøerne, men også i Nørre- og dele af Sønderjylland fra først af været forsynet med en *kamin* eller en *åben lerkakkelovn* (se vindovn), og denne ildstedsform har vist så stor modstandsevne, at bilæggeren kun langsomt har kunnet vinde indpas; i den nordlige del af det østjyske kaminhusområde samt på Fyn når den tilmed aldrig at få fodfæste af betydning; fra lerkakkelovnen går man her direkte over til den jernstøbte *vindovn*. Udstyret med kamin eller lerkakkelovn, der ikke alene kunne tjene til opvarmning, men også til madlavning, har dørnset helt kunnet overtage det gamle vinterildhus', stuens, rolle, og dette rum, der nu i Østjylland kaldes *yderstue* og i visse fynske egne *forstue*, bliver hermed *sommerstue*, ofte i almindelighed kun tjenende til ophold (og soverum), idet man for ikke at generes af varmen fra madlavningen fortsætter med at foretage denne i bryggerset.”⁹⁷

Empirisk apparition af begrebet *kaminhus med dørn*s og *kammer*. Efter Stoklund 1980.

Når vi med ekspliciteringen af formbegreber i Jespersens specifikationsforløb ser, hvor sammensat og overdetermineret områdets bondepraksis er både for gårdformernes og stuehusformernes vedkommende, er det ikke mærkeligt, at det har været svært for empirismens historikere og etnologer at finde grænser imellem de bygningskulturprovinser, de forestillede sig at kunne afdække, efterhånden som de ville få sansedata nok til at få et virkeligt kendskab til forholdene. Jo mere og desto mere detaljeret viden, de fik indsamlet, desto vanskeligere blev det at finde rundt i det hyperkomplicerede emne. Som en sidste krølle vil jeg medtage Jespersens syvende specifikationstrin, der i både begrebet *kaminhus med dørn*s og begrebet *ovnhaus uden centralildsted*

intensionallogisk set *spalter dagligstuen på langs*, således, at der bag stue- eller forstueskorstenen dannes en *ny stue*. Det interessante er, at de to formbegreber derved konvergerer, og i den udstrækning denne konvergens i boligpraksis realiseres empirisk, er det særdeles vanskeligt at finde ud af de forskellige træks indre sammenhænge og herkomst uden et teoretisk ekspliciteret specifikationsforløb. På syvende trin dukker træk op, som i tidens løb under Lauridsen-teoriens hegemoni har generet de, der gerne så det saksiske hus som langdelt og det danske hus som ubesmattet heraf. Jespersen har selv dyrket grænsen langs Skern å, hvor kaminhus og ovnhaus forekommer uskelnelige, selvom det er ad to principielt forskellige veje, de er kommet til det. ”Her er da tilsyneladende Lighed; men det er en bedragerisk Lighed, der i virkeligheden dækker over forskellig Opstaaen og en helt forskellig karakter” som han skriver 1947 i sin beretning til *Nationalmuseets Arbejdsmark* fra sommerens kampagne i bøndergårdsundersøgelserne.⁹⁸ Som afslutning på beskrivelsen af den videnskabelige revolution Jespersen har sat i arbejde med sine specifikationsforløb, vil jeg gengive hans bud på en teoretisk informeret beskrivelse af denne kulturproces, som selv dannelsen af de skillerumsprincipper, vi bor med i dag, ikke er uberørt af:

”Med dørnsets tilkomst indføres yderligere en nyhed; man begynder at kløve beboelsens rum i to ved skillerum i husets længderetning. Det første rum, der undergår denne spaltning, er *stuen* (vinterildhuset); ikke så sjældent ses det, at det netop er på den måde, en beboelse fra først af har fået *dørns*, navnlig gælder det de mindre ejendomme. Rumkløvningen når i øvrigt sin højeste udvikling i Sydslesvig og den sydligste del af Nordslesvig med Als og Ærø; det er her almindeligt, at de gamle stuehuse i hele deres længde er delt i to rækker rum. I hovedparten af det øvrige Nordslesvig som delvis på Syd- og Østfyn med småøerne er det derimod kun *dagligstuen* (vinterildhuset) og *dørnset* eller *mellemstuen* overfor denne, der er delt, og videre ud i kaminhusområdet er det alene kløvningen af *dagligstuen*, der har formået at trænge frem. – Parallelt med denne udvikling i kaminhusområdet sker der også i ovnhausområdet en udvidelse af beboelsen. På Sjælland og Lolland-Falster begynder man således i 1700-årene at indføje en *mellemstue* mellem *daglig-* og *øverstestuen* og på Bornholm og i Nordjylland udvides samtidig den daglige *forstue*, der som ovenfor nævnt også er køkken, til i reglen 2 fags størrelse, og dette rum deles ved en skillevæg på langs i to, et *køkken* og et stuerum, der under navn af *kammer(s)*, *lillestue* o.l. tjener dels som *dagligstue*, dels som *sengekammer*, hvilket medfører, at den tidligere dagligstue (vinterildhuset) nu bliver gæstestue, på Bornholm kaldt *storstue*, om end den bevarer sin gl. indretning. Slutresultatet af denne bornholmsk-nordjyske udvikling er, at man ikke ud fra grundplanen alene kan skelne mellem f.eks. et nordjysk og et sydvestjysk stuehus; de er af disse forskellige veje kommet til samme form. Men drivkraften har utvivlsomt også været den samme, hvad også gælder Sjælland og Lolland-Falster. Ikke alene ind i det danske kaminhusområde, men ud over det hele land har kulturbølgen, der bragte dørnset, sendt sine dønninger.”⁹⁹

Som en første kommentar til analysen af Jespersens kritik af fagtraditionen, semiotiske vingefang og alternative udforskning af de førindustrielle bønders gård- og boligpraksis, der kun er et element i hans etnologiske helhedstanke, vil jeg for et kort øjeblik gribe tilbage til udgangspunktet. Han så, at der i Lauridsens modstilling af dansk og tysk byggeskik lå en produktiv opdagelse af træk, der kunne siges at konstituere en (for forskningsprocessen) vigtig forskel og identifikation af to typer. Men Jespersen ser også, at det er en magtfuld, men dybest set gold

opposition, fordi den – som tilfældet har været for mange strukturalistiske oppositionspar - ikke lod sig ophæve. Det vil sige, at når det kommer til eksplikationen af de to positioners indre struktur af bestemmelser, så går relationen kold og efterlader forskeren henvist til at opstille f.eks. evolutionistisk inspirerede skematyper, der er overfladiske, tingsligt stivnede og intetsigende. Jespersen formulerer denne strukturalismekritik mod Lauridsen skarpt, hvilket bliver tydeligt, når man - som jeg har gjort i følgende citat - kursiverer hans dialektiske pointe om modstillingens karakter af et rent ydre forhold: ”For Lauridsens indstilling og synspunkt som kulturhistoriker er det ret kendetegnende, at den her citerede opfattelse af den danske gård kun er levende for ham *i forholdet udadtil overfor* den saksiske gård. Så snart han betragter de danske gårdformer *for sig alene*, opløser de sig for ham i en række forskellige, rene skematyper, der i det store og hele *uden en* nærmere *indbyrdes* vurdering bestemmes alene efter det absolutte længetal, typer der alt efter deres større længetal antages at repræsentere forskellige trin i den udvikling, den danske gård har gennemgået, og som slutter i den helt sammenbyggede, firlængede gård.”¹⁰⁰

Lauridsens beskrivelse af de to skikke *for sig* giver ham ingen bestemmelser, der gør det muligt at ophæve denne beskrivelse, så det bliver muligt at begribe, hvordan de to skikke *i og for sig* er komplementært nærværende i hinandens bestemmelser, således at disse også *i sig* bliver indholdsrige af deres indbyrdes relationer. Jespersens pointe er, at de aldrig kan blive indholdsrige for Lauridsen og hans efterfølgere, fordi udgangspunktet er skabt ved generalisation af en regionalt bunden modstilling, som – og det viser 60 års anstrengelser og intens forskning – simpelthen ikke er dialektisk sand, dvs. som ikke er udtryk for de almene og grundlæggende relationsbestemmelser, der determinerer emnet som helhed og hvorfra dets indholdsfylde lader sig eksplicitere og specificere. Derfor griber Jespersen projektet modsat an, og fra første færd viser det sig, at selv for de mest almene træks vedkommende er det, der af kolleger og forgængere betragtes som udtryk for dansk eller nordisk praksis, intenst nærværende i de kontinentale former for praksis og omvendt. Emnet er så at sige det modsatte af nationalt, det er transnationalt. Og dette træk lægger Jespersen til grund for dannelsen af sit for den herskende fagtradition revolutionære teoretiske udgangspunkt. Derved lykkes det Jespersen at eksplicitere relationer, som gør det muligt at beskrive strukturtræk og indre sammenhænge i også det danske materiale om gårdmændenes og landbokvindernes boligsikke, som fører til en righoldig og systematisk beskrivelse af de determinerende og overdeterminerede praksisformer, som har udviklet den komplekst sammensatte boligkulturs væsentlige og modsætningsfyldte karakteristika i den førindustrielle bondekultur som helhed.

Saglig, ideologisk praksisforskning: En specificerende etnologisk syntese- og analysemåde

Jespersen deler skæbne med Marx, hvad angår hans stort anlagte manuskript *Studier i Danmarks bønderbygninger*. Efter det første ikonoklastiske, forskningshistoriske kapitel og det andet, i dybeste forstand banebrydende og erfaringstunge empiriske oversigtskapitel kommer han til den konstruktive dialektiks virkelig spændende kapitler om sin alternative syntese- og analysemåde og dens resultater - de nye formbegreber og deres empiriske realisering. Men her afbrydes manuskriptet, og Jespersen når at dø, inden det kommer videre. I sit arbejde med hovedværket *Das*

Kapital nåede Marx efter tusinde siders specifikation af den kapitalistiske produktionsmådes relationer frem til kapitlet om klasserne og tog hul på kritikken af de empiristiske klassebegreber. Men her er manuskriptet afbrudt, og han nåede at dø, inden det kom videre, så vi selv må udarbejde resten.¹⁰¹ Marx nåede, som Louis Althusser har pointeret, heller ikke at skrive indgående om sin dialektiske syntese- og analysemåde, hvorfor dette har beskæftiget generationer af videnskabsteoretikere siden.¹⁰² Jespersen skriver faktisk en ultra kort indledning om den umiddelbare inspiration fra den såkaldt *ideologiske ordforskning*, han gør brug af til at udvikle en etnologisk praksisforskning. Med den vil han ophæve modstillingen og udnytte komplementariteten imellem *ord* og *sag* ved at gruppere *begrebsordenes* betydningsindhold i overensstemmelse med de *arbejder* eller mere alment de praksisformer, hvori de bruges, og som etnologien gør til genstand for udforskning.

Desværre handler denne indledning ikke direkte om syntese- og analysemådens principper, da den er møntet på den registrant til Dansk Folkemuseum og de øvrige kulturhistoriske museer, han udarbejder i 1940. Men den beskriver et af disse principper, da Jespersen betragter registranten som et vigtigt element i museernes etnologiske forskning, og derfor griber dens udarbejdelse an fra det videnskabelige fremfor det rent praktiske magasin- og formidlingsmæssige perspektiv. I tråd med hans teoretiske fremgangsmåde er det den specificerende (modsat generaliserende) fremgangsmåde, der her benævnes ”opdeling”, det handler om at strukturere hensigtsmæssigt: ”Det saglige princip, der er fulgt her i registranten, følger opdelingen af de kulturelle foreteelser i de naturlige enheder eller afsnit, hvori de indefra set deler sig i henseende til samfundet, en samfundsgruppe, familien og det enkelte individ”¹⁰³ Med dette grundprincip som ledetråd introducerer museet en *saglig* registrant for nyere tids samling af *museumssager* til forskel fra typologisk ordning af singulære museumsgenstande. Året før sin ansættelse som inspektør på Nationalmuseets 3. afdeling gør museet således brug af Jespersens erfaringer og teoretiske ballast fra sprogvidenskabelig tænkning og konkret indsamlingsarbejde som studentermedarbejder knyttet til Udvalget for Folkemaal og derpå Nationalmuseet. Han bliver betroet opgaven med at udarbejde en systematisk registrant for museumssager og skriver indledningen om den sprogvidenskabeligt inspirerede etnologiske idé i *Registrantens saglige princip*. I disse år befinder dansk dialektforskning sig i et stort, dynamisk felt, hvor Louis Hjelmslev, der var professor i sammenlignende sprogvidenskab, i forlængelse af Ferdinand de Saussures tegnteori skiller udforskningen af sprogbygningen ud som en selvbestemt helhed, sprogformen, mens Peter Skautrup introducerer en ordforskning, der beskriver en dialekts ordstof i en saglig-ideologisk opdeling, dvs. indholdsformer, der tager udgangspunkt i de begreber i folks praksis, ordene omhandler, og studerer hvordan dette kulturelle indhold kommer til udtryk i dialekten.

Med Hjelmslev og lingvistikredsen er dansk sprogforskning langt fremme i udforskningen af de indre relationsbestemmelser, der konstituerer sprogs form og udvikler begrebet sprogstruktur som teoretisk objekt *sui generis* for den såkaldte strukturelle lingvistik.¹⁰⁴ Samtidig er dialektforskerne i fuld gang med at indsamle, strukturere og publicere deres omfattende saglige ordforskning i hele to tidsskrifter på én gang, *Danske Folkemaal* fra det reorganiserede Udvalg for Folkemaal samt *Sprog og Kultur* fra Institut for Jysk Sprog- og Kulturforskning. På begge institutioner er man i fuld gang med at indsamle og strukturere det dialektale ordforråd, hvis

baggrund i specielt de førindustrielle bonde- og købstadskulturer endnu – i sidste øjeblik - kan optegnes iblandt ældre meddelere. Den indre sammenhæng imellem filologi og etnologi kommer derfor til udtryk i den inspiration, der kan hentes i både den strukturelle lingvistik og dialektologiens ordforskning.

Efter at have bistået H.F.Feilberg med færdiggørelsen i 1914 af *Ordbog over jysk Almuesmaal* blev den unge sprogforsker Marius Kristensen (1869-1941) leder af foreningen Danmarks Folkeminders nydannede Udvalg for Folkemål med henblik på at samle stof til en dialektordbog for Øerne, den såkaldte *Ømålsordbog*.¹⁰⁵ I 1926 reorganiseres det store indsamlingsarbejde, som får en ny struktur med udarbejdelsen af ”Den Store Spørgeliste”, der i 1930’erne følges op af en hel serie detaljerede spørgehæfter.¹⁰⁶ Asgerd Gudiksen og Henrik Hovmark skriver i 2008, at den teoretiske mobilisering fulgte senere, for ”Valget af Skautrup (som inspirationskilde) i 1926 var først og fremmest et mildt opgør med det ensidige fokus på lyd og form (til brug for komparative udviklingsstudier), og heroverfor prioriterede man en mere dybtgående beskrivelse af afgrænsede sprog i en afgrænset periode.”¹⁰⁷ Spørgelistens billeder er fra *Livet i Klokkergarden*¹⁰⁸ og idéen til listen er fra den unge sprogforsker Peter Skautrups magisterafhandling, der igen er inspireret af Vilhelm Grundtvigs afhandling *Begreberne i Sproget*, der blev udgivet i 1925.¹⁰⁹ Begge bliver efterhånden delagtige i introduktionen af bl.a. en fransk tænkning og den - fra århundredets begyndelse i specielt tysksproget filologi dyrkede – *Wort- und Sachforschung*s deling af ordstoffet efter begrebernes saglige indhold (modsat en alfabetisk ordning), det vil sige sådan som begrebsordene hænger sammen i de forskellige arbejder og idéer i folks dagligliv.¹¹⁰ Det er i *Danske Folkemaal*, Jespersen som 21’årig studentermedarbejder i 1930 får udgivet sin første artikel om staldnavne.¹¹¹

Som færdiguddannet sprogforsker er Jespersen blevet fortrolig med den idé, at sproget skal betragtes som en helhed.¹¹² Han uddannes i en tid, hvor det lykkes at eksplicitere denne idé i en strukturel teori om sproget som sprogform, dvs. som et selvbestemt tegnsystem. Ideen er, at det med dagligsprogenes tegnsystemer er principielt muligt at udtrykke ethvert indhold, men *hvilket* indhold det er, de forskellige sprog og deres specifikke ordforråd bruges til at give udtryk for, er derfor et spørgsmål, der peger fra sprogteorien og ud på de former for liv, som sprogets brugere lever, og hvis begreber må kunne udtrykkes i totaliteten af deres ordforråd og sproghandlinger.¹¹³ Når ordforskerne derfor udforsker, hvad det er for et indhold, ordene og ordbrugen udtrykker (det semasiologiske perspektiv), oparbejdes et komplementært perspektiv på ”sagen” (det onomasiologiske), der indebærer, at brugernes begreber må hidrøre fra en anden totalitet end sproget selv. Fra det sprogvidenskabelige perspektiv består denne totalitet af ”saglige” sammenhænge til forskel fra rent sproglige, og de må derfor må udforskes selvstændigt, hvis det skal blive muligt at beskrive denne totalitets nødvendige begrebsverden for at udforske, hvordan dens begrebsindhold kommer til udtryk i sproget. Med denne totalitet af sprogbrugernes praksisformer og ideologibærende livsformer møder sprogforskningen en ”materialitet”, der for filologen fremstår som den teoretiske genstand for materiel etnologisk kulturforskning. For filologen sætter sprogbrugen ord (og vendinger) på de saglige sammenhænge i den materielle totalitet af befolkningens forskellige arbejds- og begrebsområder. Det er dem, der kommer til udtryk i en dialekts (evt. sociolekts) samlede ordforråd. Men i sig selv er disse arbejds- og

begrebsområder i dagliglivet genstand for etnologisk udforskning og eksplicitering som en selvbestemt helhed, lige som lingvisterne gør sprogbygningen til genstand for sprogvidenskab.¹¹⁴

I mødet mellem de to genstandsfelter udøver filologen og etnologen en fælles interesse for ord og sag i den udforskede praksis. Tidsskrifterne *Danske Folkemaal* (fra 1927) og *Sprog og Kultur* (fra 1932) bringer således den ene spørgeside og artikel efter den anden, der ved hjælp af tegninger, billeder og detaljerede beskrivelser forklarer, hvordan bønder og håndværkere gør med deres værktøj, redskaber og materialer og hvilke betegnelser de bruger i de førindustrielle arbejdsprocesser, som dialekternes ordforråd og vendinger er udtryk for. Jespersens første artikel *Staldnavne* i 1930 gør dette med et tydeligt filologisk udgangspunkt, hvis mål er at bestemme de forskellige staldbetegnelser, mens hans artikel *Gamle fiskemetoder* fra 1940 er skrevet udfra et tydeligt etnologisk synspunkt, hvor beskrivelsen og forklaringen af de forskellige fiskemetoder er blevet et mål i sig selv.¹¹⁵ Vi ser således, at identiteten og modsætningen imellem den sproglige/semiotiske og den materielle/begrebsmæssige totalitets determinerende betydning for (studiet af) henholdsvis sprog og livsform, fører Jespersen fra sit filologiske udgangspunkt i dialektologien og over til det udgangspunkt i etnologien, hvorfra han rendyrker udforskningen af de indre sammenhænge i de førindustrielle bønders praksis og begrebsverdner. Fra dette perspektiv bliver ordforskningen til et middel fremfor et mål, som vi har set det demonstreret i hans etnologiske praksis på Nationalmuseet. Men denne bevægelse giver ham stærke kort på hånden med hensyn til at drage nytte af de principielle, videnskabelige landvindinger i den sprogvidenskab som helhed, hvorfra han bidrager med en videnskabsteoretisk impuls til etnologimiljøet.¹¹⁶

For at antyde den ånd, der flød fra miljøet i lingvistikredsen og var relevant for en etnologisk nytænkning som Jespersens, vil jeg kort citere Hjelmslevs beskrivelse af, hvorfor den specificerende analysemaades inddelingsprincip netop ikke handler om at inddele en ydre genstand (som f.eks. at dele den observerbare gård - i skematyper), men om at eksplicitere og specificere, hvordan genstandsfeltet "indefra set" (dvs. i følge dets indre relationer eller begrebssammenhæng i udgangspunktets bestemmelser) deler sig i "naturlige enheder eller afsnit", som Jespersen kalder det. Hjelmslev skriver således i 1943: "Den naive realisme vilde antagelig mene at inddelingen simpelt hen bestod i at dele en foreliggende genstand i dele, altsaa i andre genstande, dærefter disse igen i dele, altsaa i igen andre genstande, og saaledes videre. Men selv for den naive realisme vilde valget komme til at staa mellem flere mulige maader at dele paa. Man naaer hurtigt til den erkendelse, at hovedsagen egentlig slet ikke kan være at dele en genstand i dele, men at indrette analysen saaledes at den underordner sig og tillader fyldestgørende at gøre rede for de forbindelseslinier, de afhængigheder, der bestaar mellem disse dele indbyrdes, hvorved delingen alene bliver adækvat og ud fra en metafysisk erkendelsesteori kan siges at afspejle genstandens og dens deles "natur".

Naar den fulde konsekvens drages af denne erkendelse, naar man til det resultat, som er yderst vigtigt for at forstaa analysens princip, at saavel undersøgelsesgenstanden som dens dele kun har existens i kraft af disse forbindelseslinier eller afhængigheder, at undersøgelsesgenstandens helhed kun lader sig definere ved indbegrebet af dem, og hver af dens dele kun ved de forbindelseslinier eller afhængigheder som gaar fra den til andre sideordnede dele, fra den til

helheden og fra den til dens dele af næste grad, og ved indbegrebet af de forbindelseslinier og afhængigheder som disse dele af næste grad indgaar med hinanden. Den naive realismes genstande er for denne betragtning, efter denne erkendelse, kun krydspunkter for bundter af saadanne afhængigheder eller forbindelseslinier, i den forstand at genstande kun lader sig beskrive ved hjælp af dem og kun lader sig definere og opfatte videnskabeligt ad denne vej. Forbindelseslinierne eller afhængighederne, som for den naive realisme staar som det sekundære, der forudsætter genstandene, bliver for denne betragtning det primære, der forudsættes af deres krydsningspunkter.

Denne erkendelse, at en totalitet ikke bestaar af ting men af sammenhænge, og at ikke substansen men kun dens relationer indadtil og udadtil har videnskabelig existens, er visselig ikke ny i videnskaben, men turde være det i sprogvidenskaben. Postuleringen af genstande som noget fra relationernes termer forskelligt er et overflødigt axiom og følgelig en metafysisk hypotese, som sprogvidenskaben vil have nytte af at befri sig for.”¹¹⁷

I 1950'erne gennemfører Jespersen i tråd med denne form for tænkning den fuldtone afsubstantialisering af den danske bygningsforsknings genstandsforståelse, der skal til for at overskride de empiristiske typologier og eksplicitere et begrebsniveau, hvorpå det er muligt at specificere de relationelle sammenhænge, hvis krydsningspunkter gør det muligt at forklare de modsatte, determinerende gårdformer og deres overdeterminerede, processuelle empiriske realisering. Men vejen hertil går over den direkte inspiration fra ordforskningen, hvor Jespersen som nævnt allerede i 1939-40 står for at udarbejde Dansk Folkemuseums forslag til det modsatte af en positivistisk klassifikation af museumsgenstande, nemlig en etnologisk specifikation af praksis-sammenhænge der, som han skriver, ”følger i opdelingen af de kulturelle foreteelser de naturlige enheder eller afsnit, hvori de indefra deler sig i henseende til samfundet, en samfundsgruppe, familien og det enkelte individ, som f.eks. offentlige myndigheder, gudsdyrkelse, landsbyens styre, årets højtider, livets højtider, dagliglivets uden- og indendørs arbejder, klædedragt o.s.v.”¹¹⁸ Grundlaget for dette princip hviler på den ideologiske (systematiske) ordforsknings princip, efter hvilket de abstrakte sproglige udtryk (begrebsordene) sammenstilles i grupper efter deres betydninger, de i almindelighed såkaldte synonymgrupper (d.v.s. grupper for ord med samme betydning). Enkelte har overført og benyttet dette princip på specielle områder af det konkrete ordstof (tingsordene); men først af Peter Skautrup er det i hans grundlæggende arbejde ”Et Hardsysselmål” (Kbh. 1927) nærmere blevet udformet ved opdelingen af en dialekts hele konkrete ordforråd. Skautrup deler det konkrete ordstof i en række saglige grupper, der modsvarer de betydningsgrupper, man i den ideologiske ordforskning deler det abstrakte ordstof i. ”Et Hardsysselmaal”, som efter forfatterens hensigt, at skildre en dialekts ordforråd, i første række er et filologisk arbejde, bliver herved af en vidererækkende principiel betydning for kulturforskningen i almindelighed, uanset om der fra et sådant mere generelt synspunkt kan være adskilligt at indvende mod de grupper og den grupperingsorden Skautrup har valgt. De mangler, der er, lader sig imidlertid let fjerne, så at Skautrups saglige grupperingsmetode uden vanskelighed kan bringes i overensstemmelse med de synspunkter, der hævdes i den moderne ordforskning, den såkaldte Wort- und Sachforschung, synspunkter, som for øvrigt ligger til grund for de metoder, hvorefter der arbejdes i den moderne kulturforskning, kulturgeografien, og videre i den moderne etnologiske forskning.”¹¹⁹

Også ordforskningen har brug for at frigøre sig fra den substantialisme, der ligger i den umiddelbare forestilling om, at ordene er navne på givne ting. Men tingsord er ikke bare givne navne, de skylder sproget deres udtryk og begrebsordene deres indhold, og begrebsordenes indhold er bestemt af de *saglige sammenhænge* i de former for praksis, hvori de er forankret. Derfor er det ordforskningens relationelle emnedeling og grupperingsprincip, der er det videnskabeligt interessante og inspirerende for en etnologisk registrant:¹²⁰ ”Princippet for den saglige grupperingsmetode, der anvendes i den moderne ord-sag-forskning, gøres let anskueligt ved nogle eksempler. Går vi f.eks. til redskabsbetegnelserne, så anbringes disse i grupper, som er benævnt med betegnelserne for de handlingsbegreber, der ligger i de arbejder, der udføres med de pågældende redskaber, ordet plov, samt betegnelserne på plovens dele, anbringes således under gruppen for begrebet ”pløjning” sammen med de øvrige betegnelser og udtryk, der er knyttet til udførelsen af dette arbejde. Ordet rok, samt betegnelserne for rokkens dele, anbringes under gruppen for begrebet ”spinding” sammen med de betegnelser og udtryk, der knytter sig til arbejdet at spinde o.s.v. Og svarende til disse handlingsbegrebsgrupper for de forskellige arbejder opdeles den øvrige del af de konkrete ord, der er knyttet til andre enheder i den materielle kultur, i grupper, der er benævnt efter disse enheder, som f.eks. boligen, landsbyen som bebyggelse, landsbyen som organisation, bryllup, lege o.s.v.

Men hvorledes overføres nu dette princip på det rent saglige, på genstandenes og redskabernes område? Forholdet bliver her naturligt ganske parallelt med forholdet for de konkrete ord, i lige grad som betegnelserne for den talende er identiske med de genstande eller redskaber, de betegner. D.v.s. redskaber og genstande placeres efter deres brug under den gruppe, der er benævnt efter det pågældende arbejde eller tilsvarende enhed. Ploven placeres altså under gruppen ”pløjning”, rokken under gruppen ”spinding”, byhorn under gruppen ”landsbyens styre”, påskeæg under gruppen ”påske”, dåbskjole og –hue under gruppen ”dåb” o.s.v.”¹²¹

Som sprogvidenskaben står også etnologien med en ”undersøgelsesgenstand” (et *teoretisk objekt*) der i og for sig er en i princippet komplet helhed, hvis komplementære (indre) sammenhænge giver dens enkelte delområder deres bestemte plads, funktion og indhold. Delområdet igen giver dets enkelte relationer og termer deres plads, funktion og indhold osv. , samtidig med at – modsat - sprogbrugerens og kulturbærerens egne termer indgår i den sproglige og kulturelle praksis og dermed (for subjektet) fremstår som betegnelser på foreliggende genstande, dvs. bestemte ting, fænomener og subjekter i en eksisterende verden. Etnologen kan kun eksplicitere lægtehammerens bestemmelser ved at se den som et element i tømmerens arbejde med at lægte et tag, hvor den skal kunne trække søm ud og slå søm i, modsat smedehammeren, der er bestemt af dens brug på en amboldt. Hammeren er derfor ikke en given ting, men et redskabsbegreb, hvis forskellige udformningers nødvendige bestemmelser hidrører fra dets relationer til andre elementer (enten: lægte-, søm- og spærbegreb; eller: ambolt-, stål- og essebegreb) i tømmerens henholdsvis smedens praksis. De to former for praksisrelationer er lige så lidt ”foreliggende genstande” eller givne ting i sig selv, men hidrører *i og for sig* fra den større kulturelle sammenhæng, hvori de – med endnu en Hjelmslev-formulering - indgår som ”krydsningspunkt” for et samfunds (for Jespersen: den førindustrielle gods-, bonde- og købstadskulturs) arbejdsdeling og erhvervskulturelle relationer. Det etnologiske specifikationsforløb

må derfor, ligesom sprogforskerens, kunne eksplicitere de sammenhænge, der ”naturligt”, dvs. i den kulturelle helhed, determinerer hvert enkelt kulturelement.

Her finder vi således den rodstruktur, der forklarer, at Jespersen, i sin kritik af Lauridsens udgrænsning af Mejborgs blik på de sammenhænge, gårdformerne indgår i, går så langt, som at efterlyse *de etnologiske forhold*: ”Man savner her en forudgående analyse af de rådende formforhold ud fra hensynet til de rådende etnologiske forhold, i første række det rådende brugsbehov (ejendomsstørrelsen, den rådende driftsform, kreaturerne og avlens pasning og behandling o.s.v.). En sådan analyse, der skaffer klarhed over, hvorvidt der er et samspil mellem de rådende etnologiske forhold og de forskellige gårdformer, må nødvendigvis danne grundlaget for en indbyrdes bestemmelse og følgende klassificering i typer af disse forskellige former”¹²² Kontrasten til det navn, hvorunder Steensbergs lektorat i 1960 introducerede etnologi som fag på Københavns Universitet - ”Materiel folkekultur” - er slående. Mens Jespersen på Hjeltslevsk vis omtaler genstandsfeltet begrebsmæssigt – og betegner dets relationer som *de etnologiske forhold*, så omtaler Steensberg faget genstandsmæssigt – og betegner disciplinen som *materiel folkekultur*. For Jespersen er der ikke tale om etnologisk forskning, med mindre bestræbelsen er præcis at anskue de empirisk foreliggende ”genstande” i form af gårdtyper og alle andre redskaber, der inkluderer idéer, samarbejdsformer, handlingsmønstre, mv. fra en problematik, der overskrider deres umiddelbare eksistens i sig ved at transformere dem til aspekter af en undersøgelsesgenstand, hvis *bestemmelser relationelle ophav* det er opgaven at udforske med henblik på at eksplicitere deres konstituerende sammenhænge – det han f.eks. kalder gårdformens *i og for sig* (kulturteoretisk, begrebslogisk) *konstituerende elementer*. Allerede i 1940 formulerer Jespersen - med udgangspunkt i den indefra set naturlige opdelingsmåde eller specifikation - denne forudsætnings-opsporende forskningsopgave i klarsprog:

”Årsagen til, at man ikke blot i ordforskningen, men også i den saglige forskning, anser det for nødvendigt at anvende en sådan indefra set naturlig opdelingsmåde, ligger i det forhold, at som de konkrete ord for den talende kun er et middel, han gør brug af for at betegne de forskellige genstande, således er på samme måde en genstand ikke i sig selv for brugeren noget formål, men et middel, han kan gøre brug af. Det er således ikke ordet selv, men dets betydning, det det betegner, som er det væsentlige, og det er ikke genstanden selv, men den brug der gøres af den, som er det væsentlige. Det vil med andre ord sige, at det er brugen (arbejdet), som er den egentlige kerne, den bestemmende faktor. Det er et forhold, der giver sig klart til kende derved, at man i reglen vil finde genstande og redskaber (der ses i denne forbindelse bort fra smykker og lignende pyntegenstande, hvis anvendelse ikke i første række behøver at være bestemt af et brugsbehov) hensigtsmæssigt formet efter den brug, de er bestemt til. Heri ligger imidlertid, at de også er underkastet og afpasset efter de forhold, der gør sig gældende for vedkommende brug (arbejde), hvad enten disse forhold er af geografisk, klimatisk eller social art. Men det betyder, at betingelsen for at kunne bedømme en genstands (et redskabs) form er, at man besidder indgående kendskab til den brug (det arbejde), den (det) benyttes til, samt til de forhold af nævnte art, der eventuelt gør sig gældende for vedkommende brug (arbejde). Nu kan imidlertid den del af et arbejde, et redskab benyttes til, eller den brug, der gøres af en genstand, udover de nævnte forhold være afhængig og nærmere bestemt af andre led i det pågældende arbejde eller af visse andre omstændigheder ved den

pågældende brug; det er derfor ikke tilstrækkeligt at have kendskab til den afgrænsede del af arbejdet, hvortil redskabet bruges, eller til den blotte brug, der gøres af genstanden. Kendskabet må udstrækkes til at omfatte hele det pågældende arbejde og hele den enhed, hvori genstandens brug eventuelt indgår. Men når et så indgående kendskab til arbejdet eller brugen er nødvendigt for bedømmelsen af et redskabs eller en genstands form, bliver det naturligt i endnu højere grad den nødvendige forudsætning for en bedømmelse af de forskellige redskabs- og genstandsformer, der kan forekomme indenfor det kulturområde, der undersøges. D.v.s. det er forudsætningen for, at man kan afgøre, om disse forskellige former skyldes differentieringer (ændringer) af noget for området tidligere fælles hjemligt, eller om de skyldes lån. Det er med andre ord forudsætningen for den sammenlignende kulturforskning.”¹²³

Det epistemologiske brud frisætter videnskabelige potentialer i etnologien

Efter at have specificeret det epistemologiske brud er det blevet muligt at vende tilbage til udgangspunktet og karakterisere brudfladen i sin helhed. En sådan karakteristik kan være afsæt for udforskningen af det epistemologiske bruds betydning for den langsigtede omvæltning i etnologiens videnskabsproces, for de figurer, de spørgsmål, de begrebsformer samt de metoder og forskningsperspektiver der bliver udstukket, udviklet og senere revideret, det vil sige for den etnologiske *problematik*. En ny praksis er i støbeskeen, dens positioner smedes i brudfladens stridsspørgsmål og bliver institutionaliseret i det kompleks af museumsforskning og formidling, universitetsinstitut, tidsskrifter og foreninger, der udfordrer og videreudvikler etnologisk praksis.¹²⁴ I udgangspunktet er der tale om tre dimensioner i den etnologiske brudflade, hvortil dens eksplicitering har føjet et fjerde niveau, som indebærer, at der også i videnskabsteoretisk forstand er tale om et epistemologisk brud, nemlig opgøret med den herskende empirisme.

På det *første niveau* finder vi det afgørende brud med idéen om, at folkekulturen skal betragtes som et - både i en vertikal og en horisontel dimension - autonomt genstandsfelt for en videnskabelig folkelivsforskning *sui generis*. I sit foredrag om *Kulturhistorie som universitetsfag* siger Steensberg som Folkemuseets leder i 1954: ”Det var en overraskende opdagelse, at hovedtrækkene i handelshistorien kunne læses ud af museernes samlinger, og endnu mere betagende at erfare, at genstandenes form og brug ikke bestemmes af landegrænser. Den materielle kulturhistorie er international. Derfor kan man dele sine interesser med en jugoslav eller en portugiser, mens udenlandske forskere på en række andre historiske områder ingen interesser kan have i det lille Danmarks interne udvikling.”¹²⁵ Hvad Steensberg ikke har blik for i dette udsagn er, at den golde opposition imellem idé og materialitet også står for fald med det opgør, som Jespersen og hans hold af unge forskere har gang i. Men de er på dette tidspunkt begge med til at overskride begrebet folkekultur forstået som en nations mest oprindelige, selvgroede og autonome kerne. I den vertikale dimension betragtes bondekulturen på museet som et led i en konge-, købstads-, gods-bonde-, fisker- og søfartskultur, der indgår i og er med til at bestemme karakteren af en statsmagt, der sætter både politisk-juridiske, ideologiske og økonomiske mulighedsbetingelser for samtlige livsformer i de samfund, der omfattes af riget. På Dansk Folkemuseum indgår begrebet *højere stand*

således i det emneområde, man som Nationalmuseets 3. afdeling har til opgave at udforske fra og med den enevældige statsmagts opkomst i 1660, således at samtlige stænders liv betragtes som komplementære led i et standsdifferentieret - politisk sammenhængende, modsætningsfyldt, arbejdsdelt - og i den forstand komplet kulturelt kompleks i den moderne stat. Holger Rasmussen, der hører til Jespersens gruppe af unge medarbejdere på bøndergårdsundersøgelserne og NEU, forsvarer i 1968 sin etnologiske disputats med titlen *Limfjordsfiskeriet før 1825. Sædvane og centraldirigering*. I afhandlingen udforsker Rasmussen den indre sammenhæng imellem de administrations-, godsejer- og fiskerkulturer, der kommer til udtryk i den enevældige statsadministrations regulering af datidens danske storfiskeri i Limfjorden. Holger Rasmussen afløser i 1960 Steensberg som afdelingens ledende overinspektør.

Den horisontelle autonomi er fortsat under grundigt bombardement fra den i 1939 nyoprettede forskningsinstitution NEU på afdelingen, hvis første strategiske hasteprogram, som beskrevet af Jespersen i *Nationalmuseets Etnologiske Undersøgelser* 1944, bliver at kortlægge de træk i den førindustrielle bondekultur, der endnu kan nedfældes af levende meddelere over hele landet, med henblik på at kortlægge disse træks udbredelse, sammenhænge og forandringsprocesser på tværs af folke- og statsgrænser i Europa.¹²⁶ Efterhånden udvides NEU's forskning med studiet af de livsformer, der afløser enevældens bonde- og købstadskulturer. Med ændringen af lærestolens navn fra *Materiel folkekultur* til *Europæisk etnologi* fra 1970 bliver det irreversible brud med den nationale folkekultur-autonomi yderligere befæstet i den akademiske diskurs.

På det *andet niveau* rydder det teoretiske brud med den evolutionistiske kontinuitetstankegang plads til den saglige, ideologiske praksisforskning, hvis grundtræk faktisk fortsat er blandt dansk etnologi's mest almene *differentia specifica* i det nye årtusinde. Den udvikles i selve brudfladen med inspiration fra semiotikken generelt og ordforskningen specifikt, fra Sigurd Erixons nyformulering af den etnologiske problematik og betragtningsmåde samt fra 17- og 1800'årenes helhedsstudier, der kulminerede med Eilert Sundt, men i Danmark blev forladt med bygnings-specialisternes kritik og udgrænsning af Mejborg. Denne praksisforskning har i de forløbne 50 år modtaget inspiration fra et uhyre bredt spektrum af teoretiske retninger, idet etnologer har været flittige til at undersøge, i hvilken udstrækning de kan bidrage med aspekter til den etnologiske betragtningsmåde. Dennes særkende er, at en praksis og dens mulighedsbetingelser begribes som to sider af samme sag, hvilket på de forskellige planer af etnologisk forskning betyder, at hverken subjekt eller objekt, intension eller ekstension, handling eller struktur, ting eller idéer, det materielle eller det ideologiske, performance eller system, hånd eller ånd kan belyse, hvordan folk gør og hvordan praksis foregår, forbinder og forandrer sig, hvis kun den *ene* side af de studerede praksisformer tages med i betragtning. Indtil nu har vi set, hvordan især innovations- og diffusionsteoretiske, funktionalistiske og handlingssociologiske, udviklingsteoretiske og semiotiske, generative og strukturelle, strukturalistiske og historiematerialistiske, kommunikationsteoretiske og mikrohistoriske, diskursteoretiske og gouvernementale, genealogiske og dekonstruktivistiske, statsteoretiske og systemiske samt habitus- og konsumptionssteoretiske inspirationskilder bidrager til udvikling af forskellige synsvinkler. Det fører på stadig nye måder til gensidig negation og produktion af forskning og forskningsresultater i etnologien – hvilket både foregår på de betingelser, der stilles af dens praksisforsknings betragtningsmåde og medvirker til at udvikle dens

problematik. Halvtreds års faglig praksis kan udforskes - dens modsætninger kortlægges og dens begrebssammenhænge specificeres - udfra et sådant perspektiv, fordi etnologien blev sat fri til at stille nye spørgsmål til de indre relationer imellem reproduktion, artikulation og transformation af kulturel praksis – nu uhindret af den i 60 års kulturhistoriske etnologi herskende idé om lineær kontinuitet, vertikal og horisontel autonomi, empirismens hypotiserende materialitetsbegreb og specialstudiets hegemoni over helhedsstudiet, hvis videnskabshistoriske negation er den etnologiske praksisforskning.

På det *tredie niveau* bliver den hidtil stærkeste, kulturhistoriske evolutionsteori om den danske firelængede gårds udvikling væltet på tinden af sin succes. Jespersens teori flytter ganske enkelt vort blik for idéen om den firekantede gårdplans almene udbredelse i Danmark fra 1800 til 800, dvs. tusinde år bagud i tid! Måden at begribe samtlige tegn og tolkninger på dialektiseres og transformeres i hans kokekar. Den hidtil herskende og i samtiden fejrede, teleologiske evolutionsteori bliver irreversibelt overskredet af Jespersens semiologiske og etnologiske demarkationer imellem hæssætningskulturens enlængede og ladekulturens firelængede anlægsform samt imellem ovnhusets og kaminhusets praksisformer. De to begrebsnegationer muliggør hans ekspliciterende specifikationsforløb, transformationsanalyse og syntese af de modsatte formers transnationale udbredelse og udvikling. Vigtige led i denne praksisforskning er den metodiske kombination af kontrasterende komparation, intensional helhedstænkning (formbegrebernes eksplicitering gennem specifikation af den konstituerende indre sammenhæng imellem hver forms delbegreber), empiriske helhedsstudier og empiriske detailstudier samt arkivbaserede udbredelses- og forandringsstudier af såvel praksisformer i deres helhed som deres delelementer og sameksistens. For Jespersen er en monografi ikke et mål i sig selv, men et led i udforskningen af større sammenhænge i tid, rum og socialt miljø.¹²⁷

Når Jespersen skal beskrive den etnologiske praksisforsknings nyere tids genealogi, søger han bl.a. i de særlige betingelser, der blev skabt med Dansk Folkemuseums integration i Nationalmuset i 1930'erne: "Da Folkemuseet i 1938 var færdiginstalleret i Nationalmuseets Nybygning, og man herefter igen kunde tænke paa at sætte alle Kræfter ind paa videre Undersøgelser i Marken, stod det derfor klart, at der nu maatte gøres noget ekstraordinært, hvis Museet vilde gøre sig Haab om at kunne gennemføre en Undersøgelse af Bondekulturen, mens det overhovedet endnu lod sig gøre, og inden det for stedse blev for sent. Det var endvidere klart, at en saadan Undersøgelse ikke kunde begrænses til blot at omfatte de Dele af Bondekulturen, der var knyttet til det indendørs Liv i de gamle Bondehjem, idet en saadan Begrænsning vilde være en unaturlig Spaltning af den faste Helhed, Hverdagens uden- og indendørs Liv danner, og derfor ikke kunde føre til fuld Forstaaelse af Forholdene. Og endelig indsaa man, at det ikke var nok at indsamle eller fotografere de Genstande og Redskaber, det endnu var muligt at opspore ude omkring. Taget for sig alene, er Tingene, Redskaberne, jo kun Skelettet, de synlige og haandgribelige Udtryk for Kulturen. Hvis man derfor vilde stræbe efter at skaffe Klarhed over Kulturforholdene i deres Helhed, maatte man ved Siden af Tingene tilvejebringe Oplysninger fra gamle Mænd og Kvinder, om hvorledes og under hvilke forhold de forskellige af Hverdagens Arbejder og Sysler var blevet udført."¹²⁸

Godt tyve år senere kunne Ole Højrup, der efterfulgte Jespersen på NEU, udgive bogen *Landbokvinden* om de almene træk i den førindustrielle bondekulturs kvindepraksis på grundlag af de indsamlede beretninger fra hele landet om mandens og kvindens livsforløb og arbejdsopgaver samt fra feltarbejdet på Lyø, der blev det ene af de fire lokale helhedsstudier, Jespersen satte sine unge medarbejdere igang med. Lotte Højrup er, mens dette skrives, igang med at bearbejde Lyømaterialet med henblik på udgivelse, ligesom Bjarne Stoklund forbereder den samlede udgivelse af en række sammenhængende delstudier fra sin Læsøundersøgelse, hvis tese om økologisk succession er publiceret i mange artikler allerede. Ole Højrup når ikke at færdiggøre den komplementære beskrivelse af landbomandens praksis, men materialet og strukturen hertil ligger fortsat i museets arkiv. Projektet trækker interessant nok i langdrag, fordi det er meningen samtidig med bogen om landbomanden at udgive et bind, der kortlægger den europæiske udbredelse og forandring af de mange strukturtræk i denne praksis, der påviser deres *i og for sig* transnationale og processuelle karakter i Europas førindustrielle bondekulturer fra 1600'årene til omkring år 1900. Opgøret med autonomiproblematikken er således levende i NEU's forskningspraksis helt frem til 1990'erne som led i en kamp for at forhindre *tilbageslag* for det epistemologiske brud. Men allerede inden indsamlingen af de sidste mulige beretninger om de førindustrielle bønders liv i Danmark er tilendebragt, tager NEU fat på de livsformer i bredeste forstand, der fulgte efter, og her er betydningen af de indre sammenhænge imellem befolkningsgruppernes forskellige former for praksis væsentlige, idet de betragtes som konstituerende vilkår for hver enkelt praksis.¹²⁹ Således kan NEU i 1980'erne publicere indsamlet stof i beretningsværket *Herregårdsliv* bd. 1-8 om samtlige livsformer på den moderne herregård omkring 1900 efterfulgt af et tilsvarende stof om samtlige livsformer bag tidens skibsfart i beretningsværket *Søens folk* bd. 1-8. NEU's idé med at udgive teoretisk strukturerede, empiriske værker af denne art er at følge forandringerne i de indre sammenhænge imellem befolkningsgruppernes forskellige former for liv, der vedvarende danner og omdanner deres praksis gennem tiden.

Vender vi blikket mod den lærestol i Materiel folkekultur, som Steensberg besætter som lektor og derpå som fagets første professor i Danmark, bringes det epistemologiske bruds kampaspekt igen i fokus. Dens besættelse betyder ikke, at kampen straks bryder ud i åben konflikt, idet Jespersen – som ventes at blive foretrukket som fagets professor – dør pludseligt af en ondartet halsbyld. I sin tid som professor leder Steensberg udarbejdelsen af det rent deskriptive værk *Dagligt liv i Danmark i det 20. århundrede*. Han fastholder samtidig som professor den positivistiske tilgang til detailstudiet af fysiske redskaber og forsøger – under pres fra bl.a. den nye uddannelses forskerstuderende - at formulere mere almene kulturhistoriske, teoretiske og metodiske retningslinier for etnologien. Men de bærer alle præg af en tænkning fra *før* det epistemologiske brud – eller fra den i forhold til Jespersen modsatte side af dets snit - , selvom Steensberg søger at inddrage det aktuelle arsenal af semiotisk, funktionalistisk og materialistisk tænkning på sin side.¹³⁰ Allerede i 1968 gør studenterne åbent oprør mod Steensbergs form for materialitetsforskning, han forlader tilsidst instituttet og afløses midlertidigt af den svenske etnolog Olof Hasslöf, der hentes til Brede som konstitueret professor. Stillingen slås op og i 1971 indsættes Bjarne Stoklund i stillingen.

Olof Hasslöf når på kort tid at genintroducere en etnologisk praksis, der med hensyn til formbegreber og praksisforskning kan ses som en maritim pendant til Jespersens brud med den herskende bøndergårdsforskning og genoptagelse af Eilert Sundts form for problematik. Hasslöf er skarp som Jespersen i sin kritik af den forskning, der ensidigt hviler på en skriftskultur, aktieselskabskultur samt skibskonstruktions og –tegningskultur, som det er nødvendigt at negere for at kunne begribe det omfangsrige, ikke-rederiorganiserede europæiske partsfiskeri og den nordeuropæiske klinkbygningskunst, der indtil 1900 har domineret bådebygning til skandinavisk skudebart og fiskeri.¹³¹ Det er samtidig modsætninger, der bliver dybt involveret i politiske kampe og konflikter i nordeuropæiske kystsamfund, der (iøvrigt fortsat) gør diskursivt brug af etnologisk produceret viden. Hasslöfs brud danner grundlag for en i dag omfangsrig maritim etnologisk forskning på forskningsinstitutioner og kulturarvscentre, der gør den egnet til at udforske den nye praksisforsknings formspecifikationer og deres videre udvikling. Jeg vil vende tilbage hertil i udforskningen af det epistemologiske bruds betydning for det etnologiske vidensfelts diskursive kampe om de epistemologiske forhindringer og modsætninger fra og med 1970'erne og frem. Her åbner bruddet for fortsat ny begrebsudvikling og skærpet konfrontation imellem positioner under dannelse på modsatte og uensartede sider af brudfladens snit - og på de forskellige niveauer i etnologiens diskursive modsætningsfællesskab.

De tre niveaurs beskrevne karakter afhænger alle af den *epistemologiske* anvendelse af brud-begrebet til at eksplicitere etnologien som et modsætningsfyldt kampfelt i et diskursivt net af relationer gennem en periode, hvor især politisk-ideologiske praksisformer (nationale, agrare, antikvariske, mellemfolkelige, velfærdsstatslige, mv.) har egne interesser i feltet. Dette fjerde niveau har nær sammenhæng med, at etnologien producerer kontrasterende former for viden, der er af grundlæggende betydning for de modsatte interesser såvel i tiden før som under og mellem de to verdenskrige, der tager udgangspunkt i Europa og har Danmarks store nabostat mod syd som den udfarende kraft. Det bidrager til de epistemologiske forhindrings styrke, at den evolutionistiske skematypologis teleologiske forståelse af den danske gårds ud-vikling fra sit kim i jernalderildhuset leverer et nationalt ikon, mens dens videnskabelige modsætning i Jespersens formbegreber leverer det præcist modsatte. Derfor er Foucaults *udstrækning* af brud-begrebet, der gør det muligt at inddrage bruddets *spredning* i netop de epistemiske sammenhænge, en videnskab i og for sig må befinde sig i, en væsentlig inspirationskilde ved den empiriske anvendelse Bachelards dialektik. Fordi den empiriske kompleksitet indbefatter de måder, hvorpå ethvert brud er overdetermineret af praksisformer, der dels gør brug af den pågældende (teoretiske) praksis, dels determinerer dens politisk-økonomiske og ideologiske eksistensbetingelser.

Fra Bachelards hånd har brud-begrebet to dimensioner. Den ene er den *diakrone* modsætning imellem en før-videnskabelig form for forstands-viden på den ene side og en videnskabelig form for selvoverskridende praksis på den anden. Bruddet består her i at overvinde de epistemologiske forhindringer for at overskride den tingslige forestillingsverden og grundlægge en videnskabelig begrebsdannelse, hvis genstandsfelt dannes som negation gennem en systematisk kritik af den hidtidige begrebsverden. Den anden er den *synkrone* modsætning imellem den dagligdagserkendelse, der fortsat i praksis ser verden, som den tager sig ud (bestående af ting vi gør og ting vi gør brug af på grund af deres iboende egenskaber) for subjektet på den ene side, og den

videnskabelige erkendelsesmåde på den anden, der udforsker disse egenskabers begrebsindhold ved at afsubstantialisere sit genstandsfelt og rendyrke betragtningen af (undersøgelses)genstandene som værende krydsningspunkter for ekspliciterede og specificerbare begrebsrelationer. Den *akrone* pointe er, at det afsubstantialiserede relationsbegreb, hvis bestemmelser determinerer hinanden, *åbner* muligheden for at overskride hidtidig erkendelse i modsætning til det indholdsmættede og associationsrige tingsbegreb, der som regel spiller rollen som bidragyder til den *epistemologiske forhindring*.

For Bachelard er symaskinen et materialiseret resultat af et epistemologisk brud med den umiddelbare imitation af håndens sybevægelse, ligesom hjulet er det materialiserede resultat af et brud med den umiddelbare imitation af almindelig gang på jorden. Antalsregningen er i samme betagtningsmåde resultat af et epistemologisk brud med sortering og vurdering af ting i forhold til hinanden på grundlag af deres art, fylde, udstrækning etc., ligesom det kopernikanske verdensbillede forudsætter et brud med den forestilling, at planeters observerede epicykler er sløjfer på disse planeters egne baner. Tilsvarende forudsætter den strukturelle sprogteori det af Ferdinand de Saussure påbegyndte brud med forestillingen om, at tegn er konstitueret som betegnelser på ting (i ordets bredeste betydning) udenfor sproget. Bachelards brud-begreb ekspliciterer den *overskridelse* af dagligsprogets umiddelbare realisme (dets kulturspecifikke tingsord og deres klassifikation), der er nødvendig for at kunne *åbne* den teoretiske praksis og give den mulighed for at overskride det for os umiddelbart givne. Men den synkrone dimension indebærer, at et sådant brud over tid kan optræde som en langstrakt og vedvarende brudflade, hvis modsætning, som etnologien synes at bekræfte, kan oppebære fagtraditioner, der - som vi har set den kulturhistoriske i det 20. århundrede (fra Lauridsen til Steensberg) - endog formår at nedkæmpe et videnskabeligt gennembrud (Sundt, Feilberg, Mejborg mv.), ekskludere dets praksis og holde det ude af fagfeltet i længere tid. Det vil sige indtil det igen får mulighed for at bryde igennem i et diskursivt nu ved at negere de epistemologiske og eventuelle politisk-ideologiske forhindringer for dets realisering.

I næste sekvens af etnologiens dannelse er det muligt at udforske, hvordan den etnologiske grundlagskrise, som Jespersen blev bannerfører for i Danmark, epistemologisk set giver mulighed for at problematisere det grundlæggende materialitetsbegreb og overskride det med den (i vort århundrede af formentlig alle videnskaber anerkendte) erkendelse, at "en totalitet ikke består af ting, men af sammenhænge, og at ikke den tingslige substans, men kun dens relationer indadtil og udadtil har videnskabelig eksistens", som Hjelmslev formulerer det. Postuleringen af genstande som noget fra relationernes termer forskelligt er i dagens it-verden blevet anerkendt som et (i teorien) overflødigt axiom og en metafysisk hypotese, som enhver videnskabelig praksis vil have nytte af at befri sig for. Man kunne antage, at denne erkendelse - fordi vi alle lever med præcis dette epistemologiske bruds realisering i dagens program-, kommunikations- og transmissionssystemer - er på vej til at blive et begrebsligt hver-mands-eje, ligesom de af Bachelard nævnte brud med imitationen af hverdagens ting og håndgreb er realiseret i hjulet, aritmetikken, det kopernikanske verdensbillede, de konstruerede programsprog og symaskinen. Noget tyder imidlertid på, at det af Jespersen påbegyndte, epistemologiske brud med den kulturhistoriske etnologis realisme, empirisme og partikularisme ikke når at blive så eksplicit formuleret i Jespersens egen (korte) tid, at dets videnskabsteoretiske landvindinger lader sig forsvare og formulere af efterfølgerne som en

videnskabshistorisk erfaring, der forbliver nærværende i etnologiske forskningsmiljøers selvbevidsthed. I de skrevne faghistorier glimrer tanken om et epistemologisk brud ved sit fravær,¹³² hvilket betyder, at det bliver i studiet af, hvad etnologer efterfølgende *gør* i konkret forskning, og hvordan de begriber en etnologisk totalitet og dens sammenhænge, at vi skal finde svarene på, om selve den empiriske faghistorie siden Jespersen har karakter af tilbagefald og/eller uddybning af de muligheder, der åbnes med genoptagelsen af Sundts etnologiform og bruddet med dennes kulturhistoriske mod(e)etnologi.

Etnologiens fortsatte videnskabshistorie og diskursive forbindelser tegner et mindst lige så dramatisk og produktivt forløb, som vi finder i den beskrevne sekvens, og er derfor mindst lige så relevant at udforske og beskrive, som det er aktuelt for fagets selvreflektion.

Citeret litteratur:

- Allen, C. F. 1848: *Om Sprog og Folke-Eiendommelighed i Hertugdømmet Slesvig eller Sønderjylland*. Antislesvigholstenske Fragmenter 6. Hefte. København.
- Althusser, Louis (1965) 1969: *For Marx*. København: Rhodos.
- Andersen, Poul 1938: *Rasmus Rask. De fynske Bønders sprog*. Danske Folkemaal 1937-38. København: Udvalg for Folkemaal.
- Andersen, Poul 1965: *Dialektforskningen*. Larsen, Jørgen & Christian Lisse & Karl Martin Nielsen (red.): *Det danske sprogs udforskning i det 20. århundrede*. København: Gyldendal.
- Axel Jensen, Chr. 1915: *Stolper og suler. Nogle Synspunkter for dansk Tømmerbygnings Historie. Fortid og Nutid*, 1. bind, s. 60-77.
- Bachelard, Gaston (1940) 1976: *Nej'ets filosofi*. København: Vinten.
- Bjerrum, Anders 1941: *Atlas der dänischen Volkskultur. Folk-Liv 1941*, bd. 5, s. 113-23.
- Erixon, Sigurd 1919: *Svenska Gårdstyper. Rig 1919*. Stockholm.
- Erixon, Sigurd 1921: *Skultuna Bruks Historia. Bruksområdet och socknen*. I. Stockholm: Aktiebolaget Gunnar Tisells tekniska Förlag.
- Erixon, Sigurd 1935: *Skultuna Bruks Historia. Bruksområdet och socknen*. II. Stockholm: Aktiebolaget Gunnar Tisells tekniska Förlag.
- Erixon, Sigurd 1941: *En Färgargård i Falun. Några förhandsmeddelanden rörande en etbo-sociologisk byggnads- och bostadsundersökning i denna stad.. Folk-Liv 1941*, bd. 5, s. 5-23.
- Erixon, Sigurd (red.) 1953: *Byggnadskultur*. I serien Nordisk Kultur XVII. Stockholm: Albert Bonniers Förlag.
- Feilberg, Henning Frederik 1863: *Fra Heden. (Uddrag af en Afhandling i "Slesv. Provindsialefterretn.")*. Haderslev: Folkeskriftsselskabet.
- Feilberg, Henning Frederik (18..) 1962: *Jul I: Allesjælestiden. Hedensk, kristen julefest. Jul II: Julemærkets löndom. Juletro, juleskik*. København: Rosenkilde og Bagger.
- Feilberg, Henning Frederik 1893-1914: *Ordbog over jyske Almuesmål*. Bd. I-IV. København: Universitets-jubilæets Danske Samfund.
- Feilberg, Henning Frederik (1899) 1952: *Dansk Bondeliv*. København: G.E.C. Gad.
- Gosvig Olesen, Søren 1983: *Epistemologi. Tekster af Koyré, Bachelard, Canguilhem, Althusser, Regnault, Foucault, Desanti, Lacan*. København: Rhodos.

- Gregersen, Frans 1991: *Sociolingvistikens (u)mulighed I-II*. København: Tiderne skifter.
- Gudiksen, Asgerd og Henrik Hovmark 2009: Måske husker De noget alle andre har glemt. *Dialektforskning i 100 år – jubilæumsantologi 2009*. København: Nordisk forskningsinstitut.
- Grundtvig, Frederik Lange 1908-09: *Livet i Klokkergaarden. Gammeldags falstersk Bondeliv efter Lars Rasmussens Skildring*. Danmarks Folkeminder 2. København: Det Schuboeske Forlag.
- Grundtvig, Vilhelm 1925: *Begreberne i Sproget. Orientering i systematisk Ordforskning*. København: G.E.C. Gad.
- Hasslöf, Olof 1949: *Svenska västkustfiskarna*. Stockholm: Svenska Västkustfiskarnas Centralförbund.
- Hasslöf, Olof 1970: Maritim etnologi och dess grannvetenskaper. Begreppet levande tradition. Huvudlinjer i skeppsbyggnadskonstens teknologi. Maritimt näringsliv i socialhistorisk belysning. I Hasslöf, O., Henningsen, H., Christensen, A.E. (red.) *Sømand, fisker skib og værft*. København: Rosenkilde og Bagger.
- Hegel, Georg Wilhelm Friedrich (1807) 2005: *Åndens Fænomenologi*. København: Gyldendal.
- Hegel, Georg Wilhelm Friedrich (1833) 2004: *Retsfilosofi. Elementær retsfilosofi eller Naturret og statsvidenskab i grundrids*. Frederiksberg: Det lille forlag.
- Hegel, Georg Wilhelm Friedrich (1837) 1842: *Forelæsninger over historiens Philosophie*. København: H. C. Kleins forlag.
- Hjelmslev, Louis 1943: *Omkring sprogteoriens grundlæggelse*. Festskrift udgivet af Københavns Universitet i anledning af universitetets aarsfest november 1943. København.
- Hjelmslev, Louis 1963: *Sproget*. København: Berlingske Forlag.
- Hyltén-Cavallius, Gunnar Olof 1863-68: *Wärend och Wirdarne. Ett försök i Svensk Ethnologi I-II*. Stockholm: P.A.Nordstedt & Söner.
- Højrup, Ole 1960: Låse af træ. *Folkeliv og kulturlevn*, 1960, s. 110-124.
- Højrup, Ole 1963: Om Nationalmuseets etnologiske undersøgelser. *Budstikken*. København: Nationalmuseet.
- Højrup, Ole 1964: *Landbokvinden. Rok og kærne. Grovbrød og vadmel*. København: G.E.C. Gads Forlag.
- Højrup, Thomas 1996: *Omkring livsformsanalysens udvikling*. Stats- og livsformer 1. København: Museum Tusculanum.
- Højrup, Thomas 2002: *Dannelsens dialektik. Etnologiske udfordringer til det glemte folk*. Stats- og livsformer 4. København: Museum Tusculanum.

Højrup, Thomas 2008: Om begreberne folk og kultur. Etnologiens græske og latinske rødder i forskningens frontlinie. *Folk og kultur 2008*. København.

Jespersen, Svend 1930-31: Staldnavne. *Dansk Folkemaal 1930-31*.

Jespersen, Svend 1940a: Gamle fiskemetoder. *Danske Folkemaal 1940*.

Jespersen, Svend 1940b: Registrantens saglige princip. *Saglig Registrant for kulturhistoriske museer*. København: Dansk Folkemuseum.

Jespersen, Svend 1943: *Studier i Danmarks bønderbygninger. Gård- og stuehustyper. En etnologisk undersøgelse*. Påbegyndt manuskript i Sv. Jespersens arkiv. København: Nationalmuseets Tredie Afdeling.

Jespersen, Svend 1944: Nationalmuseets Etnologiske Undersøgelser. *Fortid og Nutid 1934-44*. København: Dansk Historisk Fællesforening.

Jespersen, Svend 1947: Nationalmuseets Bøndergaardsundersøgelser. *Nationalmuseets Arbejdsmark*. København: Nationalmuseet.

Jespersen, Svend 1952-56: Stuehus. *Håndbog for danske lokalhistorikere*. København: Dansk Historisk Fællesforening.

Jespersen, Svend 1958: Den firsidiga gården. Norden och Kontinenten. *Skrifter från Folklivsarkivet i Lund utgivna genom Sällskapet Folkkultur*, 3, s. 53-69. Lund: Sällskapet Kontinenten.

Jørgen Jørgensen (1948) 1972: *Den logiske empirismes udvikling*. København: Universitetsforlaget.

Kjellström, Rolf 2000: *Samernes liv*. Stockholm: Carlsson Bokförlag.

Kjær, Hans 1928: Oldtidshuse ved Ginderup i Thy. *Fra Nationalmuseets Arbejdsmark 1928*. København: Gyldendalske Boghandel – Nordisk Forlag.

Lauridsen, Peter 1895: Om dansk og tysk Bygningsskik i Sønderjylland. *Historisk Tidsskrift* 6. Rk., 6.Bd, 1. Hæfte. København.

Linnæi, Carl 1749: *Skånska Resa. På höga Överhetens Befalling. Förrättad år 1749 med Rön och Anmärkningar uti Ekonomien, Naturalier, Antikviteter, Seder, Levnadssätt*. Stockholm: Wahlström & Widstrand.

Mejborg, Reinhold 1892: *Nordiske Bøndergaarde i det 16de, 17de og 18de Aarhundrede. Første Bind: Slesvig*. København: Lehmann & Stages Boghandel.

Mejborg, Reinhold 1896: *Das Bauernhaus im Herzog Schleswig und das Leben des schleswigschen Bauernstandes im 16., 17. und 18. Jahrhundert*. København: Lehmann & Stages Boghandel.

Müller, Sophus 1906: Bopladsfundene, Den romerske Tid. *Årbøger for nordisk Oldkyndighed og Historie 1906 II rk. 21 bd*. København.

Møller, Kristen 1965: Ordforskningen. Larsen, Jørgen & Christian Lisse & Karl Martin Nielsen (red.): *Det danske sprogs udforskning i det 20. århundrede*. København: Gyldendal.

Nielsen, Niels Åge 1959: *De jyske Dialekter*. København: Gyldendal.

Nilsson, Axel 1903: Öfvergångsformer mellan blockhus og korsvirke. I *Til Oscar Montelius 19 9/9 03 af Lärjungar*.

Olrik, Jørgen 1910: Nordiske og tyske bøndergårde. *Danske Studier*. S. 113-123.

Olrik, Jørgen 1920: Danske og tyske forskninger af sønderjysk bygningsskik og almuekultur siden 1864. *Fortid og Nutid 1920*, bd. 3, s. 99-112.

Olrik, Jørgen 1924: Vore gamle Bøndergaarde. *Nær og Fjærn*, 1. halvår 1924. København: Steen Hasselbalchs Forlag.

Pedersen, Inge Lise 1996: Dialektforskningen i Danmark med særligt henblik på forholdet til strukturalisme og sociolingvistik. Henriksen, Carol et al. (eds.): *Studies in the development of linguistics in Denmark, Finland, Iceland, Norway and Sweden*. Oslo: Novus Forlag.

Rasmussen, Holger 1968: *Limfjordsfiskeriet før 1825. Sædvane og centraldirigering*. Folkelivsstudier 2. København: Nationalmuseet.

Skautrup, Peter 1927: *Et Hardsyssel mål*. København: Universitets-jubilæets Danske Samfund.

Skautrup, Peter 1968: *Det danske Sprogs Historie 1-4*. København: Gyldendal.

Steensberg, Axel 1942: Den danske Bondegaard. Fra Jordhuset til den moderne Bondebolig. *Vi og vor Fortid 8*. København.

Steensberg, Axel 1943: *Gamle danske Bøndergaarde*. København:

Steensberg, Axel 1952: *Bondhuse og vandmøller i Danmark gennem 2000 år*. København:

Steensberg, Axel 1963: *Etnologien som historisk videnskab*. Indlæg på Den 16. nordiske folkelivs- og folkeminnegranskarkongress i Röros, august 1963. Brede: Institut for Europæisk Folkelivsforskning.

Steensberg, Axel 1968: *Materiel folkekultur. En foreløbig oversigt over teorierne om kulturens væsen og metoderne til dens udforskning*. Brede: Institut for Europæisk Folkelivsforskning.

Stoklund, Bjarne 1963: Landbygninger. Indtil 1870. I *Danmarks Bygningskultur*. København: ...

Stoklund, Bjarne (1969) 1980: *Bondegård og Byggeskik før 1850*. København: Dansk Historisk Fællesforening.

Stoklund, Bjarne 1998: Fra Mejborg til Jespersen. Bondegårdsundersøgelser i kulturhistorisk og museologisk perspektiv. *Bondegård og museum. Frilandsmuseernes teori og praksis*. Red. Mette Skougaard og Jesper Herbert Nielsen. København: Landbohistorisk Selskab.

Stoklund, Bjarne 2003: *Tingenes kulturhistorie. Etnologiske studier i den materielle kultur*. København: Museum Tusculanum.

Stoklund, Bjarne 2003b: Andre veje til middelalderhuset. En filologisk-etnologisk tilgang. I: Roesdahl, Else (red.) *Bolig og familie i Danmarks middelalder*. Højbjerg: Jysk Arkæologisk Selskabs skrifter.

Sundt, Eilert 1862: *Bygnings-Skikken paa Landet i Norge*. Særskrift af ”Bygde-Skikke. Fjerde Stykke”, i tiende Aargang af ”Folkevennen”. Christiania: P.F.Mallings bogtrykkeri.

Sundt, Eilert 1867: *Om husfliden i Norge. Til Arbeidets Ære og Arbeidsomhedens Pris. Første beretning*. Christiania: J. Chr. Abelsteds Trykkeri.

Sundt, Eilert 1975-78: *Verker i utvalg I-XI*. Oslo

Troels-Lund (1894) 1908: Om Kulturhistorie. *Dagligt liv i Norden i det sekstende Aarhundrede*. Bd. 1. København: Gyldendalske Boghandel Nordisk Forlag.

Zangenberg, H. 1925: *Danske Nøndergaarde. Grundplaner og konstruktioner. Foredrag holdt ved det 3die Nordiske Folkelivs- og Folkemindeforskersmøde i København 1924*. Danmarks Folkeminder Nr. 31. København: Det Schønbergske Forlag.

Ømålsordbogen. En sproglig-saglig ordbog over dialekterne på Sjælland, Lolland-Falster, Fyn og omliggende øer (1-) 1992-. København: Afdeling for Dialektforskning og C.A. Reitzels Forlag.

Noter:

¹ Stoklund 1998, p. 30.

² Det gør sig gældende selv i det udpræget introducerende, empiriske afsnit om gårdtyper i Danmark med titlen ”En beskrivende oversigt”, der udgør det indledende afsnit af ”Kapitel II: Danske gård- og stuehustyper” i manuskriptet *Studier i Danmarks bønderbygninger* fra ca. 1943. Her giver Jespersen først ”en oversigt over hovedtrækkene i deres udbredelse her i landet, en oversigt, der i de to følgende kapitler skal uddybes nærmere.” Jespersen 1943, p. 12.

³ Stoklund 1998, p. 12-14.

⁴ For H.F.Feilbergs vedkommende er der en intim sammenhæng imellem helhedsstudierne og detaljestudierne, imellem folkelivsforskning, sprogforskning og folkemindeforskning, ligesom hans bibliotek og orientering er lige så global og

etnografisk (han følger, som jeg får indtryk af det i de bøger, jeg selv har arvet, lige så aktivt med i den tyske Völkerkunde som den engelske Ethnology), som den er europæisk, nordisk, dansk og jysk. Det mærkes også i arbejderne fra hans egen hånd; ud over arkivet i Dansk Folkemindesamling, utallige bøger og mindre publikationer se f.eks. Feilberg 1863, 1893-1914, 1952, 1962.

⁵ Sundt indleder sin *Bygningsskik* som var den en rejseberetning fra åndens fænomenologi: ”Flere gange rejste jeg igennem Gudbrandsdalen, og altid morede det mig at betragte husene og husklyngerne på gårdene: jeg så ikke andet end uregelmæssighed, men uregelmæssighedens afvexlinger passede, syntes det mig, så fortræffeligt til naturomgivelserne, som i tegningen fig. 1.

Men så kom jeg til at dvæle noget længere i en af disse gudbrandsdalske bygder, og som jeg var udgået på den måde, at jeg vilde lægge mærke til alt, som på nogen måde vedrørte folkelivet i våre bygder, så gav jeg mig også til at give nøiere agt på gårdenes bebyggelse. Da gik det op for mig, at i vore mere gammeldags bygder er der noget, som man kan kalde *bygningsskik*. Efter som jeg gik ud og ind på flere og flere gårde, var det mig, som om uregelmæssigheden veg noget tilside for blikket, så jeg fik skimte lidt af en oprindelig regel og enhed i grunden. Fra byerne havde jeg medtaget den forestilling, at når der skulde bygges huse, så byggede hver mand ”efter sit eget hoved”; men det var mange af mine tidligere forestillinger, som ikke passede på landsbygdernes virkelighed, og her fandt jeg det at være mere so, at når en mand skulde til at bygge et hus, så faldt det ham ikke lettelig ind at gjøre det stort anderledes, end et hus nu engang skulde være ”efter skikken”. Og det forekom mig, at hin uregelmæssighedens eiendommelige skjønhed heller blev skjønnere, jo bedre jeg blev øvet i at øine den regel og orden, som ligger halv skjult derunder.” Sundt 1862 p. 1-2. Hegel (1807) 2005.

⁶ Hegel 2004 (1833), § 142-157, § 182-190, § 199-207, § 250-256. Vil man forstå Sundts etnologiske projekt er det en god idé at studere Indledningen til *Forelæsninger over historiens Philosophie*, der udkom i København i 1842. Hegel 1842.

⁷ Sundt 1867, kap. 3. Verker VII, p. 235.

⁸ Sundt 1862 p. 152-53.

⁹ Anden del om de materielle og sociale aspekter er ordnet i emnerne: Näringsfång, Slöjder och handel, Boningar och Husgeråd, Klädedrägt, Vapen och Smycken, Stam-förfatning, Rätts-tillstånd, Folk-seder.

¹⁰ Højrup 2002, p. 671.

¹¹ Hyltén-Cavallius 1868, p. 1.

¹² Erixon 1953, p. 314.

¹³ Hyltén-Cavallius 1863-68, p. 205f.

¹⁴ Nils-Arvid Bringéus 1972: Efterskrift. I genoptryk af Hyltén-Cavallius 1863-68.

¹⁵ Troels Lund 1908 (1894).

¹⁶ Allerede i Forord skriver Mejborg: ”Medens jeg var i færd med Forarbejderne, udkom anden og tredie Bog af Hr. Dr. Troels Lunds ”Danmarks og Norges Historie i Slutningen af det 16de Århundrede”, og da de fleste Anskuelser, som ere fremsatte der, stå i Strid med de Resultater, mine Undersøgelser have ledet til, har jeg været nødsaget til at imødegå dem, for så vidt Hr. Doctoren og jeg have behandlet de samme Emner.” Mejborg 1881, Forord.

¹⁷ Den tyske udgaves titel er således mere sigende end den danske: *Das Bauernhaus im Herzog Schleswig und das Leben des schleswigschen Bauernstandes im 16., 17. und 18. Jahrhundert*. Mejborg 1896.

¹⁸ Allen 1848.

¹⁹ Lauridsen 1895, p. 81.

²⁰ Lauridsen 1895, p. 47.

²¹ Lauridsen 1895, p. 48.

²² Lauridsen 1895, p. 64.

²³ Lauridsen 1895, p. 55.

²⁴ Lauridsen 1895, p. 59.

²⁵ Lauridsen 1895, p. 81.

²⁶ Stoklund 1980, p. 13-14.

²⁷ Axel Jensen 1915, p. 62.

²⁸ Axel Jensen 1915, p. 61.

²⁹ Axel Jensen 1915, p. 76.

³⁰ Olrik 1924, p. 36.

³¹ Stoklund skriver mange steder om det, han kalder fagets skifte fra en *elementær* etnologi til etnologiske helhedsstudier. Elementær skal her forstås i den betydning, at den er relativt fattig på teoretiske overvejelser, der hænger sammen med, at det er *kulturelementers* (genstande, redskaber mv.) udvikling, innovation og spredning, der er fagets objekt og deres *sum*, der er dets genstandsfelt. Begrebsordet elementær skal derfor også forstås kritisk og som en karakteristik af en primal faglighed. Se blandt mange andre tekster: Stoklund 2003 p. 10ff, 87f. Stoklund daterer sin identifikation af ”paradigmeskiftet” til 1960’erne og en omorientering fra centraleuropæisk etnologi til angelsaksisk socialantropologi.

At der kan være grund til alternativt at spore et brud med en form for elementær (men ikke ateoretisk) etnologi til 1940’erne tyder den folkloristisk-lingvistisk-etnologiske smeltedigel på, der udvikler sig fra 1920’ne og frem. Lingvisten Anders Bjerrum holder i 1939 et foredrag med titlen *Atlas der dänischen Volkskultur* på Det syvende nordiske Folkelivs- og Folkemindeforskersmøde i Aarhus. Her opsummerer han det igangværende arbejde med at overskride modsætningen imellem den *genetisk-historiske* og den *historisk-geografiske betragtningsmåde* med en *begrebslig betragtningsmåde*, der før det *diakrone* og det *synkrone* perspektiv anlægger et *åkront* perspektiv på selve begreberne, og i stedet for at tage emnets elementer for givne hver for sig betragter det som et *kompleks*, der skal bestemmes i sin *helhed* for at begribe, hvad der videnskabeligt set må være dennes *væsentlige* dele. Her fremhæver Bjerrum den *romanske* betragtningsmåde, der i Frankrig satser på ord- og folkekulturstudier i deres helhed fremfor det tyske atlasarbejde, der kortlægger løsrevne ord og kulturelementer. Stoklunds karakteristik kunne i det lys siges at være relevant om arbejdet med det tyske folkekulturatlas og dets i forhold til den franske ordforskning mere elementære perspektiv. Bjerrum 1941.

³² Zangenberg 1925, p. 8.

³³ Zangenberg 1925, p. 17.

³⁴ Udpegning og tolkning af mørke pletter i hustomter som spor efter stolpehuller er en praksis, der blev udviklet i samspil med begrebet jordgravede stolper og et lysende eksempel på, at den teoretiske problematik strukturerer såvel

det, der er muligt at se, som det der er systematisk udelukket fra forskningens blik. Det er en selvoverskridende problematik og ikke en fordomsfri evne til at observere tingene, som de er, der gør det muligt at ”opdage” oldtidshusenes stolpespor. Se Müller 1906, Kjær 1928, ...

³⁵ Hatt 1930.

³⁶ Jespersen 1943, p. 96.

³⁷ Stoklund 1998, 2003b.

³⁸ Jespersen 1956, p.349f.

³⁹ Jespersen 1943, p. 96.

⁴⁰ Jespersen 1956, p.345f.

⁴¹ Jespersen 1943, p. 97.

⁴² Jespersen 1943, p. 1.

⁴³ Diskussionerne med K. Rhamm omkring århundredeskiftet tages op af Jespersen i ”Teorier om de danske gårdtypers historie” i Jespersen 1943, p.92. Rhamm mente på grundlag af (ifølge Jespersen for løst underbyggede) sproglige undersøgelser, at den firelængede gård er udviklet af det todelte anlæg med man- og fægård, der kendes fra Sverige og Norge, og ikke af den enlængede gård, som Lauridsens teori indebærer. Olrik imødegår i 1910, at dette skulle være tilfældet, ligesom han med Jyske Løvs omtale af parret *salshus* og *lade* imødegår, at den firelængede gård skulle være kendt i ældre middelalder. Derved opnår Olrik at hævde den danske gårds udvikling som en både autonom og kontinuert teoretisk genstand.

⁴⁴ Eksempelstudiet der skulle sætte videnskabelig standard i Erixons lyskegle var ikke blot, som mange i Danmark har lært, det svenske atlas og diffusionsforskningen, men helhedsstudiet *Skultuna Bruks Historia*, et værk på 1.474 sider. Her vil Erixon vise, hvordan et lokalt punkt- og helhedsstudie skal gennemføres, når man har midler til at gøre det ordentligt – som her for et moderne aktiebolags bevilling til forskning som forberedelse af et jubilæumsskrift. Studiet har en for forståelsen af Jespersens teoretiske inspiration interessant struktur, der bevæger sig fra de kirkelige, bebyggelsesmæssige og statslige kulturtræk, over de samfunds-, nærings-, bolig- og erhvervsmæssige kulturforhold for endelig at nå frem til en syntese i form af livsformernes (livs- og års-)cyklicitet, tro og magi: *Bind 1* behandler følgende emner: 1. *Skultunaområdets ydre beskrivelse og utdanning*, 2. *Kyrkan och de kyrkliga Funktionerna*, 3. *Sockenorganisationen*, 4. *Bebyggelsehistoriska Monografier*, 5. *Bebyggelsestyper och Byggnadssätt*. *Bind 2* fortsætter med: 1. *Häradsorganisation*, 2. *Skatter, Prestationer och Pålagor*, 3. *Samfärdsel och Köpenskap*, 4. *Dialekt*, 5. *Social Struktur*, 6. *lantbruket*, 7. *Bostadsskick*, 8. *Kvinnosysslor, Kosthåll, Drakt och Polityr*, 9. *Hantverk och Industri*, 10. *Livsformernas Rytmer*, 11. *Tro och Magi*, 12. *Befolkningsförhållanden*. (Erixon 1921 og 1935) Her har vi idealudgaven af de helheds-punktstudier, Erixon og Jespersen planlægger udført komplementært med udforskningen af de forskellige strukturtræks udbredelse og forandringer i tid, rum og socialt miljø i ”den moderne etnologiske betragtningsmåde”.

⁴⁵ Jespersen 1944.

⁴⁶ Erixon 1941, p. 5ff.

⁴⁷ Erixon 1919, p. 36.

⁴⁸ Jespersens behandling af det frankiske stuehus følger nedenfor.

⁴⁹ Erixon 1919, p. 30-34.

⁵⁰ Jeg benytter her begrebet *empiriprincippet* i den sammenlignende lingvistik, med Jespersens manuskript samtidige, betydning, som fremgår af Hjelmslev 1943. Højrup 2002, kap. 3.

⁵¹ Erixon 1919, p. 34-35.

⁵² Erixon 1947, p. 697.

⁵³ Erixon 1947, p. 709-710.

⁵⁴ Jespersen 1956, p. 343f.

⁵⁵ Se f.eks. Olrik 1920, s. 102ff, hvor Mejborg fremstår som virkelig forfejlet. Sidst i artiklen fremgår det i øvrigt, hvor stor national-ideologisk betydning gårdforskningen og sikringen af gamle danske gårdformer tillægges af en museumsinspektør på Nationalmuseet i 1920. I sin karakteristik af Lauridsens indsats skriver Olrik bla. følgende to sentenser om Mejborg, som er primære anstødssten for Jespersen: ”Men det kan på den anden side ikke nægtes, at værket også lider af visse mangler. Mejborg havde et klarere blik for den enkelte egns særpræg end for de store linjer i udviklingen; ...” (p. 103) Det vil for Jespersen sige, at Mejborg ser på gårdene i deres sammenhæng og ignorerer den skematypologiske evolutionisme. Jespersens kritik af konsekvenserne af Lauridsens kritik hænger sammen med dette udsagn fra Olriks side om Lauridsens bedrift: ”Mejborgs antagelse af den firlængede bondegård som den oprindelig danske type modbevises grundigt.”

⁵⁶ Jespersen 1943, p. 7-8.

⁵⁷ Jespersen 1943, p. 8-10.

⁵⁸ Jespersen 1956, p. 346-347.

⁵⁹ Jespersen udgav en filologisk artikel herom i *Dansk Folkemaal* med titlen ”Staldnavne”. Jespersen 1930-31, p. 97-113.

⁶⁰ Jespersen 1956, p. 353-354.

⁶¹ Jespersen 1956, p. 354.

⁶² Jespersen 1956, p. 354-355.

⁶³ Jespersen 1956, p. 355.

⁶⁴ Stoklund 1963, p. 44. Denne tekst introducerer, som jeg læser den, udmærket til den konkrete empiriske arv fra Jespersen og hans forskerholds bondegårdsundersøgelser, som den er forstået, videreført og nedskrevet med en arvtagers pen på Frilandsmuseet kun fem år efter Jespersens død.

Stoklunds viderefører arven fra Jespersen på tre niveauer: 1) tekster som *Landbygninger* (1963) og *Bondegård og Byggeskik* (1969) m.fl. publicerer konkrete resultater af bøndergårdsundersøgelserne, 2) tekster som *Fra Mejborg til Jespersen* (1998), *Andre veje til middelalderhuset – en filologisk-etnologisk tilgang (...)* og ... præsenterer og diskuterer Jespersens bidrag empirisk og faghistorisk, mens 3) værket *Det færøske hus i kulturhistorisk belysning* (1996) og Stoklunds mange artikler om nordatlantisk byggeskik fra normannertid til nyere tid fører den konkrete udforskning af byggeskik videre i det nordatlantiske område.

⁶⁵ Stoklund 1998, p. 30.

⁶⁶ Stoklund 1998, p. 30.

⁶⁷ Jeg læser flere steder Bjarne Stoklunds udsagn på den måde, at havde vi bare "et virkeligt kendskab" til, hvordan det var, så ville vi ikke have haft brug for teorierne om det. Et eksempel (der er en omskrivning af et Jespersen-udsagn (1952-56, p. 466)): "Virkeligt kendskab til det østdanske stuehus har vi dog først, da røgovnen er blevet afløst af bilæggeren." Stoklund 1963, p. 74. Modstillingen af teori og virkeligt kendskab er for den kritiske empirisme en advarsel om, at (spekulative) teorier (desværre) kan være et nødvendigt onde, så længe vi ikke har fået tilstrækkelige data til et virkeligt kendskab. I denne variant kommer empirismen hellere til udtryk gennem udsagn af denne tilsyneladende selvindlysende art, end gennem et empiristisk argument af teoretisk art.

⁶⁸ Om begrebsparret *ordudtryk* og *ordindhold* se Møller 1965, p. 128ff.

Der kastes dog lys over den direkte forbindelse mellem strukturel lingvistik og etnologi i Bjerrum 1941. Her ekspliciteres den strukturelle tilgængs grundtræk direkte i en etnologisk sammenhæng: "Die historisch-geographische Betrachtung geisteswissenschaftlicher Erscheinungen gewinnt ja immer mehr Boden und scheint, das Supplement unserer Zeit zu der durch das ganze 19. Jahrhundert und bis auf unsere Tage vorherrschenden, einseitigen *genetisch-historischen* Betrachtungsweise zu werden. M. E. Mit Recht; die Arbeiten der Sprachgeographen haben zu tiefgreifenden Ergebnissen geführt und auf die Sprachforscher eine höchst anregende Wirkung ausgeübt; wir begnügen uns heute nicht mehr damit, die Mundarten als Ergebnisse der altvertrauten *geschichtlichen* Entwicklung zu betrachten, sondern erblicken in den heutigen Mundarten auch die Auswirkungen *geographischer* Gegebenheiten.

Aber wenn man die Arbeiten der Sprachgeographen studiert, kann man sich des Gedankens nicht immer entziehen, dass mit der geographischen Betrachtung eine sehr grosse Gefahr verknüpft ist, nämlich dieselbe Gefahr, die mit der einseitigen historischen Betrachtungsweise verbunden ist. Denn die historische Betrachtung hat ja nicht bloss die Sprachforschung bereichert, sondern sie hat auch mitunter die Forscher geblendet und zu jener metodischen Unsicherheit beigetragen, deren Überwindung Hauptaufgabe der heutigen Linguistik ist; eine nunmehr fast allgemein anerkannte Forderung dieser Linguistik ist daher die nach einer von der historischen und geographischen Betrachtung unabhängigen "synchronischen" (oder richtiger: a-chronischen) Untersuchung einer Sprache, die jeder historischen oder geographischen Untersuchung vorausgehen hat.

Est ist aber nicht nur für die linguistischen, sondern auch für alle anderen geisteswissenschaftlichen Gegenstände notwendig, dass sie unter zwei verschiedenen Gesichtspunkten betrachtet werden.

Erstens die begriffliche Betrachtung, d. h. eine Betrachtungsweise, die lediglich auf Definition und Klassifikation abzielt, ohne Bezugnahme auf Zeit und Raum. Jede Erfahrungswissenschaft hat ein Klassifikationssystem, das auf ständigem *Vergleichen* aufgebaut ist. Wenn man z.B. eine Anzahl von Gerätformen klassifizieren und typologisieren will, muss man sie in Bezug auf die Konstruktion und in Bezug auf die Funktion vergleichen, man muss in dieser Hinsicht imstande sein, zwischen Wesentlichem und Unwesentlichem, zwischen Konstantem und Variablem zu unterscheiden; nur ein solches Vergleichen, das Zeit und Raum unberücksichtigt lässt, ermöglicht dem Forscher, die Merkmale zu finden, nach welchem eine dem Gegenstand angepasste Typologisierung vorgenommen werden kann.

Zweitens kann ein Gegenstand als das Ergebnis geschichtlicher und geographischer Bedingungen betrachtet werden; diese Betrachtungsweise setzt aber Definition und Klassifikation voraus.

Das oben Gesagte ist eigentlich eine Selbstverständlichkeit, eine Selbstverständlichkeit aber, gegen die die Kulturgeographen jedoch oft verstossen." Bjerrum 1941, p. 120.

Ole Højrup henviser til netop denne artikel i sin beskrivelse af grundlaget for etableringen af Nationalmuseets Etnologiske Undersøgelser, og pointen beskrives med et glimt fra det kollegiale samvær: "Svend Jespersen blev under frokostdiskussionerne aldrig træt af at fremhæve, at ethvert fænomen måtte bedømmes både som resultatet af en historisk udvikling og ud fra funktion og miljø. Den historiske udvikling måtte klarlægges ud fra litterære og arkivalske kilder, ud fra arkæologiske fund og bevarede genstande samt ud fra internationale sammenligninger, medens funktion

og miljø måtte belyses ved hjælp af oplysninger fra de folk, som havde levet i miljøet og udført funktionen. Dette er begrundelsen for, at spørgelysten ikke burde koncentreres om redskabets eller skikkens form, men der måtte stilles spørgsmål om hele situationen.” Højrup 1963, p. 85f. Vi ser at ”definition og klassifikation” her (dvs. i modsætning til positivismen) betyder: Bestemmelse af formtræks indre (indbyrdes/åkrone/intensionale) sammenhænge, dvs. den måde hvorpå de med nødvendighed indebærer hinanden begrebsligt, der ”definerer” det væsentlige ved et formbegreb. Et eksplicit modeleksempel på denne analyse- og syntesemåde er O.Højrups studie *Låse af træ*, der munder ud i den første etnologiske tilnærmelse til en åkron bestemmelse af trælåsens (tilsyneladende selvmodsigende) begrebskompleks, der (i form af (symbolsk) tegnfunktion og (retligt) sagsforhold, som viser at: bag denne (åbenbare) lås er husets retlige ejendom) ophæver negationen imellem eksklusion og inklusion af naboers (indbyrdes) adgang til (hinandens) hus og hjem, hvis intensionale mulighedsbetingelse er den nødvendige gensidighed i det nære samfunds/den lille bystats kulturelle verden (”låsens” betydning er: Åbner jeg denne lås for at tage et redskab e.lgn., ved jeg og andre, at jeg låner af naboens ejendom; ødelægger jeg den, er jeg tyv). Højrup 1960. Anders Bjerrum, Christian Lisse og Poul Andersen indgår længe i den gruppe af sprogforskere, der arbejder i tæt forbindelse med NEU og deltager i de etnologiske kongresser mv.

⁶⁹ Optegnelserne herom er i Nationalmuseets arkiv i 3. afdeling fra Lotte og Ole Højrups feltarbejde på Lyø 1947-60.

⁷⁰ Jespersen 1956, p. 355.

⁷¹ Jespersen 1956, p. 355-356.

⁷² Optegnelse: NHN. 5-IX-50, Sætning af kornstakke. O.Højrup, Lyøarkivet, NEU. Dette arkiv er resultatet af flere års feltarbejde på Lyø, der blev det ene af de helheds- og punktstudier, Jespersen inspirerede sine unge medarbejdere til at udføre. Bjarne Stoklund fik udvalgt Læsø, og Holger Rasmussen skulle tage sig af Reersø. Ole Højrup gennemførte desuden et tilsvarende punktstudie af fiskerbøndernes livsformer på egnen mellem Skallingen og Fiilsø i Vestjylland.

⁷³ Jespersen 1956, p. 356.

⁷⁴ Jespersen 1943-44, p. 12.

⁷⁵ Jespersen har beskrevet det nærmere program og de erfaringer, der gøres i sin artikel om NEU (Jespersen 1944).

⁷⁶ Jespersen 1943-44, p. 17.

⁷⁷ I 1958 trækker Jespersen således den firelængede gårds praksis i Danmark tilbage til normannertid: ”Ud fra hvad vore ældste kilder oplyser, vil det dog være det rimeligste at antage, at den har været en almen foreteelse allerede o. år 1000, og formentlig også i 8-900-årene.” Jespersen 1958, p. 60.

⁷⁸ Jespersen 1943-44.

⁷⁹ Stoklund kan således ikke lade være at bringe et kort over nyere tids dialektale udbredelse af de forskellige ord for gårdens boligafdeling, når han endnu engang giver sig i kast med at udrede udviklingen af bøndernes stuehuse med udgangspunkt i Jyske Løvs begrebsord ”salshus” og ”ildhus”. Den etnologiske diskussion af begrebsordenes intension (dvs. indbyrdes betydningsindhold) foregår i og med den etnografiske kortlægning af betegnelsernes ekstension (dvs. respektive udstrækning) i det for diskussionen relevante område. Stoklund 2003b, p. 20. Den tydeligste eksplicitering af behovet for at ophæve modsætningen imellem det historisk-genetiske og det historisk-geografiske perspektiv (for at transformere, berige og i den forstand muliggøre dem begge på et fuldstændig nyt grundlag) leverer Anders Bjerrum i beskrivelsen af det, han med strukturel terminologi kalder den *åkrone* begrebslige betragtning, der uden hensyn til bestemmelseernes samvariation i tid og rum ser på deres måde at bestemme hinanden i et begrebskompleks – en fremgangsmåde der støtter sig til sammenlignende studier af det, der viser sig som undersøgelsesgenstandens modsatte eller kontrasterende former. Bjerrum 1941. I det lys ekspliciterer Jespersens specifikationsforløb stuehusbegrebets

åkrone kompleks og dets specificerbare formvarianter. Hvilket åbner et helt nyt blik for deres empiriske realisering såvel i geografisk ekstension som genetisk genealogi. Stoklund, derimod, har hverken viet den åkrone betragtningsmåde interesse eller fremstillet Jespersens studie af stuehusene som andet end en empirisk undersøgelse og kortlægning af givne stuehustyper og deres elementer.

⁸⁰ Sundt 1862, p. 200f.

⁸¹ Højrup 1963, p. 96.

⁸² Jespersen 1952-56, p. 464.

⁸³ I Den firsidiga gården. Norden och Kontinenten fra 1958 er især begrebsudtrykkene ændret, idet udgangspunktets to første specifikationsstrins *ildhus* og *herberg* nu betegnes som *stue* og *bur* (eller *kløve*).

⁸⁴ ”Hvis ikke middelalderbeboelsen allerede fra først af har været bygget i længe, er den i hvert fald blevet det før 1300, idet det nordjyske stuehusnavn *råling*, egl. radlænge, er nævnt i et domument fra 1286. Der har været delte meninger om, hvorvidt der hermed er betegnet en ruminddelt bygningslænge eller en opradning af enkelthuse for enden af hinanden, et spørgsmål, der ikke kan afgøres for nærværende. Langt vigtigere er det iøvrigt at få fastslået, hvor mange og hvilke af de fire elementer, vinter- og sommerildhus og –herberg, rålingen fra først af har indeholdt, og hvilken indbyrdes placering de har haft, samt om de to sæt huskategorier helt igennem har været af samme karakter. Det er imidlertid også spørgsmål, som indtil videre må stå hen. Kun så meget kan med al sandsynlighed konstateres, at s. i hovedparten af landet i løbet af yngre middelalder har fået den fra senere århundreder så velkendte hyppigt af *forstuer* (jvnfr. d.) markeret tredelte grundplan ...”. Jespersen 1952-56, p. 464-465.

⁸⁵ Jespersen 1952-56, p. 465.

⁸⁶ Jespersen 1952-56, p. 465.

⁸⁷ At bestemme begrebet røgovn som intensionallogisk ophævelse af denne modsætning er udviklet i Højrup 2002, p. 375.

⁸⁸ Det hyponyme begreb er onomasiologiens term for de delbegreber, der sammen danner et begreb (det hypernyme begreb).

⁸⁹ Stoklund nævner i 2003 kort, at begrebsordet stue kan have hentet middelalderligt og senere betydningsindhold i et træbygget samlesæt så at sige, der som ”løsøre” udgør et både fysisk og juridisk flytbart boligelement. Det er tilmed et interessant eksempel på betydningen af en statslig anerkendelse af et sådant element som en *sag* i retsfilosofisk forstand. Stoklund 2003b, p. 27. Det kunne være interessant at føre denne diskussion ikke blot på empirismens præmisser, men systematisk i relation til Jespersens specifikationsforløb for at afprøve de forskellige, foreslåede stue-etymologiers og -idéers bæredygtighed i den større etnologiske erfarings- og begrebssammenhæng – også for at se, om de kan udfordre og videreudvikle denne. Det er til syvende og sidst en sådan videnskabelig arbejdsmåde den kritiske Jespersen kæmper for at erstatte positivisternes spredte fægtning, de isolerede etymologier og typologier, den atomiserede argumentation og den fragmenterede nippen til arkivalier og arkæologiske kilder med.

⁹⁰ Stoklund 2003b, p. 27.

⁹¹ Jespersen 1952-56, p. 465.

⁹² Jespersen 1952-56, p. 466.

⁹³ Jespersen 1952-56, p. 466.

⁹⁴ Jespersen 1952-56, p. 466.

⁹⁵ Med skorstene og lofter får både kaminstuen og ovnstuen intensional mulighed for at blive idrettet efter europæisk renæssancestil med langbord og langbænk til karlefolkene langs den ene ydervæg, den symbolloadede bordendebænk til husbond ved skillevægen overfor ovnen eller kaminen på den modsatte endevæg, og stå- eller siddepladser til bordets værtinde og pigerne under hendes kommando på bordets inderside nærmest varmen og maden fra arnen.

⁹⁶ Jespersen 1952-56, p. 466.

⁹⁷ Jespersen 1952-56, p. 467.

⁹⁸ Jespersen 1947, p. 17. Artiklen er anbefalelsesværdig for den, der vil danne sig et indtryk af, hvordan formbegrebernes intension gør det muligt at gennemlyse en kompliceret, sammensat og foranderlig empiri i et kulturlandskab, hvor ikke blot praktiske, symbolske og modeprægede funktioner er foldet ind i hinanden, men også de i teorien strukturelt forskellige gårdsystemer og boligidéer flettes sammen og taler deres vidt forskellige sprog, som kommer til udtryk i tegn på dybt forskellig kommunikation og orientering i tid, rum og herkomst, - Jespersen slutter sommerens analyse af med at opsummere syntesen af det overdeterminerede semiotiske landskab i egnens kulturelle kompleksitet: ”Kunde vi her have fremdraget alle saglige Enkeltheder tillige med de sproglige Benævnelser, vilde det endnu stærkere, end det nu er Tilfældet, være kommet frem, at Vestjylland fra Syd til Nord regionalt falder i tre Omraader, der skilles af Skjern Aa og Storaen. Det er ganske vist ikke Grænser, der gør sig gældende i alle Henseender, men alligevel Grænser, det tydeligt giver sig til Kende som Kulturspærringer, der har hindret udveksling og udjævning omraaderne to og to imellem. Det er aabenbart, at vi her har gamle Bygdegrænser, Skjern Aa var desuden grænsen mellem de to gamle vestjyske sysler, Varde Syssel og Hardsyssel.” (Jespersen 1947, p. 19-20)

⁹⁹ Jespersen 1952-56, p. 467.

¹⁰⁰ Jespersen 1943, p. 7.

¹⁰¹ Højrup 1996, p. 85-90.

¹⁰² Althusser 1969, p. 137ff, 146-48.

¹⁰³ Jespersen 1940b, p. 70.

¹⁰⁴ Hjelmslev er selv optaget af det spørgsmål, om de øvrige kulturfag kan inspireres af lingvistikens landvindinger, og deltager i møder og seminarer med kolleger herom. Steensberg nævner f.eks. at Hjelmslev i 1945 taler ”Om muligheden af strukturelle metoder i de historiske videnskaber” i Dansk selskab for oldtids- og middelalderforskning. Udgangspunktet er den i 1943 udkomne ”Prolegomina” *Omkring sprogteoriens grundlæggelse*. Hjelmslev 1943, Steensberg 1963, Højrup 2008. Om den modsætningsfyldte proces i sin helhed se Gregersen 1991. Se endvidere kilden selv, f.eks. Hjelmslev 1963, p. 131-32. Allerede på Det syvende nordiske Folkelivs- og Folkemindeforsker møde i Aarhus 1939 taler Anders Bjerrum som nævnt om det danske folkekulturatlas, og plæderer her for den *åkrone begrebsanalyses* primat, der vil muliggøre den historiske og geografiske kortlægning af de kulturelle træks udvikling og udbredelse på grundlag af kontrasterende *komparation* af modsat formede strukturtræk i et kulturelt *kompleks* som *helhed*. Endelig må perspektivet være relationelt og derfor internationalt fremfor nationalt. Bjerrum 1941.

¹⁰⁵ Andersen 1965, p. 112ff.

¹⁰⁶ Andersen 1926.

¹⁰⁷ Gudiksen og Hovmark 2009.

¹⁰⁸ Grundtvig 1908-09.

¹⁰⁹ Peter Skautrup begynder i 1927 udgivelsen af *Et Hardsysselmål*, der bliver en afgørende inspirationskilde for Jespersen. Skautrup opdeler ordforrådet i saglige grupper eller felter og sammenligner hvert felt med det tilsvarende felt i rigssproget. Ikke blot med hensyn til redskabsbetegnelser o.lgn., men også med hensyn til verber giver dialekten tilsyneladende udtryk (eller mulighed) for praksis, begrebsverden og tænkning i en hedebondeverden med andre udtryksmuligheder end rigssprogets. Således har den f.eks. flere anskueligt beskrivende ekspressive verber, som *flerpe*, *sylre*, *jærme*, *flannie*, *salre*, *kvappe*, *hjansle*, *plannie*, *agle*, *knufle* osv. der ikke findes i rigssproget, mens den mangler mange af dettes mere abstrakte ord som *hævde*, *krænke*, *smerte*, *lidelse*, *følge*, *slutte*, *bevirke*, *bedrøvet*, *føle*, *skæbne*, mv. Møller 1965.

¹¹⁰ Gudiksen og Hovmark 2009. Den franske tænkning drøftes og fremhæves bl.a. på den nordiske folkelivs- og folkemindeforskerkongres i Aarhus 1939, se Bjerrum 1941.

¹¹¹ Jespersen 1930-31.

¹¹² I *Danske Folkemaal 1937-38* udgiver Poul Andersen en bearbejdet udgave af Rasmus Rasks *De fynske Bønders Sprog*. I forordet står bl.a.: ”... og endelig skylder jeg Prof., Dr. Phil. Louis Hjelmslev Tak, fordi han har ladet mig nyde godt af Resultaterne af sine Undersøgelser over Rasks håndskrevne Efterladenskaber og stillet en Korrektur af Udgaven af Rasks Breve til min Rådighed. Den første Udskrivning på Sedler af Rasks Manuscripter, til Brug i Uff.s Samlinger, er foretaget af Mag. Svend Jespersen og, for mindre Afdelingers Vedkommende, af Mag Ole Widding og mig; ...” Andersen 1938. Sprogforskernes arbejde med Rask er væsentligt på dette tidspunkt, idet man – som det også fremgår af Poul Andersen forord – her har muligheden for faghistorisk at studere Rasks tidligere brug med den endnu ældre sprogforskning, idet Rask ikke blot ser bondesproget som en fattigere og fordærvet udgave af skriftsproget, men som en sprogbygning af sin egen art: ”Rask er klar over, at den konstitutive Faktor lige såvel i Sprogarten som i Bogsproget er ”Beskaffenheden”): Strukturen, Systemet; og han skimter også en Klassificering af Dialekterne på dette Grundlag, forskellen mellem (Svensk-)Bornholmsk, og ”den egentlig danske Sprogart”, men han har ikke Materiale til at præcisere Forskellen mellem ”Grenene” inden for denne sidste, ...” Andersen 1938, p. VIII. På en måde fungerer Rask som et videnskabshistorisk refleksionspunkt for lingvisterne - i princippet ligesom Sundt gør det for etnologerne, og som Sv. Jespersen selv gør det for senere generationer af etnologer fra og med 1980’erne og i et arbejde som den nærværende afhandling. I Rasks arbejde lokaliserer det københavnske lærer- og forskermiljø, hvori Jespersen bliver indviet og inddraget i arbejdet med sprogvidenskabens grundproblematik, allerede de *strukturelle* ideer, ideen om *specifikation* af sprogarter i en *forgrenet* rodstruktur, eksplicitering af sprogformens *konstituerende* træk etc., som bliver grundlæggende for deres egen revision af sprogforskningen, og som Jespersen i såvel udtryk som betragtningsmåde tager med sig til etnologien.

¹¹³ Se Hjelmslev 1963, p. 131f.

¹¹⁴ Hjelmslev 1963, p. 9.

¹¹⁵ Jespersen 1940a.

¹¹⁶ Til det tværfaglige miljø, der ekspliciterer og udfolder denne impuls, hører også lingvisten Anders Bjerrum, se Bjerrum 1941.

¹¹⁷ Hjelmslev 1943, p. 21 – 22.

¹¹⁸ Vi genkender idéen og emnernes sammenhænge fra Erixons *Skultuna Bruks Historia*, hvis andet bind udkommer fem år før *Saglig Registrant* (Erixon 1921, 1935). Se note 43.

¹¹⁹ Jespersen 1940b, p. 70.

¹²⁰ SPØRGE-LISTE for UDVALG FOR FOLKEMAAL fra 1926 er, sammen med bl.a. de svenske ordforskeres og etnologers spørgelister, en væsentlig inspirationskilde for såvel *Saglig Registrant* som de første spørgelister på Nationalmuseets Etnologiske Undersøgelser. ”Den Store Spørgeliste”, som dialektologerne kalder den, har undertitlen *udarbejdet paa Grundlag af cand. Mag. P. SKAUTRUPS prisbelønnede Arbejde: ”Undersøgelse af Ordforraadet i Hardsyssel” ved POUL ANDERSEN Sekretær.*¹²⁰ Det første interessante er, at spørgelistens afsnit I – III om de store handlingsverber og redskabssubstantiver består af emneopdelte grupper af betegnelser på redskaber, på det man gør med dem, på de materialer og resultater, der kommer ud af det mv. Der er imidlertid ikke, som i NEU’s senere spørgelister, tale om at spørge ind til, hvordan man gør og hvorfor, hvor man har lært det og hvem der udfører de forskellige opgaver, hvordan tingene er indrettet eller hvor, af hvem og hvad de er lavet mv. Det andet interessante er, at der kun yderst præliminært er tale om at konstituere og ordne emneområderne i en rodstruktur fra de mest almene til de mere specifikke træk. De tre første afsnit handler i rækkefølge om at *Bo*, om *Arbejde: Hverdagen* og om *Fest*, hvorefter følger emner som *Jorden, Vejr og vind, Aaret og dagen, Mønt, maal og vægt, Mennesket* mv. Afsnit II om *Arbejde* er underinddelt i to niveauer og udviser dermed et tilløb til specifikation. I forhold hertil er Jespersens *Saglig Registrant* fra 1940 (efter 1954 kaldet ”Den grønne registrant”) klart udformet som et specificerende hierarki af emne- og praksisområder i såvel dens hovedstruktur, som de enkelte underinddelte emner. Dens hovedafsnit deler sig således: *A Natur, B Mennesker, C Befolkning, D Stat og samfund, E Samfærdsel og kommunikation, G Vare- og pengeomsætning, H Bosættelse, I Bygninger og Boliger, J Inventar, K Husførelse, L Tekstiltilvirkning, M Kropsudtryk, N Dragt og smykker, O Genstande til personlig brug, P Arts og typebestemmelige genstande*. Hvert hovedafsnit specificeres yderligere i tre trin.

Hvis vi sammenholder denne rodstruktur med det, Skautrup betegner *Saglig oversigt* i fjerde bind af værket *Det danske sprogs historie* fra 1968, bliver ligheden med såvel Erixon som Jespersens tidlige specifikationsforløb tydeligere. Skautrups oversigt har dette forløb: *Statsstyret, Sundhedsvæsenet, Samfærdsel, Samfærdselsveje, Beskæftigelser og erhverv, Personbetegnelser, Industri og teknik, Landbruget, Havebrug, Dyr og planter, Bygninger og bebyggelsesformer, Inventar, Handel og økonomi, Nye varer og produkter, Mønt, mål og vægt, Klæder og kosmetik, Mad og drikke, Sundhed og sygdom, Litteratur og bogvæsen, Kunst, Underholdning og spil, Leg, dans og spil, Friluftsliv*. Skautrup 1968, p. 281, Erixon 1921, 1935.

¹²¹ Jespersen 1940b, p. 70-71.

¹²² Jespersen 1943, p. 96.

¹²³ Jespersen 1940b, p. 71-72.

¹²⁴ Jeg er selvfølgelig opmærksom på, at jeg med denne skandering af videnskabsprocessen ser en anden gangart i faghistorien, end Stoklunds syn på dennes ”paradigmeskift”. Det væsentligste for den moderne etnologi daterer han til sin egen tid som fagets professor efter studenteroprøret mod Steensberg. Indholdsmæssigt er det functionalismen og dens forskellige udlægninger, han tænker på. **Stoklund ...** Jeg forstår udmærket Stoklunds perspektiv og ser hans syn på faghistorien som betinget af, at der her er tale om en tid, hvor han selv bliver fagpolitisk aktiv, mens han i årene forinden på Frilandsmuseet var den, der fik formuleret en række af Jespersens empiriske resultater på skrift og opdyrket punktstudiet på Læsø, i Kalvehave mv. samt udforskningen af nordatlantisk byggeskik mv. Men dertil kommer den betydning det har, at Stoklund anskuer de mange ”skift”, han nævner efter hinanden, hvor man nærmest får indtryk af, at faget ”svinger” fra den ene strømning til den anden fra sidst i 1960’erne til i dag, ud fra neopositivismens og angelsaksiske kritiske rationalismes ”videnskabsfilosofi”, der med Kuhn vil tale om videnskabsforandring med termer som *normalvidenskab, paradigmeskift* mv. Stoklund formulerer dette syn på fagets paradigmeskift i bogen *Tingenes kulturhistorie* (Stoklund 2003). Denne beskrivelse står i principiel kontrast til den dialektiske traditions tysk og fransk inspirerede teorier, i hvis problematik videnskaberne udvikler sig gennem *epistemologiske brud, negation og konstruktion, grundlagskriser, korrespondensprincipper, åkroni, eksplikation, teoretiske revolutioner*, i nær sammenhæng med andre (overdeterminerende) kulturelle, statslige og samfundsmæssige transformationer mv. Hvor den af Stoklund beskrevne faghistorie - i modsætning til f.eks. Louis Hjelmslevs lingvistiske selvrefleksion i bogen *Sproget*

fra 1963 – drives af hver generations nye, udefra kommende inspirationskilder og derfor er fra den ene strømning til den anden svingende, så søger den dialektiske tilgang at lokalisere og eksplicitere principperne i de brudflader, hvor det er muligt at lokalisere en grundlagskrise, i hvilke hele det faglige grundlag kan problematiseres, de hidtil grundlæggende figurer negeres og alternative ekspliciteres på grundlag af kritikken. De to slags tilgange får derfor øje på forskellige sider af etnologiens faghistorie. Hegel 2005 (1807), Bachelard 1976 (1940), Bjerrum 1941, Hjelmslev 1963, Althusser 1969 (1965). Dette er bl.a. drøftet i bogen *Verden over* (Jespersen, Riegels Melchior, Sandberg 2006).

¹²⁵ Steensberg 1954, p. 146.

¹²⁶ Også på det taktiske niveau var det nødvendigt at alliere sig klogt for at overvinde den personlige træghed og modstand. Ole Højrup: ”Svend Jespersen havde vundet støtte for sine planer i afdelingen, og direktør Poul Nørlund gik varmt ind for det nye arbejdsområde, medens flere ældre museumsfolk – iflg. S.J. fortælling – i høj grad misbilligede, at man i Nationalmuseet begyndte at samle på papir. I følge deres opfattelse skulle en rigtig museumsmand studere tingene selv. Ville man virkelig regne med, hvad gamle koner fandt på at fortælle!” Højrup 1963. Om baggrunden herfor se Bjerring 1941 og Jespersen 1943.

¹²⁷ Højrup 1963.

¹²⁸ Jespersen 1943-44, p. 12.

¹²⁹ Højrup 1963, p. 92f.

¹³⁰ Højrup 2008.

¹³¹ Hasslöf 1970, p. 9-123. Højrup 2002, kap. 10.

¹³² Stoklund gør flere steder opmærksom på savnet af en eksplicit videnskabsteoretisk diskussion og selvreflektion i den ældre generation.